DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14048

Ternivka Memorial Book

ʾAyaratenu Ṭernovḳah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Bar-Tsevi, G.
TITLE	ʼAyaratenu Ternovḳah : pirḳe zikaron u-matsevah / G. Bar-Tsevi.
DESCRIPT	103 p. : ill. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Ternivka (Bershadsʹkyĭ raĭon)
	Ternivka (Bershadsʹkyĭ raĭon, Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Ternivka (Bershadsʹkyĭ raĭon)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ג. בר־צבי

עיירתנו טרנובקה

במרכז תרשים זה מסומנת העיירה טרנובקה.

ג. בר־צבי

פרקי זיכרון ומצבה

עיירתנו טרנובקה

מהדורה שנייה, מורחבת

הוצאת "יוצאי טרנובקה"
תל־אביב, תשל"ב

הוצאת "יוצאי טרנובקה" ע"י הוצאת ספרים "יזרעאל"
רח' דיזנגוף 76, תל־אביב
דפוס "רות" בע"מ, טל. 828328, תל־אביב

„וְנִקֵּיתִי דָּמָם לֹא נִקֵּיתִי"
(יואל ד כא)

תולדות העיירה טרנובקה וקורותיה המסופרות להלן נכתבו לפי הזיכרון בלבד. רבים מהדברים המובאים שמעתים מפי אבותי ז"ל ומפי זקני העיירה, ולדברים ולמאורעות רבים הייתי עד־ראייה. כן הגיעו אלי מפי אנשים מהימנים, בני־העיירה, הדים על מאורעות ומעשים שקרו בעיירה לאחר עלותי ארצה.

כ"מוהיקני האחרון", שחי עוד ברוחו ובזכרונו את חיי העיירה וקורותיה — כמעט כל יוצאי טרנובקה, רובם ככולם, החיים אתנו כיום, שבארץ ובחו"ל, יצאו מהעיירה כילדים וקורות העיירה טרנובקה אינן נהירות להם כלל — החלטתי איפוא להעלות על יריעות אלה את קורות העיירה, שהצורר הנאצי האכזר הכרית בה מעולל עד זקן.

יהיו־נא הדברים על טרנובקה גלעד ומצבה לנפשות הטהורות שנספו בידי חיות־אדם, הי"ד.

רוב הדברים הובאו כאן לא לפי סדר כרונולוגי, כי־אם לפי "עניינים" ומשום כך מובאים איפוא לפרקים "מאורעות מוקדמים" אחר "מאורעות מאוחרים" — כי אין מוקדם ומאוחר בזכרונות.

לצערי נבצר ממני ללוות את הטקסט גם "במראה־עינים", בתמונות מחיי העיירה, מוסדותיה ואישיה. פשוט, משום שאין אתנו כאן שום תמונות, פרט לתמונות פרטיות, משפחתיות שאינן משקפות כלל את חיי העיירה.

חיי העיירה ומוסדותיה, עד־כמה שזכור לי לא "הונצחו" כלל בתמונות, כי־אם במעשים ובפעולות.

ג. ב.־צ.

תל־אביב, ה' באייר תש"ל, יום העצמאות הכ"ב למדינת ישראל

עם המהדורה השניה

המהדורה הראשונה של "עיירתנו טרנובקה", שהופיעה בשנת תש"ל, במספר עתקים מצומצם, ונתקבלה בעין יפה על־ידי הביקורת ב"דבר", "ידע־עם", "פרווערטס", "דער טאג" — אזלה כולה. לפיכך החליטה הוצאת "יוצאי טרנובקה" להוציא מהדורה שנייה של הספר הזה.

מאחר שמאז צאת המהדורה הראשונה קמו לתחייה בזכרוני עוד מאורעות, מעשים ודמויות של העיירה העליתי גם אותם על הנייר והם מתפרסמים עתה כאן במהדורה שנייה זו, לראשונה.

במהדורה מורחבת זו, נוספו איפוא 20 פרקים חדשים ששובצו בין הפרקים הקודמים לפי עניינם ותוכנם, פרקים נוספים אלה מסומנים, בתוכן העניינים, בכוכב *.

מובן מאליו שגם בתוספת פרקים אלה לא נתמצו עוד כל חיי העיירה הצנועה הזאת, על ההוויי הרוטט והמיוחד שבה. אך גם ב"אוד מוצל" זה של זכרונות אלה, משתקפת העיירה טרנובקה על חינה ותומה עד סופה המר.

ג. ב.־צ.

תל־אביב, יום העצמאות הכ"ד, תשל"ב.

א. כך קמה העיירה

העיירה טרנובקה, שבקצה פלך פודוליה ועל גבול פלך קייב שבאוקריי־נה, נשתייכה בימי המשטר הסובייטי לפלך קייב. לפי המשוער נקראה בשם ט ר נ ו ב ק ה בשל השיח הקוצני, הנמוך терн או терновник שנפוץ בסביבה זו. שיח זה עושה פירות קטנים, כגודל דובדבן, כחלחלים, אכילים. בפי העם נקרא הפרי בשם "טארן". מכאן כנראה השם ט ר נ ו ב ק ה.

לפי המסורת נוסדה העיירה בשנת 1813, וכך היה הדבר:

בגליל אומן היתה עיירה מיצערה בוסיבקה שעמדה על אדמת "פריץ" פולני. באחד הימים נערכה בה חתונה מכובדת: הבחור־העלוי, בן ה־י"ח, ינקלה (יעקב), שהוסמך כבר להיות מורה־הוראה בישראל, בנו של ר' אברהם וורטמן, רב הקהלה, — נכנס לחופה ולמעשים טובים עם בתו של הרבי ר' רפאל מברשד — תלמידו המובהק של הרבי ר' פנחס מקוריץ, ממקורבי הבעש"ט — כל יהודי בוסיבקה השתתפו בשמחה זו ורקדו ושרו בחוצות העיירה. אותה שעה עבר במקרה "פריץ" העיירה הפולני, שהיה קתולי קנאי ושונא־ישראל, ומשראה כי ה"מושקים" שלו, היהודים, עליזים ושמחים ורוקדים ושרים בראש־חוצות על "אדמתו" נתמלא חימה וזעם וגזר על משרתיו, עושי־רצונו, להרוס את כל בתי ה"ז'ידים" בשל "חוצפתם" זו.

בימים ההם גזירת "פריץ" כגזירת "מלכות" ולחרדתם ולתדהמתם של היהודים הנפחדים והנרעשים בוצעה חיש פקודתו־גזירתו האכ־זרית והמטורפת של הפריץ" על־אף תחנוניהם ובכיים של יהודי ב ו ס י ב ק ה. לאחר חורבן בתיהם לא נשארה להם איפוא, למסכנים

הללו, דרך אחרת אלא לקחת את טפם, נשיהם ומטלטלים ולנוד למקום אחר ולמצוא להם קורת־גג.

כמחצית העיירה בוסיבקה — היו בה כמאה משפחות — עברה לעיירה הסמוכה רחמיסטריבקה, והרב, ר' אברהם, היה, ברשות הרב המקומי, לרבם של יהודי בוסיבקה שהשתקעו שם. שאר משפחות הפליטים התפזרו לעיירות אחרות — מונאסטירישץ טלנה, טולצין ועוד. הרב־האברך ר' יעקב דיבר על לבם של אברכי בוסיבקה, כי ילכו אתו למקום אחר, ולייסד שם קהלה חדשה, עיירה חדשה ולא להשתקע בעיירות נושבות כבר. דבריו הנלבבים והמשכנעים וכן יחס ההוקרה והכבוד שרחשו לו השפיעו עליהם וכשני מניינים אברכים הלכו אתו והגיעו לאדמת האחוזה טרנובקה. משהתיצבו הנודדים האלה לפני ה"פריץ" וביקשו ממנו רשות להתנחל על אדמתו ולהקים בה קהלה יהודית, ניאות להם ה"פריץ" ברצון, כי ידע יפה, שהיהודים החרוצים והכשרוניים יסייעו לו לפתח את אהוזתו ולהגדיל את הכנסתו. הוא הקצה להם, לפליטי בוסיבקה אלה שטח אדמה לבנות עליו את בתיהם ולהקים בו קהלה יהודית. עיירה יהודית.

כך איפוא קמה העיירה טרנובקה. ורבי יעקב, שהיה מיוזמיה וממייסדיה, היה רבה הראשון ומדריכה הרוחני — היה זה כאמור בשנת 1813.

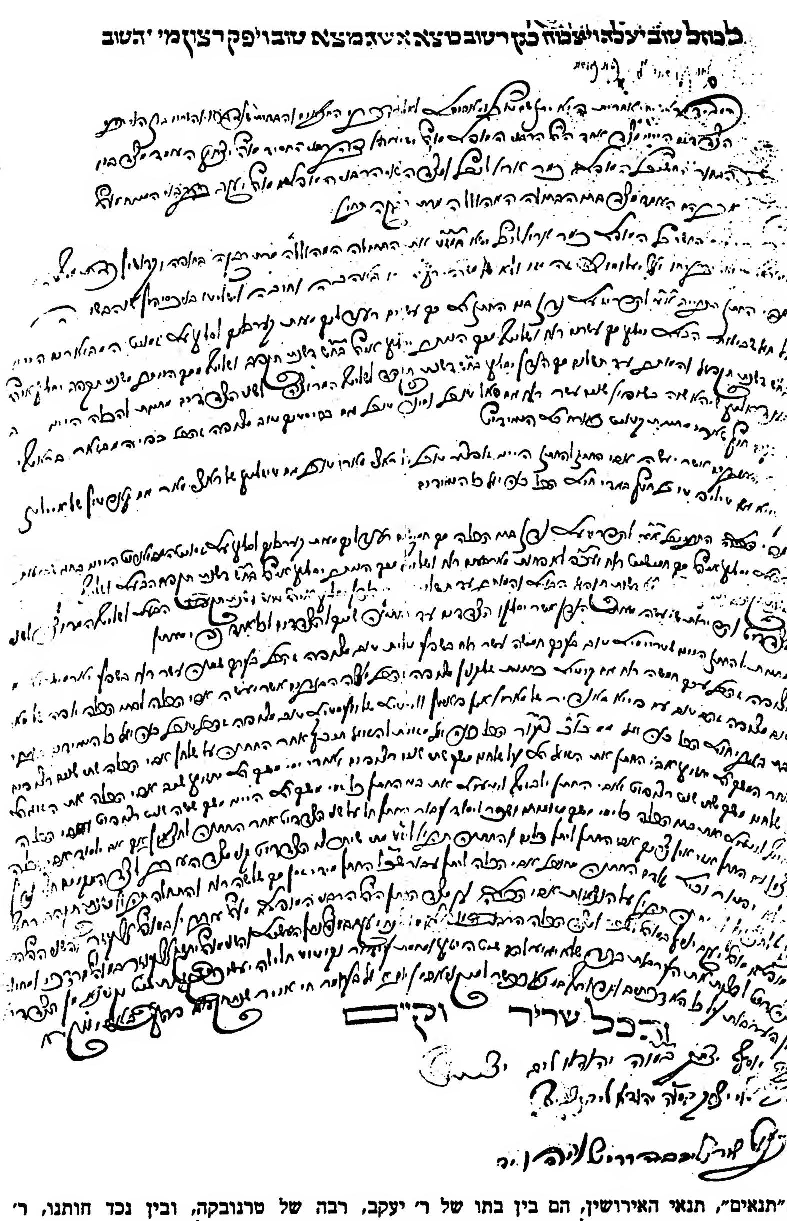
הישוב הקטן הזה התפתח ברבות הימים והיה לעיירה גדולה, כי במשך השנים נתלקטו אליה עוד יהודים. נראה, כי העיירה נבנתה במחשבה תחלה, מחשבה "הנדסית". כל רחובותיה היו ישרים כסרגל ומקבילים זה לזה. לרוחב העיירה נבנה רק רחוב אחד שחבר כמה רחובות ראשיים. היו כמה רחובות שאף רוצפו באבנים. בעיירה עצמה דרו רק יהודים ומסביב לה משלוש רוחותיה, היה הכפר טרנובקה, שבו דרו האכרים.

לפני המלחמה העולמית הראשונה מנתה הקהלה היהודית בטרנובקה כארבעת אלפים נפשות.

ב. מעשה ברב העיירה וברבי מטלנה

קהלת טרנובקה התנהלה על מי־מנוחות. אין פרץ ואין צווחה. יהודים התפרנסו איכשהו, הסתפקו בקב־חרובין ועבדו באהבה וביראה את הבורא — אך בימי זקנתו של הרב ר׳ יעקב התקדרו שמי העיירה ונתחוללה בה סערת־לבבות עזה. וזה הדבר: רב הקהלה, ר׳ יעקב, היה לא רק חתנו של הרבי ר׳ רפאל מברשד (ר׳ יעקב ומשפחתו היו חוגגים, במשך עשרות שנים, את שני הימים הראשונים של פסח וה״סדרים״ אצל ר׳ רפאל מברשד עד הסתלקותו) כי־אם גם היה תלמידו הותיק והמובהק בחסידות. חסידות ברשד הצטיינה בפשטותה, צניעותה ותמימותה, במדת ענוותנותה ואהבתה הרבה את האמת. ר׳ רפאל היה נאה דורש ונאה מקיים: חי חיי פשטות וצמצום־רב שלא כ״רביים״ מרוז׳ין, טלנה ועוד, שחיו חיי ״הוד ותפארת״, חיי עושר ומותרות כדרך ה״פריצים״; דרו בארמונות פאר, נסעו במרכבות־מרקדות רתומות לכמה סוסים, לבשו שיראין וכלי־מילת והשתמשו בכלי־כסף וזהב ועוד ועוד...

הרב ר׳ יעקב, באורח־חייו הצנועים, המוסריים היה נערץ מאד על יהודי העיירה ואף על הגויים, שראוהו כאיש־אלוהים, איש קדוש. רובם של יהודי טרנובקה היו אף הם מחסידי בארשאד. אבל ״תקיף״ העיירה, אחד זאַקס, המקורב ל״פריץ״ ו״למלכות״ היה כמובן מחסידי טלנה, כי ה״רבי״ הזה היה גם הוא כרבי יהודה הנשיא, ״מכבד עשירים״. והנה באחד הימים בא לטרנובקה הרבי ר׳ דוד׳ל מטלנה לפקוד את צאן־מרעיתו את חסידי טלנה המעטים, אך העשירים והתקיפים. הרב ר׳ יעקב אם־כי היה כבר זקן ובא בימים, ואם־כי, כאמור, לא היה חסיד טלנה, הרי כרב העיירה ראה לו לחובה ללכת להקביל את פני האורח הנכבד, שהוא בר־אבהן, נכדו של הרבי מצ׳ארנוביל, זי״ע. משבא הרב ר׳ יעקב לאכסניית הרבי ר׳ דוד׳ל מטלנה — היתה זו האכסניה של העשיר וה״תקיף״ זאקס, שבה היו מתאכסנים ״פריצים״ ופקידי־ממשלה בעיקר — כדי להקביל את פניו ולתת לו ״שלום־עליכם״, ראה לתמהונו הגדול, אוי לעינים שכך רואות, כי צווארון כותנתו של רבי דוד׳ל מטלנה אינו קשור בשרוך

במזל טוב יעלה ויצמח כגן רטוב מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' הטוב

הכל שריר וקיים

ה"תנאים", תנאי האירושין, הם בין בתו של ר' יעקב, רבה של טרנובקה, ובין נכד חותנו, ר' רפאל מברשד. — תעתיק ה"תנאים" בעמוד שממול.

למזל טוב יעלה ויצמח כגן רטוב מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מי״י הטוב

המגיד מראשית אחרית הוא יתן שם טוב ושארית לאלה דברי התנאים והברית שנדברו והותנו בין הני תרי
הצדדים היינו מצד אחד ה״ה הרבני המופלא מו״ה ישעיהו בהרבני החסיד מו״ה יצחק העומד מצד בנו
הבחור החשוב המופלא כמר ארי׳ ליב ומצד האי הרבני המופלא מו״ה יעקב בהרבני המנוח מו״ה
אברהם העומד מצד הבתולה מרת רבקה תחי׳
ד״ד הבחור החשוב המופלא כמר ארי׳ ליב ישא במז״ט את הבתולה המהוללה מרת רבקה בחופה וקדושין כדת משה
וישראל ואל יבריחו ואל יעלומו לא זה מזו ולא זו מזה רק ידברו באהבה וחיבה וישליטו בניכסיהון שוה בשוה
אבי החתן התחייב א״ע להפריז על נדן בנו החתן הנ״ל סך עשרים רענדליך מעות קערבליך לסלק על זמנים המבוארים היינו
על חג שבועות הבע״ל יסלק סך עשרים רוח ושליש מסך הנותר יסלק אי״ה בח״ש דשנת תקפב ושליש מסך הנותר משנת תקפב יסלק אי״ה
בח״ש דשנת תקפג והמותר עד תשלום סך הנדן יסלק בח״ש דשנת תקפד לשליש המרוצה לשני הצדדים מתנות להכלה היינו
בענדאליך שיהא שוה בשופי שנים עשר רוח גם שאל טוב וסינר טוב גם בריסטיך טוב מצופה זהב כפי המבואר בראשי
פרקים חוץ שארי מתנות קטנים כאורח כל הנגידים
ואלה הבגדים אשר יעשה אבי החתן להחתן היינו זופצע טוב של ראצי מארי טוב גם טיזליק של ראצי מאר גם קאפטין של איילין
קוטייא גם טיליף טוב חוץ בגדי חול הכל כנהוג כל הנגידים
אבי הכלה התחייב א״ע להפריז על נדן בתו הכלה סך חמישים רענדליך מעות קערבליך לסלק על זמנים המבוארים היינו בחג שבועות
הבע״ל יסלק אי״ה סך חמישים רוח ועכ״פ לא פחות מארבעים רוח ושליש מסך הנותר יסלק אי״ה בח״ש דשנת תקפב הבע״ל ושליש סך הנותר
משנת תקפב יסלק אי״ה בח״ש דשנת תקפג הבע״ל והמותר עד תשלום סך הנדן יסלק אי״ה בח״ש דשנת תקפד הבע״ל לשליש המרוצה לשני
הצדדים והפירות שיעשה מעות הנדן אשר יסלקו הצדדים עד החתונה שייך להצדדים לכל אחד כפי מעותיו
מתנות להחתן היינו שטריימיל טוב בערך חמשה עשר רוח בשפע טלית טוב מצופה זהב בערך שמנה עשר רוח בשפע יארמילקיא
מצופה זהב ערך חמשה רוח גם קיטיל כתונת שלקוין מצופה זהב ואלה הבגדים אשר יעשה אבי הכלה לבתו הכלה יופה של מארי
טוב מצופה זהב טוב עם פייא מאנדיר של מארי אין פאיין ויסטיל של וועסטיל טוב מצופה זהב טוב כנהוג כל הנגידים בגדי
שבת בגדי חול הכל כנהוג ממ כ״וב הכל כנהוג מזונת להזוג תיכף אחר החתנה על שלחן אבי הכלה שתי שנים רצופים
ואחר המשך הנ״ל יחזיק אבי החתן את הזוג הנ״ל על שלחנו משך שתי שנים רצופים ואחרי ימי משך הנ״ל יחזיק שוב אבי הכלה את הזוג הנ״ל
על שלחנו משך שתי שנים רצופים ואבי החתן ילביש וינעיל את בנו החתן כל ימי משך הנ״ל היינו משך ששה שנים רצופים ואבי הכלה
ילביש וינעיל את בתו הכלה כל ימי משך מזונותם ושכר לימוד עבור החתן חל על שני הצדדים אחר החתנה לחצאין אך אם ילמוד אבי הכלה
בעצמו עם החתן אזי אין צריך אבי החתן ליתן כלום והחתנה תהי׳ למז״ט מתי שיתרצו הצדדים קנס מצד העובר לצד המקיים חצי נדן
וקנס לא יפטור וכו׳ קודם החתנה מחויב אבי הכלה ליתן עבור שכ״ל החתן מידי זמן סך שלשה רוח והתחלה תהי׳ משנת תקפב רחש
וכ״ז לחצאין והחתנה תהי׳ על הוצאות אבי הכלה מצד החתן ה״ה הרבני המופלא מו״ה עובדי׳ במו״ה אלעזר והשני ה״ה הרבני
המופלא מו״ה יעקב יוסף במו״ה ישכר ומצד הכלה הרבני המופלא מו״ה נח יעקב במו״ה נתן העשיל והשני מו״ה יחזקאל עוזר במו״ה מרדכי ובחיובי
הצדדים לפצות את הערבות בכדי שלא יגיע להם שום היזק ומחמת עיבור וקיסוט חלילה יעשו כתקנות שום וקנינו מן הצדדי׳
ומן הערבות על כל הא דכתיב במנא דכשר למקניא בי׳ יום א ל״ג בעומר חי אייר שנת תקפא פה ק׳ בטערניוווקיא.

והכל שריר וקיים

נאם יוסף יצחק במו״ה יהודא ליב יצ״ו
ונאם לוי יצחק במו״ה יהודא ליב יצ״ו
נאם ארי׳ ליב בהר״ר ישעיהו יצ״ו

כמנהג יהודים כשרים וחסידים אלא מכופתר בכפתור כדרך ה"פריצים", רחמנא ליצלן. "וי, וי" — נאנח עמוקות הרב ר' יעקב — "נכדו של הצ'ארנובילי עובר על 'בחוקותיהם לא תלכו' ומכפתר צוארון כותנתו כ'פריצים' הרשעים!" דברי־מוסר אלה נאמרו מפיו בנוכחות חסידי טלנה. ר' דוד'ל הפיקח שתק ובלע את עלבונו ולא הגיב. סוף־סוף עודנו עול־ימים, רך בשנים, ואילו הרב ר' יעקב, הוא זקן, בא בימים, ומגדולי תלמידיו של הרבי ר' רפאל מבארשאד. אך ר' דוד'ל שמר את העלבון בלבו וכאשר חזר לטלנה החליט לנקום את נקמת עלבונו, והוא שלח לטרנובקה רב אחד, מחסידיו, לרשת את כסאו של הרב ר' יעקב. משנודע הדבר בעיירה קמה סערה עצומה ורובה הגדול התקומם נגד מעשה מביש זה, אך ה"תקיף", זאקס, שהיה כאמור, ממקורבי ה"פריץ" ו"המלכות" וכן עוד כמה מחסידי טלנה, עשירים ותקיפים, לא שמו לב למחאות ההמונים והושיבו בעל־כרחם את הרב החדש, ר' הירש, על כסא הרבנות — אגב, רב זה הוא סבו של הסופר מיכה־יוסף ברדיצ'בסקי, בן־גריון.

משראה הרב, ר' יעקב העניו, כי שם ה' מתחלל ומחלוקת גדולה עלולה חלילה וחס להתלקח וסופה מי ישורנה, גמר אומר איפוא לוותר ולעזוב את העיירה והרבנות כאחת ולעלות לארץ הקדושה. בלית־ברירה קיבלה עליה הקהילה את הדין ואף קיבלה עליה, מרצונה הטוב, לשלוח לרב ר' יעקב כל ימי חייו, את השכירות שהיה מקבל כרב בטרנובקה. אותו יום שיצא מהעיירה לא"י נסגרו כל החנויות ובתי־המלאכה וכל התושבים — מנער ועד זקן, לווהו מרחק פרסאות אחדות. משחזרו אחר־כך לבתיהם, ניתך לפתע גשם שוטף. בני העיירה אמרו אז: אף השמים מורידים דמעות על יציאת צדיק מן העיר, כמאמרם ז"ל: "יצא צדיק מן העיר פנה זיוה, פנה הדרה".

נסיעתו לארץ־ישראל ארכה שבועות רבים וכאשר הגיע לאחר טלטולי דרך רבים לארץ־ישראל, החליט להשתקע בצפת, אחת מארבע הערים הקדושות, עיר "הקבלה" והאר"י. שם קנה לו בית קטן וכינס לו כמה אברכים והורם, שלא על מנת לקבל פרס, תורה ויראת־שמים. אגב, פעם אחת הלכה אשתו, שניה לו, ברחובה של צפת וערבי אחד, שעבר אז שם על חמור, הנחית עליה, סתם־כך, את אלתו והיא צנחה ומתה.

כעבור חמישים וחמש שנה לעליית הרב ר' יעקב לארץ הקודש, לעיר צפת, עלה אחד מניניו ארצה כחלוץ, הוא כותב הטורים הללו, ונסע איפוא לצפת לחפש שם "עקבות" סבו הרב. לאחר חיפושים רבים עלה בידו למצוא בצפת ישיש אחד, ר' נתן שמו, שהיה אז משגיח על אפיית מצות — הדבר היה סמוך לפסח, שנת תרפ"ב — הישיש ר' נתן סיפר אז לנין, כי הוא עצמו היה אחד מהאברכים שלמדו תורה מפיו של יעקב והוא סיפר רבות בשבחו וגדולתו בתורה. ר' נתן אף הוליך את הנין לביתו של הרב ר' יעקב. הבית הפך לחורבה זה כבר. נראו בו רק חצאי־כתלים ותנור המטבח ההרוס. בימים ההם, בתרפ"ב, היו בצפת הרבה בתים־חורבות כאילו שלא היה להם כל ערך. פינוי החורבה היה עולה יותר מערך המגרש. משנתבקש הישיש להראות גם את קבר הרב, התנצל, כי אין בידו להיענות לבקשה זו, משום שהרבה ימים עברו כבר מאז מותו והרבה מצבות ישנות נתמוטטו ונותצו והוא אינו זוכר כבר את מקום קברו של רבו, הרב ר' יעקב, כי זה שנים לא הלך לבית־הקברות...

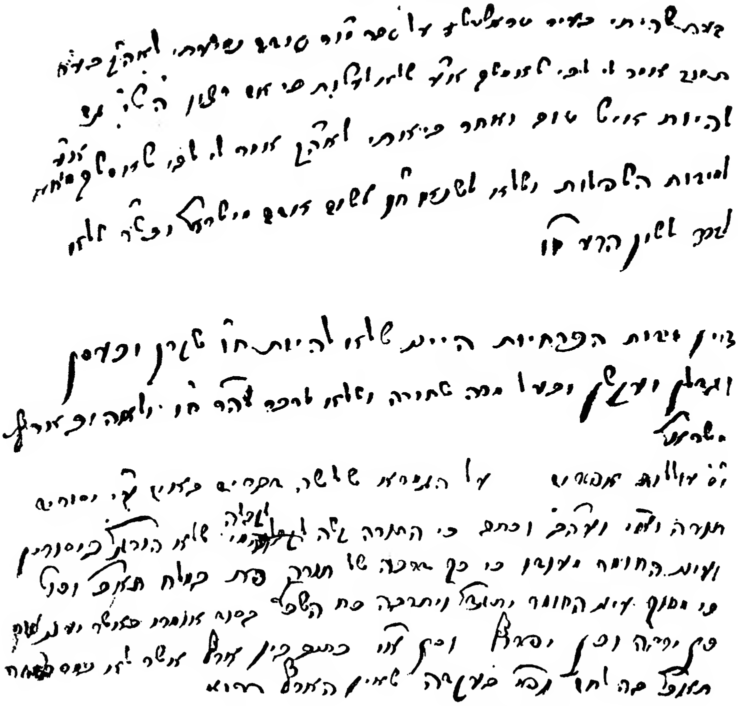
אגב, את ה"חוזה", ה„קושאן", של ביתו שקנה ר' יעקב בצפת שלח למשמרת, כ"ירושה" לצאצאיו בטרנובקה. החוזה היה שמור אצל חתנו ר' שמחה קופמן. אחר־כך עבר לנכדיו, האחים קופמן. בשל המהפכה ומלחמת האזרחים נתפזרו האחים במקומות שונים ברוסיה וה"חוזה" נעלם...

ג. שבחי הרב ר' יעקב

בעיירה טרנובקה היו מתהלכים סיפורים ומעשיות רבים על הרב ר' יעקב. סיפרו, כי בשבת היה נוהג לדבר רק ב"לשון־הקודש", "כי יאה לשון־הקודש לשבת־קודש" מרגלא היה בפיו. הוא לא אהב את הרבנות ודרש עליה מימרת חז"ל: "ושנא את הרבנות", וחינך את בניו הלמדנים ליראת־שמים, לעבודה ולהוויות־העולם — אחד מהם היה לדייג ואחד לסוחר. נוהג היה הרב ר' יעקב לחזר על הפתחים ולקבץ נדבות־יד למטפחתו האדומה, הגדולה ולחלקן אחר־כך לעניים

קטע ממכתב או מרשימה בכתב־ידו של הרב ר׳ יעקב

(נמצא בגנזי המשפחה; למטה נתון תעתיק המכתב)

בעת שהייתי בעיר טראשטשע * על טבר מו״ר סובב נסיעתי לאה״ק בער״ח
תמוז. אמר לי לבי שאמשך א״ע שלא לעשות כי אם רצון הש״י גם
להיות איש טוב ואחר ביאתי לאה״ק אמר לי לבי שאמשך א״ע מיח...
ומדות השפלות ושלא לשנא ח״ו לשום אדם מישראל וכש״כ שלא
לדבר לשון הרע ח״ו

דיין מידות הכרחיות היינו שלא להיות שקרן וכעסן
וגדלן ועקשן ובעל מרה שחורה ושלא לדבר לה״ר ח״ו ולאהוב ארץ
ישראל.

מס׳ עוללות אפרים על הגמרא שלשה דברים באים ע״י יסורים
תורה וא״י ועה״ב וכתב כי התורה קשה לקבלה מי שלא הורגל ביסורין
ועינוי החומר מעודו כי כך דרכה של תורה פת במלח תאכל וכול׳
כי מתוך עינוי החומר יתגדל ויתרבה כח השכל בסוד אומרי כאשר יענו אותו
כן ירבה וכן יפרוץ וכך א״י כתיב בין ארץ אשר לא במסכנות
תאכל בה לחם ופ״י בעקדה אין הארץ ההיא — — —

---

* חותנו ר׳ רפאל מברשד דר באחרית ימיו בעיר טראשטשע.

— מבני־ברית ושלא מבני־ברית, משום ״דרכי־שלום״. לא פעם היה מהלך ברחובות העיירה ועוזר לזקן, לאשה, לילד לשאת את משאם. כן ספרו כי ה״גוי״, שהיה מדי שנה בשנה, בערב פסח, במשך ארבעים שנה, שואב מים ב״דליי־פסח״ מיוחדים מבאר־מים רחוקה, לבית הרב ר׳ יעקב — מת לפתע בה בשנה שהרב עלה לא״י, לצפת, כי שוב לא היה צורך עוד בעולם בגוי זה... אגב, המהדרין לא השתמשו בפסח במים ששואבי־המים היהודים היו מספקים להם ומביאים בחביותיהם, כי חביות אלו לא היו ״חביות פסח״ מיוחדות, כי־אם החביות הרגילות שבה הביאו שואבי־המים היהודים מים כל השנה ולכבוד חג־הפסח היו רק ״מכשירים״ ו״מגעילים״ אותן.

ד. כלכלת העיירה ופרנסותיה

כרוב העיירות, כן גם טרנובקה התקיימה על המסחר, החנוונות והמלאכה. אף היתה בה ״תעשיה״: היתה בה טחנת־קמח גדולה, טחנת־קיטור, שאליה היו גויי הסביבה מביאים את תבואתם לטחון. היה בה בית־חרושת גדול ומפורסם לבירה. לבירה זו יצאו מוניטין למרחוק. מערים רבות ורחוקות ומעיירות רבות היו באים לטרנובקה לקנות בירה מצויינת ומפורסמת זו — היו בה כמה סוגים ומינים — שני מפעלים מצליחים אלה היו שייכים להאחים קופמן, מעשירי העיירה ונכבדיה. הם היו מניני הרב ר׳ יעקב וורטמן מצד סבתם. הם היו גם ספקי סלק גדולים לבית־החרושת לסוכר של ברודסקי אשר בסביבת טרנובקה (הסופר יצחק נורמן ז״ל, שהיה בן העיירה דובובה, עבד בצעירותו כפקיד אצל הקופמנים). כן היו בעיירה כמה מגרסות לגריסין, שהונעו בכוח סוסים, מינפטות קטנות לניפוץ ולניקוי צמר שהאיכרים היו מביאים מגז צאנם, בית־חרושת גדול למי זילצר, ״מי־סודה״, היו שני בתי־בד לשמן וכן בית־חרושת למצות פסח. עד כמה היתה טרנובקה עיירת מסחר ותנועה תעיד עובדה זו: בעיירה קטנה זו היו שנים־עשר בתי־מלון ואכסניות עממיות שפירנסו את בעליהם. בטרנובקה היה מתקיים כל שבועים, ביום ג׳, ״יריד״ גדול

מאד, שהיה "שם־דבר" בסביבה. זכורה לי אפיזודה אחת שקשורה ב"יריד" זה והמעידה גם על "מלחמת־היהודים" בענייני פרנסה. ה"טאנדאטניקים", כך נקראו אז כל מוכרי־בגדים מוכנים, בעיקר "לגויים" — יהודים כמעט לא היו קונים בגדים מן המוכן משום אריגיהם הפשוטים והן משום תפירתם הקלושה, כלאחר־יד — ה"טאנדאטניקים", שציפו כל השבועיים ל"יריד", נכוו מחופתם, מאהליהם של "טאנדאטניקים" יהודים מעיירות אחרות, שהיו באים לטרנובקה, ל"יריד" ומוכרים בגדים בזול, מתחרים ב"טרנובקאים" ומקפחים את פרנסתם. מה עשו המקומיים? הלכו והתאוננו לפני ה"פריסטאב" (מפקח המשטרה) על מצבם הקשה. מובן שתלונתם זו לוותה במתת־יד יפה. ה"פריסטאב", שהיה גוי פיקח, יעצם ל"טרנובקאים" עצה זו: אם־כי אין צורך ל"מקומיים" להקים אוהלים לממכר בגדים כלזרים, שהרי יש להם חנויות, אף על־פי־כן הציע להם להקים גם־כן שורת אוהלים ליד חנויותיהם. ב"יום־היריד" כש־"הפריסטאב" עבר ברחובות שונים להשגיח על הנעשה ב"יריד" הגיע גם ל"רחוב־הבגדים", משראה שם שתי שורות אוהלים של ה"מקומיים" ושל ה"זרים", פקד מיד לפרק את כל האוהלים "כי הם מפריעים לתנועה שברחוב". והאוהלים פורקו בלי טענות־ומענות — מובן שהמקומיים לא יצאו נפסדים מעסק זה... מאז שוב לא באו "טאנדאטניקים" זרים להתחרות במקומיים.

ה. משפחה שכזאת

בפרק ד' הזכרנו כבר את האחים קופמן, מנכבדי העיירה ועשיריה. זקנם של האחים האלה, ר' שמחה קופמן, נשא לאשה את בתו של הרב ר' יעקב וורטמן, רבה הראשון של טרנובקה. ר' שמחה היה תלמיד־חכם ומשכיל, ואחד מ"גבירי" העיר אומן הסמוכה, עיר המטרופולין של הסביבה, הזמין אליו את ר' שמחה קופמן כמחנך וכמלמד לבניו. עשרים שנה עשה ר' שמחה בבית "הגביר" הזה ומפקידה לפקידה היה פוקד את ביתו בטרנובקה.

ל״נגיד״ הזה היה משא־ומתן עם ״פריצים״ פולנים רבים שהיו מבאי־ביתו. אגב־כך למד מהם ר׳ שמחה המשכיל והנבון את השפה הפולנית וגינוני ה״פריצים״ ונימוסיהם. לאחר עשרים שנות הוראה נתן ר׳ שמחה ספר־כריתות ל״מלמדות״ ושלח ידו בעסקים. הוא קשר קשרים עם ה״פריצים״ שבסביבה, וכאדם נבון, ישר ומהימן נשא חן בעיניהם והם סמכו עליו בכול. משנפטר ר׳ שמחה, המשיך בנו ר׳ א ב ר ה ם ק ו פ מ ן את העסקים עם ה״פריצים״ עד שחלה את חוליו, שריתק אותו שנים רבות למיטתו, שממנה לא קם עוד. אשתו, צורטיל, אשת־חיל, אשת־לפידות, המשיכה את העסקים השונים הן בחיי בעלה החולה והן לאחר פטירתו, בעזרת בניה — היו לה ששה בנים ובת אחת — וביחוד בעזרת שני בניה הגדולים, י ע ק ב ו ח י י ם, שהיו ה״יכין״ וה״בועז״ של משפחת קופמן הענפה.

מבין ש ש ת ה א ח י ם הללו היגר אחד מהם בצעירותו, אהרון, לארצות־הברית והיה שם לנהג חשמלית ול...ס ו צ י א ל י ס ט. משנת־עשרו האחים קופמן בקשו מאחיהם אהרון, כי יעזוב את ״ארץ הזהב״ ואת ה״חשמלית״, ויחזור לעיירה הם הבטיחו לו פרנסה בשפע רב. אך הוא סירב לחזור. נראה, כי כ ס ו צ י א ל י ס ט לא רצה לחזור לרוסיה הריאקציונית וכן לא רצה ליהנות מחסדי אחיו הקפיטאליס־טים... ורק עם פרוץ המהפכה הבולשביסטית ברוסיה חזר אליה. כיודע א נ ג ל י ת הסתדר במשרה סובייטית טובה והיה כסוציאליסט, מרוצה מהמהפכה. ואילו אחיו ״הקפיטאליסטים״ התרוששו אז ונשארו בחוסר־כול. כל רכושם — הטחנה, בית־החרושת לבירה ועוד, ועוד — הוחרם. האחים שנשבר מטה לחמם, עזבו אז את העיירה והתפזרו בערי רוסיה השונות והתענו באשר התענו אז מרבית היהודים ותושבי רוסיה, בימי המהפכה.

כך ירדה מבמת העיירה אחת המשפחות המפוארות שידה היתה פתוחה תמיד לכל מצוק ומר־נפש, לכל סובל ונפזרו בימי הסערה כמוץ לפני רוח...

ו. חינוך והשכלה

כרגיל נתחנכו ילדי־ישראל ב״חדרים״. בין ״חדרים״ אלה שבעיירה היה ״חדר״ אחד ״מודרני״ במקצת. לא שהיה, חלילה וחס, ״חדר מתוקן״. אלא שה״מודרניות״ שלו התבטאה בכך, שמלמד ה״חדר״, טוביה קלינג, אברך־משי, ציווה על תלמידיו לא לכנותו בתואר ״רבי״, כי־אם ״אדוני־המורה״. כן הנהיג ״חידוש״ שכל שבוע ושבוע מתמנים שני תלמידים כ״מפקחים״, תורנים, שתפקידם ל״פקח״ ולהשגיח על הנקיון ועל ניגוב הלוח (כן, היה גם ״לוח״ ב״חדר״ זה!). ״מלמד״ זה לימד את תלמידיו גם עברית, קצת דיקדוק וכתיבת מכתב. בין ה״חדרים״ שבעיירה נבדל לטובה ״חדר״ קטן אחד של ר׳ א ה ר ו ן, בנו של רב העיירה ר׳ דוד. לר׳ אהרון זה, האברך, היתה כבר ״סמיכות״ לרב, אך לא היה לו עוד ״כסא רבנות״ לשבת עליו באחת העיירות או הערים. מאחר שהיה עליו לפרנס את משפחתו כינס לו, בינתיים, כמה מטובי הנערים של העיירה, בני בעלי־בתים חשובים, ולימדם תורה ו״דף גמרא״. אחר־כך נקרא לשבת על ״כסא הרבנות״ בעיר בוהוסלאב, פלך קייב, ועשה שם כמה שנים עד אחר מלחמת העולם הראשונה, שאז אירעה לו תאונה קשה מאד, והיה נכה־רגלים לתמיד. בתו שישבה כאן בארץ העלתה אותו ארצה. הוא ישב כאן שנים רבות בשכונת־בורוכוב עד שהלך לעולמו. יהי זכרו ברוך.

מלבד ה״חדרים״ המסורתיים היה גם בית־ספר יהודי־רוסי פרטי, שמייסדו ומנהלו היה אחד מנדלסון, בן עיר אחרת. מנדלסון זה היה מורה מוסמך להוראה רוסית והיה טיפוס תמהוני קצת, טיפוס של בן־ישיבה שהחמיץ. וכיון שהוא לבדו לא הספיק ללמד את כל תלמידיו הרבים (היו לו כמה כיתות), שימשו לו איפוא כעוזרים להוראה אשתו, בנו ובתו הצעירים. בשנים האחרונות היה נכנס לבית־ספרו טוביה קלינג הנ״ל, ללמד עברית, ש ע ה ב י ו ם, את תלמידי בית־ספרו. ובכך יצאו ידי חובת ״חדר״ ולימוד תורה... מנדלסון זה הנהיג בעיירה מנהג חדש: עם בוא חודש מאי, חודש האביב, היה יוצא עם כל תלמידיו ליער הסמוך והיו מבלים שם כל היום את חג האביב, בחיק הטבע. מובן שגם צעירים וצעירות רבים נהרו אז ליער לבלות,

ועל אחת כמה הרוכלים שהביאו למכירה משקאות קרים ודברי־מתיקה ועוד.

מלבד ביה״ס היהודי־רוסי זה היה בטרנובקה גם בי״ס עברי ממש, על טהרת העברית. כל המקצועות נלמדו רק בעברית ותלמידי בי״ס זה דברו ושוחחו ביניהם, לפחות בין כתלי ביה״ס, אך ורק עברית. ואם מישהו הפליט בביה״ס מלה לועזית, או אידית, נקנס קנס... מייסד בי״ס עברי זה היה מורה צעיר, בן עיירת סאבראן, שמו היה נוטיל (נתן) שארגורודסקי — אחיה של ד״ר פאניה (פועה) שארגורודסקי (1879—1950) הסופרת־המחנכת שהוציאה כאן ספרי־לימוד עבריים לעולים חדשים, וכן המציאה שיטת קצרנות עברית חדשה. באחרית ימיה נהלה בת״א את הספריה הפדגוגית שליד הסתדרות המורים בישראל. בית־הספר העברי הזה התפתח יפה, אך פתאום עזב משום־מה נ. שארגורודסקי את העיירה טרנובקה ועבר לעיר אחרת ובית־הספר נסגר, לשמחת המלמדים ולצערם של התלמידים ורבים אחרים. אחר־כך נפתחו עוד שני בתי־ספר ״מודרניים״ שלמדו בהם ״חצי״ עברית ו״חצי״ רוסית — בית־ספר אחד היה של המורה אברהם יאַנקיל (יעקב) ובית־ספר אחד היה של המורה אייזנברג — חתנו של יצחק־שמואל (איציג־שמעלקיס). מלבד בתי־ספר הללו ושל מנדלסון היו בעיירה גם שני בתי־ספר רוסיים — אחד של הכנסיה, שצביונו היה דתי־פראבוסלבי והיה רק בן ארבע שנות־לימוד, ואחד, בי״ס ממלכתי־עממי בן שמונה שנות־לימוד שעמד על רמה חינוכית יפה. בבית־ספר זה למדו רק נערים יהודים מעטים מאד, משום שהלימוד בו היה כרוך בכתיבה בשבת. הנהלת ביה״ס לא רצתה לוותר בשום פנים ליהודים על הכתיבה בשבת. בין היהודים המעטים שלמדו בו היו גם ילדיו של גבאי בית־המדרש, יהודי אמיד ומכובד, ש. כ., אך לא בן־תורה, והם כתבו כמובן בביה״ס בשבת. מעשה זה, כי ילדי גבאי בבית־המדרש, יכתבו בריש־גלי בשבת, עורר את זעמם של האדוקים והרב והם דרשו ממנו כי יוציא את ילדיו מביה״ס הרוסי הזה או שיתפטר מהגבאות.

אלה שלא הסתפקו בהשכלת בי״ס עממי נסעו לערים אחרות, שבהן היו גימנסיות וניסו להידחק אליהן. מובן ש״לוקסוס״ זה יכלו להתיר

לעצמם רק בני עשירים ואמידים. היו נערים אחדים, ביניהם גם אחי מ ש ה, שנסעו ללמוד תורה בישיבת "לידה" המפורסמת, שלמדו בה "תורה והשכלה" כאחת — השכלה בגבול של ארבע מחלקות גימנסיה — כן למדו בה ספרות עברית מודרנית והמורה שם היה הפדגוג הנודע פ י נ ח ס ש י פ מ ן ז"ל שהורה גם כאן בארץ. מייסדה וראש־הישיבה הזאת היה הרב המפורסם י. ריינס, מייסד "מזרחי". כן נסעו כשנה לפני מלחמת העולם הראשונה נערים אחדים, גם מאלה שלמדו כבר בישיבת "לידה", ללמוד בא"י, בגימנסיית יפו ובסמינר ירושלים. בין נערים אלה היו המחנך הא"י הותיק י ה ו ש ע ה מ א י ר י ואחיו המורה שרגא ז"ל. וכן המהנדס־המודד, בחיפה, ב ן ־ צ י ו ן י נ א י, בן דוד ינובסקי — עלה עם משפחתו ארצה — שלמד בביה"ס הריאלי בחיפה, ועוד.

בשנת 1919 ניגשו עסקני טרנובקה להקים בה גימנסיה עברית. בעיירה זו היתה ט י ר ה ע ת י ק ה, אדירה, שאחד ה"פריצים" הקים אותה כלפני מ א ת י ם ש נ ה, היו בה הרבה מאוד חדרים ואולמות ומר־תפים והיא היתה שנים רבות סגורה ומסוגרת ורק בזמן האחרון שימשה בחלקה למחסני תבואה. טירה גדולת־ממדים זו, שאגדות שונות התהלכו עליה בעיירה, היתה בנויה בצורת מלבן סגור ובתוכה חצר ענקית ולה ארבעה שערים ענקים משתי רוחותיה. היא נוצרה כאילו לשמש גימנסיה. הקהילה החלה לשפץ אותה, תלמידים נרשמו כבר אליה, ואף הזמינו כבר מורים לגימנסיה. כמנהל הגימנסיה הוזמן מ א ו מ א ן ד"ר פוגלסון, הוא ד"ר ג ל ע ד י, שניהל בארץ, בתל־אביב, את בית־הספר למסחר "גאולה" ועתה הוא עוסק בפראקטיקה רפואית — רפואה פסיכיאטרית. אך בעוד העיירה מתכוננת לחגיגת הפתיחה של הגימנסיה העברית, שכל מקצועותיה היו נלמדים בה על "טהרת העברית", עבר אז גל עכור של פרעות על מושבות היהודים באוקריינה, וכן על טרנובקה — והגימנסיה לא נפתחה. ד"ר גלעדי עצמו ניצל בדרך נס ממוות בידי הכנופיה הרצחנית, כי בבית הקופמאנים, שבו התארח אז זמנית, עד בוא משפחתו לעיירה, נרצח אז צעיר האחים ב א נ י י ה, הי"ד.

ז. מורים פרטיים

בעיירה היו נערים ונערות שלמדו רוסית לא בבית־ספר, כי־אם אצל מורה פרטי, ביחוד אלה שלמדו רק ב״חדר״. על פי־רוב היה המורה הפרטי בא לבית התלמיד ל ש ע ה ביום או ביומים ומלמדו תורת הכתיבה והקריאה ברוסית ומקנה לו אגב גם קצת השכלה כללית — גיאוגרפיה, חשבון ועוד. המורים הללו ״לשעות״ לא היו קבועים בעיירה. הם היו באים ממקומות אחרים לשנה או שנתים ולאחר שהשתכרו מעט כסף, היו מסתלקים להם אם להשתלם בלימודיהם ואם לעיירה אחרת. אף בני אדוקים היו לומדים קצת רוסית כדי שידעו לקרוא ״שלט״ ולכתוב ״אדרס״...

צעיר או צעירה שידעו לכתוב כתובת לאמריקה, עלה כבודם מאד בעיני הנזקקים לכתובת זו. על־פי־רוב היו אלה מדלת־העם. נשים שבעליהן או בניהן היגרו מחמת צוק העתים לאמריקה היו באות אז ל״ידענים״ הללו או למלמד הקפדן, שאול, שידע לכתוב ״אדרסים״ ולשחק בשחמט, או לרוקח, כי יכתבו להן ״אדרס״ לאמריקה. נשים תמימות ופשוטות אילו, שגם עצם המכתב שנכתב באידיש נכתב לא על־ידן כי־אם ע״י מישהו, ראו את כתיבת ה״אדרס״ לאמריקה כ״חכמה עליונה״ ככתב חרטומים.

אגב, תינוקות־ילדות לא נהגו ללכת ל״חדר״ ללמוד תורת הקריאה ב״סידור״. את ה״אלף־בית״ וחכמת הקריאה למדו מפי מלמד דרדקי שהיה ״מחזר על הפתחים״, בא לבתים ומלמד כחצי שעה את התינוקת תורה זו.

שם מלמד זה, מלמד הבנות, היה יונטיל (יום־טוב), שם ״יוצא דופן״ אצל יהודי מזרח־ארופה...

ח. המשולח

יום אחד, כשנתים לפני מלחמת העולם הראשונה, משישבנו אנו הזאטוטים מסובים ליד השולחן ב״חדר״ של ״הרבי״ ר׳ א ה ר ו ן ק ר ו ג ל י א ק בן רב העיירה, שהזכרתיהו כבר בפרק ״חנוך והשכלה״,

פרק ו׳ ומתנועעים מעל גבי הגמרא ומשננים בניגון עצוב־מתקתק את ה״שיעור״, נפתחה הדלת ול״חדר״ נכנס אדם אחד, שחום־פנים שלא דמה כלל ליהודי העיירה. משאלו ״הרבי״ לרצונו נתברר, כי הזר לא הבין כלל את השאלה, שנשאלה כמובן באידיש... אחר־כך החל האדם הזה לדבר בשפה משונה שלא אנחנו התלמידים, ולא ה״רבי״ שלנו בכבודו ובעצמו לא הבינונו כמעט דבר מדבריו. ה״רבי״ ואנו הסתכלנו באדם זה כ״תרנגול בבני־אדם״... ורק לאחר מאמצים רבים ולאחר שהאדם הזה זרק גם מלה אחת באידיש ומילה אחת ברוסית שניכר היה שרכש אותן כנראה לא מזמן, תפס כבר ה״רבי״ ״במה המדובר״. אמנם לא בנקל תפס ה״רבי״ והבין את דבריו, כי אזנו לא היתה כרויה ורגילה למין דבור שכזה. נתברר, כי אדם משונה זה אינו אלא יהודי ולא סתם יהודי, כי־אם יהודי מארץ פרס הרחוקה... מהארץ של שושן הבירה, המלך אחשורוש ואסתר המלכה, מרדכי היהודי והמן הרשע... ויהודי זה מדבר עתה לא בשפת פרס־ומדי, כי־אם ב״לשון־הקודש״ — כך אמר לנו ה״רבי״, ר׳ אהרן. נדהמנו ממש למישמע אזנינו. היתכן כי הוא מדבר עתה ״לשון קודש״, והלא אנו התלמידים, שלומדים ״חומש״ נביאים, מישנה וגמרא, יודעים ״לשון קודש״, הלמאי איפוא איננו מבינים דבר וחצי דבר מ״לשון־הקודש״ שלו? אין כלל שום דמיון בין לשון התורה וה״סידור״, שכתובים ב״לשון־הקודש״ ובין ״לשון־הקודש״ שלו... אולי הוא מדבר ״לשון תרגום״... אמרנו ל״רבי״ שלנו... אז הסביר לנו ה״רבי״, כי ״לשון הקודש״ של יהודי פרס ויהודים ספרדים בכלל היא אותה ״לשון־קודש״ כשלנו. כי התורה שלהם היא כתורה שלנו וכן שאר כתבי־הקודש... אך הם מבטאים אחרת את האותיות והניקוד, לא כמונו... ה״רבי״ עצמו ניסה לדבר אתו ב״לשון־קודש״ אשכנזית אך דבורו היה כדבור אדם שהגריסו את שניו בחצץ. רחמנות ממש היה לראות את ה״רבי״ שלנו מתיגע לדבר עם היהודי משושן־הבירה... רק לאחר מאמצים הדדיים רבים ולאחר שהיהודי מפרס הוציא מכיסו תעודה, ״כתב־הרשאה״, והראה ל״רבי״, הבין סוף־סוף את מטרת בואו של היהודי הזה. וזה הדבר אשר ספר לנו ה״רבי״, לפי ה״לשון־קודש״ של היהודי והתעודה שלו:

״אשתקד פרצו בפרס מהומות מדיניות קשות ורבים מהגויים־הפרסיים הרשעים ניצלו את אי־הסדר במדינה ופרעו פרעות בכמה וכמה קהילות ישראל אשר בפרס. הפורעים רצחו, פצעו, אנסו ובזזו בז, הציתו ושרפו בתים רבים והביאו הרס וכיליון על אלפי משפחות ישראל בפרס. עתה עם שוך המהומות ועם שוב הסדר על כנו החליטו קהלות אומללות אילו לשלוח שליחים, ״משולחים״, ליהודי הגולה, ובתוכם ליהודי רוסיה השכנה לפרס, ולבקש מהם, כי יושיטו יד עזרה לשקם את הקהילות ההרוסות הללו ויתרמו תרומות כסף, כנדבת לבם, לטובת הנפגעים.בין ״המשולחים״ האלה שנשלחו הוא גם יהודי זה שהיה מצוייד ב״כתב־הרשאה״ מאת ראשי הקהילות האילו ורבניה לאסוף תרומות־כסף. לאחר ש״הרבי״ תרם לו את תרומתו, ביקש ממנו ה״משולח״, כי יצרף גם הוא את חתימתו — ה״משולח״ ידע כי הוא רב בן־רב — לחתימות הרב וגבאי בתי־הכנסת שב״מכתב־ההמלצה״ שניתן לו. במכתב זה מתבקשים יהודי העיירה לתרום בעין יפה לטובת הנפגעים. ה״רבי״ נעתר לבקשתו וחתם.

לאחר שהלך ה״משולח״ נצטערנו, אנו התלמידים, על שלא שאלנו אותו: הלמאי לא קמו גם עתה יהודי פרס, כמו בימי המן הרשע, נגד שונאיהם ומבקשי רעתם ולא הכו בכל אויביהם מכת חרב והרג ואבדן, ככתוב ב״מגלת־אסתר״... וכאשר שאלנו שאלה זו את ה״רבי״ דחה אותנו בקש...

דמות היהודי הזה, מארץ פרס־ומדי, ארץ אחשורוש ואסתר המלכה, עמדה לנגד עינינו ימים רבים...

ט. ספריה ותיאטרון

עד מהפכת 1917 לא היו קיימים בעיירה לא ספריה ולא תיאטרון. אלה שרצו לקרוא ספר היו קונים אותו או שואלים זה מזה ספרים. ב־1912 בא לעיירה סוכן מהוצאת ספרים עבריים ״צנטרל״, אשר בוורשה, ומכר לכמה חובבי־ספר עברי ספרים במאות רובלים. אף אבי מו״ר צבי ז״ל קנה אצל הסוכן ספרים עברים רבים, ביניהם ״דור דור ודורשיו״, ספרי פ. סמולנסקין, מיכה־יוסף ברדיצ׳בסקי ועוד. אגב, בכל ״ליל־ניטל״, ליל המולד הנוצרי, שאז אין האדוקים נוהגים

לעיין בספר דתי, היה שכננו הרב ר' דוד שולח אלינו את בנו ומבקש לקריאה ספר חילוני, את "דור דור ודורשיו", על התפתחות תורה שבע"פ, של המלומד אייזיק הירש ווייס.

ואין צורך לומר שלא היה קיים תיאטרון בעיירה — בכלל, פרט לגלילות מסויימים, לא היה קיים תיאטרון אידי, כי הממשלה הרוסית אסרה זאת — אך "צל של תיאטרון" היה אף בעיירה — הכוונה ל"פורים־שפיל"... ספר אחד ישראל "טריליפקי", — כינוי זה ניתן לו על שום ששפתו העליונה היתה שסועה (טריליפקי — בעל שלוש השפתים) — היה נוהג איפוא לארגן מדי שנה בשנה "להקת שחקנים", שהיו מציגים לרוב בבתי האמידים את ההצגות המסורתיות: "מרדכי והמן", "יוסף ואחיו" ועוד... הכל כמתואר יפה אצל שלום־עליכם.

עם פרוץ המהפכה ב־1917, התעוררו כמה צעירים וצעירות לעשות למען חיי התרבות של העיירה. הם יסדו ספריה ציבורית שאת הספרים אספו בבתים שונים — ספרים עברים, אידים ורוסים. כן נאספו תרומות כסף לטובת הספריה. בראש הפעולה לטובת הספריה עמדה אז הצעירה הנאה והמשכילה חוה בת מיכאל יאנובסקי, שנפטרה זמן קצר אחר־כך בדמי ימיה. אז גם נוסד "תיאטרון חובבים". הבמאי היה שחקן נודד .הוא קבל מחצית ההכנסה ובמחצית השניה התחלקו ה"ספריה" וה"אגודה הציונית" המקומית. ההצגות היו באידיש. באחת ההצגות: "אלוהים, אדם ושטן" של המחזאי יעקב גורדין קרה כמעט אסון. סטודנט אחד, סאניאַ שמו, בן הרוקח, שהיה אחד השחקנים בהצגה זו, היה צריך באחת המערכות "לתלות את עצמו", אך בשעת התלייה אירעה תקלה: ההדום שמתחת לרגלי ה"תלוי" נשמט והוא נשאר תלוי בין התקרה והרצפה וכמעט נחנק בחבל התליה... הבהילו אליו רופא והצילוהו בנס.

כעבור שנה הופיעה בעיירה "טרופה" — להקה של שחקנים נודדים. הם הספיקו להציג רק כמה הצגות, כי סמוך לבואם עבר גל של פרעות על העיירות שבסביבה והלב לא היה נתון אז להצגות... כיון שהדרכים היו אז בחזקת סכנה, נתקעו איפוא השחקנים הללו בעיירה וישבו בה זמן רב. לולא הקהילה שתמכה בהם היו גוועים ברעב. ורק אחרי־כן, עם שוך גל הפרעות והרציחות, נדדו השחקנים הלאה.

י. האמן אוקון

ככל העיירות לא היתה טרנובקה אמונה על אמנים: מי אמן ויאות "לרדת" "ממרומי האולימפוס" שבעיר הגדולה לפרובינציה נדחת? אף־על־פי־כן זכתה העיירה לביקור אמן רב־כשרון, אוקון שמו, איש צעיר. בנשף־הקריאה וההמחזה שערך בעיירה בקיץ 1918 הקסים את הקהל. בנשף זה קרא סיפורי תנ"ך, אגדות חז"ל וסיפורי י. ל. פרץ. הוא החייה ממש כבמטה־קסמים, את הדמויות והמחיזן בכשרון אמנותי. בין האגדות שקרא־המחיז היתה גם אגדת חז"ל מסעירה זו: "כשראה כוהן גדול שנשרף בית־המקדש עלה לראש גגו של היכל ועמו כיתות־כיתות של פרחי־כהונה ומפתחות ההיכל בידיהם, אמרו: 'רבונו־של־עולם! הואיל ולא זכינו להיות גזברים לפניך — הרי מפתחות של ביתך מסורים לך!' — וזרקום כלפי מעלה".

כאשר המחיז האמן את בית־המקדש הבוער באש והכוהן־הגדול העומד אחוז להבות על הגג הבוער ומרים את ידו כלפי מעלה וזורק את המפ־תחות לשמים, עבר רטט ורעד בקהל. האנשים ראו עין בעין את האש האוחזת בבגדי־הכהונה של הכוהן הגדול, העומד בשלוות־נפש ובסערת־רוח כאחת וזורק מתוך ים־הלהבה את המפתחות כלפי־מעלה, דומה היה אז על הקהל, כי הוא עד־ראייה לשריפת בית־המקדש.

בסוף קרא אחד מסיפורי פרץ על שתי האחיות — אחת צנועה צ ד ק ת ואחת מ ו פ ק ר ת ו ה ו ל ל ת. אך עם מותן "נתחלפו היוצרות" ה"מופקרת", ההוללת שחיתה בעל־כרחה חיי טומאה והוללות בארמון ה"פריץ" היתה טהורה בנפשה וכל ימיה התגעגעה ושאפה לחיי טהרה וקדושה שבתוך עמה, וכשמתה נשא מלאך־צחור־כנפים את נשמתה לשערי גן־העדן. ואילו האחות ה"צנועה" ה"צדקת", שחיתה בתוך עמה, שאפה והתגעגעה כל ימי חייה לחיי ההפקרות וההוללות של הגויים ה"פריצים", וצניעותה היתה רק מסוה. ומשמתה זנק מלאך־שחור־כנפים חטף את נשמתה השחורה וזרקה לגיהינום הבוער.

כל הקהל היה נסער מעצמת המשחק ומעצמת הניגודים התהומיים שהציג בין שני עולמות אלה. הופעתו של האמן שמורה היתה בלב הצופים ימים רבים — זה כוחו של אמן גדול!

יא. בתי־כנסיות ותפילה

בעיירה היו חמישה בתי־תפילה ליהודים: א) בית־מדרש, שבו היו הדרשנים־האורחים דורשים את דרשותיהם, אם לטובת ״ישיבות״ שברוסיה, או ״ישיבות״ ארץ־ישראל. ב) ״קלויז״ ישן, שבו התפלל הרב. ג) ״קלויז״ חדש, יפה, במרכז העיירה, שהוקם ע״י אברכים ״מודרניים״. ד) ״קלייזיל״, שבו התפללו בעיקר דרי הרחובות האחרונים, הסמוכים לנהר. ה) בית־הכנסת הגדול, רם־הקומה וגדל־ממדים, עשוי מלוחות־עץ מבחוץ ומחומר ולבנים מבפנים, זהו ה״שוהל״, שבו התפללו בעיקר בעלי־המלאכה. בבית־כנסת זה התפללו רק בשבתות ובחגים ואילו בכל ימות השבוע היו מתפללים בשני ה״שיליכלאד״ הקטנים שמשני עברי ה״פלוש״ של בית־הכנסת הגדול. רוב המתפללים בשני ה״שיליכלאד״ היו בעיקר ״אומרי־קדיש״ שבעיירה. ״אומרי־קדיש״ אלה היו משכימים להתפלל עם הנץ החמה — התקיימו שם כמה מניינים, כדי שיספיקו להיפנות עם השכמת הבוקר לנסיעה ל״יריד״, לעיסוקיהם ולמלאכתם.

בשעת בניית ה״שוהל״ הזה, כלפני מאה שנה ומעלה, אירע מאורע זה: אדמת העיירה היתה שייכת ל״פריץ״ היווני. אך היו בתוך העיירה חלקות־אדמה שלקהלה היתה עליהן זכות ״חזקה״ מקדמת דנא, ולא היו שייכות איפוא ל״פריץ״. על אחת החלקות הללו נבנה בית־הכנסת הגדול הזה. ה״פריץ״ טען, כי החלקה שלו היא וביום שבת אחד, כשכל היהודים התפללו עטופי־טליתות בבתי־הכנסיות, שלח פועלים נוצרים להרוס את הבניין, שהיה בראשיתו. משנודע הדבר הזה למתפללים, כי הפועלים הורסים את קירות ה״שוהל״, התפרצו כל היהודים מבתי־התפילה, כשהם עטופים בטליתותיהם, התנפלו על הפועלים וגירשום משם בחרפה. ובית־הכנסת נבנה והוקם לתפארה. לאחר שנים, לאחר ששופץ מחדש, התעורר צייר צעיר אחד, הייניך שמו, שהשתלם באקדמיה לאמנות־הציור באודיסה, אחר־כך בתקופת המהפכה למד רפואה והיה לרופא־מנתח — וצייר על כותל המזרח הגבוה, משני עברי ארון־הקודש החדש היפה ציורים יפים — מצד אחד צ ב י ומצד שני א ר י ה ומתחתם את הפסוק — ״הוי רץ כ צ ב י וגבור כ א ר י לעשות רצון אביך

שבשמים״. זה היה מעשה־אמנות היחיד בכל בתי־הכנסיות שבעיירה. ארון־הקודש היפה שב״שוהל״ היה רם־קומה ומלאכת־מחשבת ממש. עשהו נגר־אמן חדשים רבים, תרם אותו יהודי מוכסן, עשיר, חשוך־בנים מכפר סמוך, אנטונובקה. אותו יום שהכניסו את ארון־הקודש לבית־הכנסת היה יום חג בעיירה. מאות יהודים ואף גויים התקהלו מסביב לארון שנישא בשירה ובזמרה ובלוויית כלי־זמר אל בית־הכנסת הגדול. אגב, כדי להוציא את ארון־הקודש הגדול הזה מאולם המלאכה של הנגר הוכרחו אז להרוס בו אחד הקירות. בטכס הכנסת הארון חילקו לחוגגים יין ותופינים ועוד. בית־הכנסת הגדול הזה, ה״קלויז״ הישן ובית־המדרש עמדו סמוכין זה לזה כמו ״סגול״. הם עמדו בקרבת בית... ה״פריסטאב״ ובית ״כבאי־האש״, ש ה מ מ ו נ ה עליו ועל הדלקת פנסי ה״לוקסים״ הגדולים, שתלויים היו על תרנים גבוהים מאד ומאירים למרחוק, היה נפח יהודי צעיר גברתן — בר־דוד שמו.

יב. מרד בעלי־המלאכה

בבית־הכנסת הגדול, ב״שוהל״, היה הגבאי זה שנים רבות אחד אייזיק אַטראַן, יהודי פשוט אך ״תקיף״, כי היה ״נאמן״ אצל ה״פריץ״ העיירה ומקורב קצת גם לשלטונות. הוא נהג את ה״גבאות״ שלו בתקיפות. למעשה היה נבחר תמיד על־ידי מיעוט קטן, האקטיבי, של המתפללים — ידידיו ומקורביו. הוא היה נוהג זלזול ב״נתיניו״ בעלי־המלאכה והיה מקפח אותם ב״עליות״ לתורה וב״כיבודים״ אחרים ומחלק את ה״עליות״ וה״כיבודים״ בעיקר לאנשי־שלומו ומקורביו — סוחרי־ סוסים, קצבים ועוד. והנה בחג־סוכות אחד שאז בוחרים בגבאי התאזרו הפעם בעלי־המלאכה עוז, התמרדו ב״גבאי הנצחי״ ובחרו לגבאי באיש־שלומם. אך ה״גבאי־הנצחי״, ה״תקיף״, לא נבהל כלל מהם ומהמונם ואמר: לא רק הוא יישב כל ימיו על ״כסא־הגבאות״, כי־אם אפילו בן־הזקונים שלו בערילה (דוב) יישב על ״כסא־הגבאות״. וכאילו לא קרה דבר, וכאילו לא נבחר גבאי חדש, עלה כמימים־ימימה על ״הבימה״, ישב לו על כסא הגבאות ואמר לחלק, כרגיל, ״עליות״

לתורה. הוא סמך על מקורביו הגברתנים ועל ה"פריץ" והשלטונות... כאן פקעה סבלנותם של בעלי־המלאכה והורידוהו בכוח מ"הבימה". אז פרצו תגרות קשות "בין הצדדים" עד שפוך דם... והתיגרות עברו אחר־כך לרחוב ונמשכו ימים אחדים כל־אימת שנפגשו "שני הצדדים" וגרמו לחילול השם. סוף־סוף ניצחו בעלי־המלאכה הרבים והשלטונות בעל־כרחם ענו "אמן" ואישרו את הגבאי החדש, שנבחר ברוב קולות עצום. כאות־מחאה על "מעשה מביש" זה עזבו הגבאי־התקיף ומקורביו את ה"שוהל" המורד, שכרו להם חדר גדול והקימו להם "מניין" משלהם. הם חלמו להקים להם במשך הזמן בית־כנסת משלהם, אך הדבר לא יצא לפועל. כעבור שנתים־שלוש נתבטל ה"מנין" הזה וכל המתפללים התפזרו ועברו לבתי־הכנסת הקיימים. כך נסתיים מרד ה"פרוליטריון" ב"דיקטטור" העריץ שבטרנובקה.

אגב, בעיירה היו, להבדיל, גם שתי כנסיות נוצריות — פראבוסלבית וקתולית. ליד הכניסה הקתולית שבכניסה לעיירה היתה כיכר גדולה, שבה היו היהודים נוהגים לטייל בשבת לפנות ערב. היחסים בין בני הדתות הללו היו הוגנים. לא פעם היו באים גויים ל"רבין" (לרב) ומבקשים ממנו כי ישפוט וידון את ריבם וסכסוכיהם, לרוב בענייני ממונות, כי ידעו ש"הרבין" לא יעוות משפט וידון דין צדק ואין שוחד לפניו. כן היו מקרים שנוצרים באו לרב להתגייר. אך הוא היה על־פי־רוב דוחה אותם ומייעץ להם לפנות לרב גדול שבעיר גדולה. וכך היה מתחמק מבעיית הגיור, שברוסיה היתה כרוכה במכשולים רבים.

יג. חתן־תורה

כמו בכל בתי־כנסיות ובתי־מדרשות שבתפוצות כך גם בקלויז החדש שבעיירה היו מוכרים "עליות" לתורה, וכל המרבה במחיר הרי זה זוכה... שנה אחת, משהכריז השמש של הקלויז החדש משה האד־מוני ("משה דער רויטער") על מכירת "חתן־תורה", פרצה תחרות קשה בין שני עשירים — בין חיים קופמן, אחד האחים הנכבדים, ובין "משה שחור" — כך כונה בעיירה, בעברית

דוקא, על שום פניו השחומים — "גביר עולה" בן פשוטי־עם שעלה לעושר. יהודי פיקח וערום היה. כל־אימת שהכריז השמש על השקלים שנותן אחד במחיר ה"עליה", מיד היה השני מעלה את המחיר, וחוזר חלילה. המתפללים עצרו את נשימתם למשמע הסכומים הרבים שהומטרו בתחרות זו, סכומים שלא היו שכיחים עד־עתה במכירת "עליות". כל אחד ואחד ממתפללי הקלויז היה סקרן לדעת מי ינצח ויזכה בתחרות זו. לבסוף משהרקיע המחיר לגובה רב, פרש חיים קופמן מהתחרות ו"משה שחור" זכה ב"עליה שמנה" זו ב"חתן־תורה". רבים מבאי־הקלויז הצטערו משנה צער: ראשית על שלא זכה חיים קופמן ב"חתן־תורה" — עטרה שהולמתו יותר מאשר את בר־פלוגתא שלו; ושנית, על שהקדים לפרוש מתחרות זו. לו הוסיף חיים קופמן לעמוד בתחרות זו, כי אז היה "משה שחור" — ששאף, ויהי־מה, לזכות ב"עליה שמנה" זו, ב"חתן־תורה" — ודאי מוסיף והולך עוד ועוד סכומים והקלויז היה נשכר...

"חתן תורה" זה עלה לו, באותה שנה, ל"משה שחור", כחמישים רובל — הון תועפות בימים ההם.

אגב, "משה שחור" היה אף הוא בעל טחנת־קמח כמתחרהו חיים קופמן. אמנם הוא לא היה בעל הטחנה ממש, כי־אם החוכר שלה. טחנה זו, שהעשירתו עושר רב, עמדה בכפר יורקיבקה, בסביבת טרנובקה. הוא השתדל בעזרת תרומות יפות להידחק לגדולים, למעמד בעלי־הבתים החשובים. הוא תרם בעין יפה למוסדות צדקה שונים לכלי־קודש ועוד. את ביתו היפה, שקנה מאת הטוקמנים העשירים שעברו לעיר אחרת, שיפץ וצבע את כל חדריו ואולמיו בצבע־שמן, — דבר שעלה לו בהון רב. כדי להגדיל ולהאדיר את כבודו ומעמדו בעיירה שלח את בנו, נער כבן י"ג לגימנסיה שבעיר המחוז הייסין. "אוצרות קורח" פיזר על לימודי הזאטוט הזה בגמנסיה — "מנה יפה" למנהל הגמנסיה והבוחנים; מתנות נאות למנהל ולמורי כיתת הנער לכבוד כל חג נוצרי ויום גנוסיה; משכורת חדשית יפה למורה פרטי, שסייע לנער בהכנת שיעוריו; שכר־לימוד לגמנסיה; דמי אש"ל — 40 רובל בחודש — למארח הנער, עורך־דין, יהודי מכובד ועוד ועוד — אך כל זה היה שווה בעיני האב ששאף שבנו יהיה דוקטור.

כאשר היה בא הבן הזה לכבוד החגים, הביתה והאב היה הולך אתו ל"קלויז החדש", קרן עור פניו השחומים של האב מרוב אושר. הבן שהיה לבוש "בגדי־מלכות", מדי הגימנסיה על כפתוריהם הנוצצים, — עורר תשומת־לב המתפללים. ועיני האב רואות ומרהיבות מרוב נחת. אטו מילתא זוטרתא "גמנזיסט" שעתיד להיות דוקטור? אכן היטיב הסופר יהודה שטיינברג לתאר באחד מספוריו את טפוס הגמנזיסט היהודי שבא עם אביו בחג לבית־הכנסת והמתפללים נגשים אליו ב"יראת־כבוד" כמו ל"נציג המלכות"... ונותנים לו "שלום רחב"... כי גמנזיסט יהודי בעיירות קטנות בימי הצאר לא היה חזון נפרץ, בשל גזירת המיכסה ליהודים.

יד. שירותי הרפואה בעיירה

אם־כי בית החולים עמד במרכז העיירה, לא נזקקו לו כמעט היהודים, אלא עניים מרודים בלבד. בבית־החולים הזה של ה"זימסטוו" — רשות אזורית — היה כל הצוות הרפואי וכן כל עובדיו האחרים אך ורק נוצרים. האווירה הגויית־נוצרית וכן רמתו הנמוכה של בית־החולים הזה לא משכו אליו ביותר את החולים היהודים. ליהודים היה בעיירה רופא יהודי שהוזמן על־ידי הקהילה ונתמך במקצת על־ידיה. הרופא היהודי התקיים בעיקר על הפראקטיקה הרפואית הפרטית. כן היו בעיירה שני "מרפאים" יהודים — אחד יהודי ליטאי קשיש, "אברהם'קה־רופא" ואחד יהודי ענק "וואלוויל־רופא". הם היו מספקים לרוב לחוליהם גם את סמי המרפא שרקחו. לשירותם הרפואי של ה"מרפאים" הללו היו נזקקות השכבות העניות או אנשים, שנדמה להם כי מחלתם היא קלה ואין עוד להבהיל רופא ממש... ה"מרפא" היה מקבל כ ש ל י ש משכר הרופא. אף "גויים" היו נזקקים לפעמים ל"מרפאים" היהודים הללו, אם־כי היה להם בית־חולים ומרפאה משל ה"זימסטוו". כן היו בעיירה רופאת־שיניים יהודית ומיילדת יהודית מוסמכת, מלבד המיילדות היהודיות העממיות.
מלבד הרופאים וה"מרפאים" האלה, שנזכרו כאן, חי בעיבורה של

העיירה רופא ישיש פולני, רופא מומחה שהובא לפני שנים רבות ע״י ה״פריצים״ מחוץ־לארץ. היהודים היו נזקקים לעיתים לרופא זה ״מיקוצקי״ שהעריכוהו מאד. במקרה מחלה קשים היו מסיעים את החולה לעיר אומאן הסמוכה, שהיו בה עשרות רופאים מבני כל הדתות וביניהם הרופא המפורסם ליסובסקי. לא אחת קרה, כי כשחלה חולה אמיד בטרנובקה היו בני־ביתו מזמינים רופא גדול מהעיר אומאן. רופא זה היה מקבל לפחות חמישים רובל מלבד הוצאות־הדרך. כן היה נהוג להזמין אז ל״קונסוליום״ גם את הרופא היהודי ואת הרופא הישיש הפולני, מיקוצקי. כמה מיהודי העיירה, ״בעלי־מיחושים״ היו מנצלים את הזדמנות בואו של הרופא מאומאן והיו באים אליו לשאול בעצתו הרפואית... במקרי־ניתוח רציני היו החולים היהודים נוסעים, או שהיו מסיעים אותם, לעיר אודיסה, לבית־החולים המפורסם, הפרטי, של המנתח הנודע ד״ר זילברברג.

חולי שיגרון היו נוסעים להתרחץ במימי הלימאַן אשר באודיסה, — היא היתה מרוחקת מטרנובקה כ־300 ק״מ — חולי־ריאה היו נוסעים בקיץ לקייטנות לבתי־ההבראה שבחורשת האורנים שבסביבה הקרובה, ליד כפר ז׳ולונק, ואם לסביבה רחוקה יותר — סוסנובקה ועוד... נשי העשירים ״חולות מדומות״ היו נוהגות לנסוע לקרים ל״ענבים״, שהיה בכך יותר מ״יוקרה חברתית־מעמדית״ מאשר מצורך ריפוי ובריאות. הרופאים היו נוהגים אז להיפטר מחולותיהם המדומות העשירות בעצה רפואית — לנסוע לקרים, לענבים...

צעירי העיירה יסדו אגודה בשם: ״ביקור חולים ולינת הצדק״. תפקידה היה לסייע בעיקר לחולים עניים, להמציא להם רופא, וכן תרופות שונות ואף ״כף מרק״ ו״חתיכת־עוף״ ועוד ועוד. לא־פעם מילאו צעירים וצעירות, חברי האגודה הזאת, תפקידים של ״אח״, ״אחות״ והיו לנים לפי תור בבית החולה העני ומטפלים בו. ה״אגודה״ התקיימה על תרומות־כסף, שתרמו תושבי העיירה.

טו. מגיפות דבר, היספאנקה וטיפוס

באמצע ימי מלחמת העולם הראשונה פרצה בסביבה מחלת דבר. השלטונות אחזו באמצעים חמורים נגד התפשטות הדבר. אותו זמן שהה יהודי טרנובקאי אחד, א. וו. עם שני בניו, ב״יריד״ אחד וחלה שם לפתע במחלת־דבר. בניו חששו, כי־אם יוודע דבר המחלה לשלטונות יקחוהו לבית־החולים, ירעילוהו שם וישרפו את גופתו — שמועה כזאת נפוצה אז אצל המון העם. מה עשו ? שכרו מיד עגלה וברחו משם בדרכים עקלקלות. משנודע הדבר לשלטונות שלחו מיד רצים דחופים לעצרם ולהחזירם, כי חששו בצדק שיעבירו את המחלה למקומות אחרים. אך הרצים לא השיגום, כי נמלטו ליער אחד. שם, בבקתת שומר היער, טיפלו בו, באביהם החולה, טיפול פרימיטיבי, אך ללא הועיל. בו בלילה מת החולה. הבנים לא גילו, כמובן, ל״שומר״ מהות מחלת אביהם ובנס לא נדבקו ולא נפגעו הם גופם במחלה זו. בחשכת הליל הביאו הבנים בגניבה את גופתו לעיירה וקברוה בהסתר ובצנעה, כי חששו שאם יוודע דבר מותו לשלטונות ישרפו את גופתו ולא תובא חלילה וחס ל ק ב ר ־ י ש ר א ל. נראה, כי הם ״פייסו״ את שלטונות טרנובקה במתת־יד. למען מנוע התפשטות המחלה הזהירו השלטונות את הציבור על איסור שתיית מים לא רתוחים ואף הקימו במרכז העיירה מיתקן מיוחד, דוד להרתחת מים, ו״כל־דצמא״ יכול היה לבוא ולקבל חינם מים רתוחים...

לאחר מלחמת העולם הראשונה נתפשטה, כידוע, בכל אירופה מחלת ההיספאנקה (כך נקראה המחלה, כי מקורה היה בספרד ומשם התפשטה והפילה חללים רבים). חלליה רבים היו מחללי חרב המלחמה. אף בטרנובקה הפילה כמה חללים וביניהם צעיר אחד, ב ן ־ י ח י ד, בן־יקיר. כן פרצה בעיירה בתקופת הכנופיות ומלחמת־האזרחים מגיפת טיפוס שאף היא הפילה חללים רבים בעיירה.

כשהתפרצה כנופיית קלימאנקו בלילה, בקיץ 1919, לעיירה ירו לתוך בתים יהודיים שונים. מפגיעת כדורים אלה נרצחו יהודים אחדים. אחד הכדורים האלה פגע ברגל יהודי צעיר, בעל־משפחה, שדר בבית רותנו אברהם מאדאניק, בקומה העליונה. הבית היה בן שתי קומות —

במרכז העיירה. עם הסתלקות הכנופיה הבהילו לנפגע רופא. משבדק הרופא את הרגל יעץ להסיעו מיד לעיר אומאן שבה יש רופאים־מנתחים מומחים. מיד שכרה המשפחה עגלה והסיעה את הנפגע לאומאן. אך למרבה האסון, נאלצו לחזור על עקבם לעיירה, כי הדרך לאומאן היתה משובשת בכנופיות רוצחים והנסיעה היתה כרוכה בסכנת־נפשות ממש. רופאי־העיירה, שלושה היו, שהובהלו עתה ל״קונסוליום״, אל החולה היו כולם רופאים כלליים ולא מנתחים והיו איפוא נבוכים ואובדי־עצה. אך מאחר שחששו, כי תפיחות הרגל, כתוצאת הזדהמות והרעלת־דם, עלולה להתפשט בכל הגוף, החליטו איפוא בלב־כבד ובלית־ברירה לקטוע את רגל הנפגע. והניתוח הקשה והרציני הזה נעשה בבית־החולים הפשוט שבעיירה, שמעולם לא ניתחו בו ניתוח כה חמור. יתכן, כי לו טיפל בו מנתח־מומחה לא היו נזקקים כלל לניתוח זה, לקטיעת הרגל.

טז. אסונות טראגיים

בליל בדיקת חמץ, בחצות של שנת תרע״ד נתעוררנו לקול צעקות ובכיות נוראות שבקעו מבית שכננו, חיים־הירש קירז׳נר. כן התעוררו אז עוד שכנים. משמהרנו לביתו נודע לנו דבר האסון הגדול שקרה לשכננו.

לכבוד חג הפסח התרחצו כל בני המשפחה באמבטיה חמה, שעמדה על מיתקן שהוסק בעצים. תחילה התרחצו הילדים, אחר־כך האב ולבסוף האם. נראה, כי כאשר התרחצה האם, נתקלקלה הארובה, המעשנה והאדים ה״מורעלים״ של האודים התפשטו בכל חדר האמ־בטיה. משהתעורר האב בלילה ראה לחרדתו שאשתו איננה. מיד מהר לחדר־האמבטיה ונוכח כי אשתו דוממת. הוא עורר חיש את ילדיו ומשראו כי אמם אינה עונה לקריאתם הרימו קול זעקה. השכנים הבהילו מיד רופא, אך כל נסיונותיו להצילה עלו בתוהו.

אסון זה בערב חג הפסח זעזע את העיירה. אשה צעירה וסימפטית זו השאירה ארבעה יתומים־ילדים. כעבור שנים מספר ניתך על משפחה

זו עוד אסון גדול: אחת הבנות, בת יפה, בעלת יופי מזרחי, התאבדה בשל אהבה נכזבת לסטודנט אחד, בן העיירה, ממשפחה מיוחסת. אגב, כעבור שנה קרה בעיירה עוד מקרה התאבדות של צעירה, אף הוא בשל אהבה נכזבת...

יז. אורחים תמהוניים

א. המומר רוזין

כמעט מדי שנה בשנה, עת שבתו בתי־המשפט בעיר הבירה בפטרבורג, היה בא משם עורך־דין מושבע מפורסם, ר ו ז י ן שמו, לאחוזת אשתו הנוצריה שבסביבת טרנובקה. ספרו, כי אשה זו היו לה סכסוכי ירושה עם קרוביה בענייני האחוזה ורוזין היה פרקליטה. אחר־כך משזכה־זכתה במשפט והאחוזה קמה לה לירושה נישאה לו. עורך־הדין זה היה מומר יהודי.

כיון שבימי הצאר קשה מאד היה ליהודי להתקבל לאוניברסיטה ועל אחת כמה קשה היה לו ליהודי להיות מוכתר בתואר "עורך־דין מושבע" (רק יהודים בודדים זכו לכך ברוסיה). עשה איפוא רוזין זה, לאחר התלבטות, את הצעד הגורלי ו"עבר את השער".

אם־כי היה מומר, לא היה כמומרים יהודים אחרים שבזו לעמם והתרחקו ממנו. להיפך, הוא אהב את עמו והתעניין בגורלו ובגורל יהודי העיירה. לא־פעם, בימי החופשה שלו כשבא לנוח באחוזתו, היו באים אליו יהודים לבקש ממנו תרומות־כסף לטובת מוסדות העיירה, והוא היה מקבלם בכבוד ותורם בעין יפה. הוא אף ביקר בעיירה ותרם תרומה גדולה לטובת בניין בית־המרחץ החדש שנבנה אז. כך "כיפר" ה מ ו מ ר ר ו ז י ן על ח ט א ו לעמו ולדתו.

ב. "המטיף־הלאומי"

בין הדרשנים השונים שהיו באים לדרוש דרשותיהם בעיירה. הופיעה ביום אחד "דרשן ציוני", לבוש קצרות, והוא הציג את עצמו במודעות שהודבקו בבתי־הכנסת ובכרטיס־הביקור שלו כך: "ה מ ט י ף ה ל א ו מ י ה נ ו ד ע מ. ק ל ו ז נ ר". הוא הציג את עצמו כקרובו

של הסופר — יוסף קלוזנר. מובן שמשכילי העיירה קיבלו את פניו בכבוד ואירחוהו בבית אחד מ"בעלי־הבתים" המכובדים, הציוניים. הוא ישב בבית מארחו כחודש ימים, בשבתות הטיף בבתי־הכנסת "רמות ונשגבות" על "ציון והגאולה" — דברים בנאליים, שדופים. שניים מציוני העיירה התנדבו ל"חזר על הפתחים" ולאסוף לטובת "המטיף הלאומי הנודע", תרומות־כסף שונות. לבסוף נתברר, כי שם־משפחתו אינו קלוזנר ואינו קרובו של הסופר קלוזנר. שם־משפחתו היה קליינר והוא התיר לעצמו להכניס "תיקון קל" זה כדי להגדיל שמו וערכו. לאחר שנתגלה קלונו לא שהה עוד הרבה ועזב את העיירה.

ג. "הסופרת"

באחד הימים הופיעה בעיירה אשה כבת חמישים ופרסמה כי היא סופרת, והראיה: הנה ה"סיפור" שכתבה בידה וכל מאן דבעי יכול לראותו. ואכן, היא כתבה באידיש סיפור עלוב שלא היה לו טעם וריח, וב"סיפור" הזה, חוברת צנומה ודלה, חזרה על הבתים למכרו, ולא רק בטרנובקה. כדי להיפטר מטרדנותה היו קונים ממנה את הקונטרס הרזה הזה ונותנים לה כנדבת כל איש ואיש. אך היא לא הסתפקה במכירת הקונטרס בלבד, אלא היתה "מכריחה" כי יערכו לה "נשפי־קריאה" ביתיים — נשף־קריאה פומבי לא העזה לדרוש, כי טעון היה רשיון המשטרה שלא ניתן בנקל. — והיא היתה קוראת שם את "יצירתה הגדולה". השומעים ישבו כעל "גחלים" והיו מוכנים לתת לה כל "הון שבעולם" ובלבד שתפסיק לקרוא ויוכלו להסתלק. שם הסיפור אינו זכור לי כבר, אך שם "הסופרת" זכור לי יפה, שמה לאה אופשאטקה.

יח. המאפיה התורכית

בערים עיירות רבות ברוסיה ואוקריינה מצויות היו מאפיות תורכיות. התורכים, רובם מהגרים מתורכיה, היו מומחים לניהול מאפית, ודברי־מאפה השונים שלהם נתחבבו על הקונים.

גם בטרנובקה נפתחה מאפייה תורקית — נוסף על המאפיה היהודית שהיתה שם. בעל־המאפיה ה ת ו ר כ י היה כבן חמישים, טיפוס שחום, פניו מחוטטים, קודר תמיד, נוח לכעוס, דיבר רוסית רצוצה ורסוקה. לתורכי זה, שלא היה "אַפּולו", היתה לתדהמת העיירה הצנועה, אשה יהודיה צעירה, בת עיירת טפליק הסמוכה, שבה היתה לו תחילה מאפיה.

כי בת־ישראל תלך אחרי "גוי", ויהי זה אפילו ישמעאלי, "בן־דודנו", ותחייה אתו בריש־גלי ולא תתבושש — דבר זה היה מוקשה מאד ו"יוצא־דופן" בעיירה. היו אנשים, וביחוד נשים־צדקניות, שלא השלימו עם מ ע ש ה זה והתרחקו ממנה. צעירה זו, ר ח ל שמה, היתה בת עניים ומדלת העם, צעירה פשוטה, והיא היתה תחלה זבנית במאפיה שלו, בטפליק, ואחר־כך היתה גם לאשתו, אם־כי לא נישאה אצל הרב. צעירה זו היתה פקחית מאד ו"סוחרת" טובה, ולמעשה ניהלה היא יותר ממנו את ענייני המאפיה. היא היתה הולכת לסוחר־הקמח לקנות קמח, היא היתה הזבנית. שפת האידיש שלה הקל עליה כמובן את המשא־ומתן בעניינים שונים של המאפיה וקשרי־המסחר. חייה עם התורכי הרגזן הזה, הקודר, לא היו "חיי־אידיליה": לא פעם כשהיה משתכר היה מפליא את מכותיה ובכל זאת לא עזבה אותו.

בחגים וביחוד בחג־פסח וב"סדרים", היתה כ"יהודיה כשרה", מתארחת אצל קרוביה, מדלת־העם שבעיירה, וחוגגת שם, ב ש כ ר כ מ ו ב ן, את החגים. וכך חיתה צעירה זו את חייה הכפולים בעיירה.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה, הכריזה תורכיה, כבעלת־בריתה של גרמניה, מלחמה על רוסיה. אז נאסרו ברוסיה כל נתיני תורכיה וביניהם גם בעל־המאפיה בטרנובקה, שהיה נתין תורכי. אחר־כך גורש לתורכיה ורחל זו אם־כי לא היתה אשתו החוקית, הלכה אחריו באשר הלך, לכפר נידח באנטוליה שהיתה לו שם מ ש פ ח ה — א ש ה ו י ל ד י ם!

יט. ה״גראבארני״

כך נקראה שכונה יהודית קטנה של כמה משפחות שהיתה מרוחקת מהעיירה ומבודדת ממנה. היא שכנה בעמק קטן. סמוך לבתי הגויים. אדמת השכונה לא היתה שייכת ל״פריץ״ העיירה היווני ואף לא לכפר הגויי, אלא היוותה כעין ״אוטונומיה״ יהודית קטנה. אדמת העמק הקטן של ה״גראבארני״ היתה כולה משקה: בעומק של שנים־שלושה מטרים אפשר היה למצוא מים טובים. לפיכך שאבו כאן שואבי־מים היהודים מים. יהודי ה״גראבארני״ עסקו בעיקר בעיבוד עורות ואף עשו־התקינו מהם סנדלי־קיץ פשוטים (פוסטאליס״ בלשון העם) שהגויים נהגו לנעול בקיץ. בתי שכונה זו לא עמדו בעמק עצמו, שאדמתו רוויית מים, כי־אם על גבעה קטנה שליד העמק הקטן. יהודי שכונה זו שהיתה בחינת ״מדינה קטנה״, סבלו לא מעט מניתוקם מהעיירה. שום תחבורה לא היתה קיימת בין השכונה הזאת ובין העיירה וכל המרחק הזה עברו על־פי־רוב ברגל. הילדים שלמדו ב״חדר״ היו הולכים מהלך רב יום־יום, וכן כל תושבי השכונה שזקוקים היו לסדר את ענייניהם בעיירה — אם לקנות בחנויות, אם לשחוט עוף אצל השוחט ואם להתפלל בשבתות בבית־הכנסת. וביחוד סבלו מאי־קיום יחסים חברתיים נורמליים עם מכריהם וידידיהם. שכן קשה היה לשנת הצדדים לבקר זה אצל זה לעיתים קרובות, וביחוד בימי סתיו, בימי סגריר ובוץ.

נראה, כי מתוך ניתוק מהעיירה נוצרו יחסי־קרבה בין בת־ישראל מ״הגראבארני״ עם ״שייגץ״ מהבתים הגויים הסמוכים, ובסופו של דבר ברחה אל בית־מאהבה. משנודע הדבר להוריה, יהודים פשוטים וטובים, ״הפכו עולמות״, אך ללא הועיל: היא נשארה בבית הצעיר הכפרי. משנהרו יהודים רבים לגבול הרומני, עזבה גם משפחתה, מרוב בושה, צער וכאב, את ה״גראבארני״, הגיעה לגבול, ועלתה לארץ־ישראל. בנם עלה ארצה עוד קודם לכן, עם קבוצת החלוצים הטרנובקאים. לאחר כמה שנות ישיבה בארץ ״ירדה״ המשפחה לארצות הברית. הבן שאף הוא ״ירד״ (היתה לו מספרה ברחוב הרצל בתל־אביב) ביקר אחר־כך בארץ.

כ. מי־מריבה

בדרך כלל היו שואבי־מים יהודים מביאים מים לבתי היהודים בחביתם וסוסם. אך לא פעם סבלו יהודי העיירה מחוסר מים, אם בשל־כך ששואב־המים חלה ואם בשל־כך שסוסו חלה או נתפגר... ועד שיהודי העיירה אספו נדבות־כסף כדי ששואב־המים הדלפון יוכל לקנות לו סוס עלוב חדש, עבר זמן רב. כן סבלו מאוד גם הגויים באי העיירה, ובעיקר באי־ה״יריד״ מחוסר מים. הם עצמם ובהמתם היו זקוקים למי־שתיה ולא היו להם. אז כ ר ת ה ־ ח פ ר ה ה״זימסטוו״ חמש בארות ברחובות שונים של העיירה. המים לא היו טובים ביותר. השתמשו בהם רק בדלית־ברירה. אך בכל זאת הקלו המים הללו על התושבים. והנה התקנאו שני יהודים — אחד פחח אמיד שהיה לו גם בית־חרושת למצות ואחד סוחר עופות וביצים — ברחובות שחפרו בהם בארות, והחליטו לחפור על חשבונם באר גם ברחובם, סמוך לבתיהם. עתה נתעוררה השאלה היכן לחפור את הבאר? שני יהודים אלה לא גרו זה ליד זה, אלא זה מול זה. אחד מעבר מזה של הרחוב ואחד מעבר מזה של הרחוב. לחפור את הבאר באמצע הרחוב — לא יתכן, כי ״דרך המלך״ היא ועגלות עוברות בה. אפשר איפוא לחפור את הבאר רק במדרכה, סמוך לבית זה או זה. מובן, כי כל אחד רצה שהבאר תהא ליד ביתו (כל רוחב הרחוב אולי הגיע לכדי 10—8 מטר). ושניהם, אם־כי היו ידידים, התעקשו, עד כי בסופו של דבר התחיל כל אחד לחפור לו, על חשבונו, בהוצאות מרובות, באר ליד ביתו שעמקה כעשרים מטר ומעלה. אך למרבה אכזבתם של השנים היו המים רעים ומרים מאד ואי־אפשר היה כלל לשתותם, השתמשו בהם רק לשטיפת רצפות. וכך עמדו שתי בארות שוממות, זו מול זו, כעדות וכאנדרטה לעקשנותם של יהודים, בני עם קשה עורף.

כא. מתי כפור

באחד מימות החורף, ב־1912, ביום ה׳, ״יום היריד״ בכפר ז׳ולונוק, כעשרים ק״מ מטרנובקה, נתחוללה סופת שלג עזה שכיסתה במרבד לבן, עבה מאד, את עין־הארץ ושיבשה את הדרכים. בדרך נס חזרו אז בערב עשרות היהודים מ״היריד״ הזה שלמים ובריאים. אך חמשה יהודים, ביניהם אשה אחת, לא חזרו ונעדרו. ביום שישי בבוקר, כשסופת השלג העזה עוד הוסיפה להשתולל ולערום ערימות שלג גבוהות מאד, ניסו שני עגלונים אמיצים, לפי בקשת משפחות הנעדרים, לצאת לחפש את האובדים אבל כעבור זמן־מה נאלצו לשוב על עקבם, כי הסוסים שקעו עד בטנם בערמות השלג ולא יכלו להתקדם הלאה, מה־גם שהסופה העזה סינוורה את העינים ולא ראו כמעט דבר. השלג הזה ירד שלושה ימים תמימים, מיום ה׳ עד יום א׳. וכך קרה — זו הפעם הראשונה בתולדות העיירה טרנובקה — כי בשבת לא יכול שום יהודי, אפילו הרב, לבוא לבית הכנסת להתפלל. כל בתי־התפלה היו סגורים ומסוגרים על מסגר, כי ערמות השלג הגבוהות כגובה הבתים חסמו את כל מבואות הבתים, אין יוצא ואין בא. ביום הראשון שככה סופת השלג והתושבים יצאו אז לראשונה מבתיהם בכלי־עבודה שונים ופילסו להם נתיב בערימות השלג הגבוהות אל הרחוב, אל החנות. ואז נודע, כי שלושה יהודים ואשה אחת מהנעדרים נמצאו קפואים מתים. איכרי כפר אחד, שמצאו אותם במזחלה קפואים, ניסו באמצעים שונים להשיב את רוחם, כגון על־ידי טבילה במי־קרח, שהיא סגולה עממית לקפואי־קור, ועוד אמצעים — אך ללא הועיל. האשה היהודיה אמנם הראתה עוד סימני־חיים רפויים, אך אף היא לא התאוששה ומתה. רב היה הצער בעיירה על מותם. כל החיפושים אחרי הנעדר החמישי היו לשוא. משעברו ימים ושבועות רבים וגופתו לא נמצאה — הביאה משפחת הנעדר (הוא השאיר אשה צעירה וילדים קטנים) — מנחש יהודי מאחת העיירות והוא הבטיח, כי ימצא את גופת הנעדר. המנחש התרוצץ אז (היה זה אחרי פורים) בשדות הסביבה ואחריו נהרו רבים מבני העיירה, אך כל חיפושיו עלו בתוהו, הגופה לא נמצאה. בחודש ניסן, כאשר

ערימות־השלג האחרונות הפשירו ונמסו כליל, נמצאה הגופה בבית־הקברות הפראבוסלבי, שהיה מרוחק מהעיירה כשתי פרסאות. יהודי צעיר זה נשכר ב"יריד" זה ע"י הקצבים להוליך לעיירה את הבקר שקנו שם, הוא הלך בעקבות הבקר ברגל וכאשר התקרב כבר לסביבת העיירה תעה כנראה בדרכו ונכנס לשטח בית־הקברות הנוצרי, שהיה כולו מכוסה שלג בגובה רב, מרוב עייפות וחוסר־אונים נשען שם לייד עץ אחד ונרדם כנראה וקפא ומת. השלג, שבינתים הוסיף אז לרדת, כיסהו כולו אותו ואת העץ יחדיו והסתירו מעין־רואים. ורק בתקופת ניסן, כאמור, כשנמס השלג כליל, הבחין שומר בית־הקברות בגופה והודיע על־כך לשלטונות. לאחר בדיקה נתברר, כי זוהי גופת הנעדר החמישי והוא הובא לקבר־ישראל כשהמונים רבים מלווים אותו לעולמו.
אסון הקפואים מתי־הכפור זעזע והסעיר ימים רבים את תושבי העיירה.

כב. איך ניצלו מהכפור?

אותו יום ה' חזר חנווני, בן־טרנובקה, שלום־לייזר, מהעיר אומן שבה קנה סחורה לחנותו. בשל השלג הרב שנערם בדרך נתקעה המזחלה עם הסחורה ולא יכלה להתקדם. החנווני והגוי, בעל המזחלה, היו אובדי־עצות, אך לאשרם נראתה להם, בסמוך, בשדה, בקתה עזובה, ריקה והם מצאו בה מחסה ומסתור. הבקתה הרעועה היתה להם לסיתרה רק מפני השלג הרב שהוסיף לרדת, אך לא מפני הקור העז, הצורב, שהקפיא את דמם. כדי להנצל מהמות שרחף עליהם התחממו השנים על־ידי... האבקות. כל שלושת הימים שהיו תקועים בבקתה עלובה זו היו רוב הזמן נאבקים ומתחממים... הם כמעט לא ישנו, כי בשעת־שינה סכנת הקפיאה גדולה שבעתים. תוך כדי עמידה והישענות על הקיר היה אחד מהם מנמנם שעה קלה, נים ולא נים, והשני היה ער ועומד על המשמר כדי להעיר את המנמנם משנתו החטופה שלא ירדם לנצח... אחר כך היה השני מנמנם קצת והראשון

עומד על המשמר, וחוזר חלילה — כך ניצלו היהודי והגוי ממות ודאי על־ידי בקתה רעועה זו. בעיירה כבר נפוצו שמועות, כי שלום־לייזר וה״גוי״ קפאו מקור. אך השמועות נתבדו.

כג. החרם על הקצב

באחד מימות חול־המועד של פסח הלך קצב אחד אל ה״פריסטאב״ בעניין קניית עגל לשחיטה ממנו. לכבוד גמר הקנייה, בשעה טובה ומוצלחת (מובן שה״פריסטאב״ ״מצליח״ תמיד במכירתו ליהודי) — כיבד ה״פריסטאב״ את הקצב בכוס בירה צוננת, והם שתו ״לחיים״. במקרה נכנס אז ל״פריסטאב״ ש מ ח ה ק ו פ מ ן, אחד האחים שהיה ״יוצא ונכנס״ אצל ה״פריסטאב״, וראה את הקצב בקלקלתו, כשהוא מסיים כבר את גמיעת הבירה. חיש נפוצה השמועה בכל העיירה, כי מאיר הקצב שתה בפסח אצל ה״פריסטאב״ בירה, שהיא חמץ גמור. מיד חדלו קוניו היהודים לקנות אצלו ב ש ר כ ש ר והטילו כעין חרם על אטליזו. משראה הקצב את אשר עוללה לו כוס־הבירה, רץ לרב העיירה, ר׳ דוד, בכה והתחנן לפניו, כי יושיעו ויצילו מצרה זו, מהחרם על אטליזו. הוא התנצל והצטדק, כי הוא כבור ועם־הארץ לא ידע כלל וכלל כי בירה היא בגדר חמץ. הרב מצא לו מוצא של כבוד מעסק־ביש זה, ל ה כ ש י ר את אטליזו, והוא יעץ לו, לקצב, שיסע ל״רבי״ שלו והוא וודאי ימצא מוצא יפה ויתן לו ״הכשר״ חדש לאטליזו. הקצב לא הרהר הרבה, שכר מייד עגלה ומהר ל״רבי״ שלו בסאבראן, מרחק של 60 ק״מ מטרנובקה. מובן, כי לא בא אליו ב י ד י ם ר י ק ו ת. ה״רבי״ נתן לו, לאחר ששמע כל פרטי המעשה, ״מודעה רבה״ בכמה העתקים שהדביקם בכל בתי־הכנסת ובמקומות ציבוריים אחרים שבעיירה. לשון ״המודעה רבה״ היתה בערך כך: ״היות והקצב מאיר דנן היה שוגג והיות שקבל עליו תשובה: ״צום, תפלה, וצדקה״ ובמקום שבעלי־תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד, והיות ״שהבא ליטהר מסייעין לו״ והיות והיות, על־כן אנו ממליצים ומעידים, כי הוא כשר ואטליזו כשר ומותר ומיצווה לקנות אצלו בשר־כשר אף למהד־

רין מן המהדרין, ויאכלו ענווים וישבעו". אף השמשים שקבלו שכרם מישלם הכריזו מעל כל בימה, בבתי־הכנסיות את דבר ה"רבי" שב־"מודעה רבה" זו באידיש למען תשמענה גם הנשים. מעט מעט חזרו הקונים לקנות אצלו בשר. מאז סלדה נפשו של הקצב ב ב י ר ה.

כד. מקצץ בנטיעות

לא, הוא לא היה, חו"ח, מ י ן ו כ ו פ ר ולא קיצץ בנטיעות הדת, כי־אם היה יהודי דתי כמרבית יהודי העיירה. הוא היה מקצץ רק בנטיעות עלי הטבק... מלכות הרשעה ברוסיה גזרה מפקידה לפקידה גזרות על היהודים ופרנסותיהם כדי לדחוק את רגליהם. ולא יהודי אחד נאלץ לעבור על חוקי האָוון של המלכות הרשעה ולעסוק בפרנסות "לא־כשרות" מבחינת החוק הצארי. כך עסק איפוא בעיירה יהודי אחד, נכה־רגל, בקציצת עלי טבק בהסתר. טבק קצוץ זה היה מוכר רק לאנשים מהימנים עליו ובזול כמובן שהרי "פטור" היה מגזירת בלו ממשלתי, מס כבד. כאמור היה ה"מקצץ בנטיעות" נכה־רגל והתהלך בעזרת "רגל־עץ" שהתקין לו נגר... סיפרו, כי היה לנכה־רגל בשל חיפוש פתאומי שערכה אצלו המשטרה ומרוב בהלה ופחד מעדה רגלו ולקתה...

אך כנראה, אין רגלים לדבר...

כה. קרואי הצבא — הטירונים

טרנובקה היתה כעין מרכז אדמיניסטרטיבי־ממשלתי לכל הסביבה. כך למשל, ה" פ ר י ס ט א ב " שהיה ממונה על שלוש עיירות — טאפליק, חאשצ'יווטה וטרנובקה והסביבה שלהן, קבע את מושבו, ה"רזידנציה" שלו בטרנובקה וממנה ניהל את ממשלתו הרמה (אגב היו מרננים כי "הכנסת" ה"פריסטאב" לא מהמשכורת הממשלתית חלילה, שהיתה דלה מאד — היא כ ח מ ש ה ־ ע ש ר א ל ף ר ו ב ל י ם לשנה, ומשום־

כך שאפו כל ה"פריסטאבים" למשרה זו שבטרנובקה). כן היתה באה לטרנובקה מדי שנה בשנה בסתיו ועדה צבאית מיוחדת, ובה רופאים, קצינים ופקידים לבדוק את ק ר ו א י - ה צ ב א הטירונים — יהודים וגויים. לעיירה זו היו מתכנסים אז מכל העיירות הנ"ל ומהכפרים הרבים אלפי צעירים ואתם גם רבים מהוריהם. עם צעירי כל כפר וכפר היה בא גם ה"סטארוסטה", "מוכתר" הכפר, והוא היה אחראי, כלפי השלטונות, להתנהגותם היפה של טירוני כפרו. מובן שגם עין־המשטרה שהוגברה אז היתה פקוחה על הטירונים האלה. בני־כפר אלה התאכסנו לרוב באכסניות יהודיות עממיות, והכנסות העיירה הרקיעו שחקים. מסורת היתה בידי הטירונים היהודים, כי כחודש ימים לפני הקריאה לצבא, היו מתכנסים בלילות, יחד ומבלים את הזמן בבלויים קלים ובמקצת "השתוללות" ברחובות העיירה. לא פעם היו "מסדרים" כל מיני "קונצים" שובבניים לתושבים שונים. למשל, היו סוגרים במשהו מבחוץ את הדלת, מחליפים את שלטי החנויות ועוד. אגב, היו צעירים שהדידו במתכוון שינה מעיניהם בלילות האחרונים וגזרו על עצמם צום, כדי שגופם הרזה ירזה ויכחש עוד יותר, ויפסלו אולי אז לצבא. מסורת־שנים היתה בידי "ועדת־הבדיקה", כי תחילה היא בודקת את קרואי־הצבא היהודים, שמעטים הם, ולאחר מכן את קרואי־הצבא הנוצרים, שרבים הם. מובן שב"ועדה" זו היו גם לוקחי שוחד ושלמונים. זכורה לי שנה אחת שבין קרואי־הצבא היהודים היו רבים שנפסלו מלשרת בצבא בשל מומים שונים, שלא כולם היו בידי שמים. ואז, כדי למלא את "מכסת היהודים" לקחה הועדה לצבא גם "בנים־יחידים" יהודים שבדרך כלל היו משחררים אותם. משראו זאת האמהות פרצו בבכיות ובילָלות ואמרו להתפרץ לתוך מ ש ר ד ה " ו ע ד ה " ולמחות על מעשה העוול המשווע שנעשה להן ולבניהן היחידים. אך המשטרה פיזרה אותן בכוח. אותה שנה נסערה העיירה גם על־כי נלקח לצבא פינחס (פיני) בן הרב, אברך־משי משכיל וחביב מאוד על הציבור. הוא נלקח לצבא אף שראייתו היתה לקויה והיה תמיד מרכיב משקפים. רק כעבור ירחי־מספר לאחר ששני שתדלנים־עסקנים מקומיים נשלחו לעיר הפלך "קאמיניץ־פודולסק", ולא בידים ריקות חלילה, עלה בידיהם לאחר מאמצים רבים ומתנות־יד גדולות לשחררו. למרבה הצער נפטר פינחס

זה באביב חייו כשלוש שנים לאחר נישואיו והשאיר אשה ותינוק והורים. יהי זכרו ברוך.

כו. מהפכת 1905

גלי המהפכה של 1905 הגיעו גם לטרנובקה. פקיד־הדואר שבעיירה, שהיה אחד מה״מאה־השחורה״, אירגן הפגנה גדולה של האיכרים המקומיים ומהסביבה, הפגנת־תמיכה ב״צאר־באטיושקה״ (אבא). הם עברו בסך ברחובות העיירה, לאחר תפילה חגיגית בכנסיה, וקראו קריאות התלהבות ״לחיי הצאר״, ״לחיי רוסיה הקדושה״, ״לחיי הדת הפראבוסלאבית הקדושה״, ובשעת כל הקריאות הרמות הללו ״לחיי״ ״לחיי״ היו כולם מניפים יחד בבת־אחת בזרועות מושטות אל־על את כובעיהם הרבים, שנראו אז כענן־כובעים ממש. הקריאות ״הורה״ ״לחיי״ הדהדו בלי הרף. מובן ששעת ״תהלוכת־התלהבות״ זו וקרי־אותיהם הנלהבות ה״פאטריוטיות״ להגנה על ״הכסא״ ש״בני־בליעל״ והז׳ידים אומרים להפילו, העבירו רעד וחרדה ביהודי העיירה שמיהרו להסתגר בבתיהם, וביחוד חרדו אז היהודים מפני ״יום־היריד״ המ־משמש ובא. אך, ברוך השם, הכל עבר אז בשלום, והרוחות נרגעו. מובן, כי המשטרה שהשגיחה על הסדר ומנעה התפרעויות לא יצאה נפסדת מכך.

משגאו גלי המהפכה הוכרח הצאר לתת למדינת רוסיה ״קונסטיטוציה״ (חוקה). כאשר הוכרז אז על בחירות ל״דומה״ (בית־הנבחרים) נטלה גם טרנובקה חלק בהן. רשות־הבחירה ניתנה אז רק לבעלי־רכוש. בימי הבחירות ההם הציג את מועמדותו ל״דומה״ הנריך סלוזברג (1863—1937) מפטרבורג, עסקן ציבורי ידוע, משפטן יהודי גדול ומפורסם, ואחד מראשי מפלגת הקדטים הכלל־רוסית, שדגלה בכינון מונרכיה־חוקתית, דימוקרטית, כבאנגליה — הוא לא היה ציוני. הוא ״ירד״ אז מעיר הבירה לערים ולעיירות אוקריינה וניהל בין היהודים תעמולה לטובת בחירתו ל״דומה״. הוא ביקר אז גם בטרנובקה ונאם בבית־הכנסת הגדול. עצם בואו של משפטן מפורסם מעיר־הבירה המעטירה,

פטרבורג, לעיירה נידחת קטנה כמו טרנובקה, היה "מאורע כביר" אצל תושבי־העיירה, והמונים, המונים רבים באו לשמוע את דבריו. הוא נאם נאום רוסי נמלץ, שספק רב הוא אם רובם של הנוכחים הבינו את דבריו. הוא הבטיח ליהודי העיירה, בנאומו הנמלץ, ללחום בדומה ל"שוויון זכויות" ליהודים ולהטבת מצבם החומרי, הרוחני ועוד. רבים הצביעו אחר־כך בעדו, שהרי הבטיח "כל טוב" ליהודים ב"רוסיה־אמא".

כז. טרנובקה ושושלת הרומאנובים

כאשר מלאו בשנת 1913 שלש מאות שנה לקיום שושלת הצארים מבית רומאנוב נערכו אז ברוסיה, מטעם השלטונות כמובן ובדירבונם, חגיגות גדולות ורבות. מכל קצווי רוסיה באו משלחות שונות — שאורגנו ע"י השלטונות — להביע את הכנעתן ל"כסא" ואת שמחתן הרבה לאריכות־ימיה של שושלת הרומאנובים "הנפלאה". גם מ"וולוסט" טרנובקה — מרכז שלטון הכפרים שבסביבה — שם גם עמד פסל גדול של אלכסנדר השני "משחרר האיכרים" — נבחר נציג שישתתף באחת המשלחות לצאר. "זכתה" טרנובקה ונציג זה היה גוי מקומי צעיר, "בעל־גוף", אמיד, נבון ובעל חזות מרשימה, משכמו ומעלה, מיקיטה שמו. הוא קיבל עליו את התפקיד המרומם הזה בגיל ורעדה כאחד: "אטו מילתא זוטרתא היא", ש"בשר ודם" פשוט יתייצב לפני ה"צאר", משיח ה'! לכבוד שליחות זו לבש בגדי־תפארה, ודווקא בגדי־איכר ולא בגדי עירוניים חלילה, כך הוזהר ע"י פקידי הממשלה שטיפלו בעניין זה. כן הדריכו אותו ואת שאר הנציגים איך להתנהג לפני ה"צאר" ואיך להשתחוות לפניו. וכן מה לענות לו ל"צאר" אם ישאל שאלה. מבין נבחרי המשלחות שזכו להתייצב לפני ה"צאר" נבחר מיקיטה זה. משחזר אחר־כך לטרנובקה סיפר "ניסים ונפלאות" על הראיון עם ה"צאר". הוא סיפר כי הצאר ניקולאי ניגש אליו, אחז בכפתור מעילו האיכרי ושאלו: "מאין הוא ומה מעשהו?" והוא ענהו: "כי הוא מפלך פודוליה וכו'". ספק רב הוא אם ה"צאר"

ידע את שם הפלך הזה, שהרי ברוסיה היו אז 170 פלכים, לך וזכור את שמות כל הפלכים. כל הגויים שב"וולוסט" טרנובקה קנאו במיקיטה זה שזכה לראות באור פני המלך. מובן שמיקיטה זה לא קבל בשמחה רבה את המהפכה ואת רצח ה"צאר" ומשפחתו.

כח. חג המולד הנוצרי

חג המולד היה יום חג גם ליהודי העיירה, שכן אז שבת כמעט כל המסחר והיהודים נחו אז, ויש שהיו מנצלים את הזמן הזה לביקורים אצל קרובים, בנים, שבמקומות אחרים. אגב, גויים־גויות, לרוב מדלת העם, בני טרנובקה היו נוהגים לערוך ביקורי־חג מולד אצל מכריהם היהודים ולפזר בבתיהם גרגרי־תבואה — סימן לשנת ברכה ושובע. מובן, שלא רק לשם־שמים עשו זאת: היהודים היו מעניקים אז להם מתנת חג, מטבעות כסף. ועוד מנהג נהוג אז בחג המולד הנוצרי: חבורת "שקצים" צעירים מטרנובקה היו מתחפשים בליל המולד במסכות שונות וביניהן המסכה העיקרית בדמות פרה, "מאלאנקה" קראו לכך. ה"שחקנים" הללו היו עורכים ביקורי־הצגות בבתי יהודים בליל חג המולד ו"מציגים" שם. מובן שלא יצאו ב"ידים ריקות".
כן היו נוהגות גויות להביא בפסחא מתנה לילדי מכיריהם היהודיים — ביצים קשות צבועות לרוב בצבע אדום. כנגד זה היו היהודים מכבדים את מכריהם הגויים במצה של פסח.

כט. הבורר

כבכל עיירות ישראל היו גם בטרנובקה כמה וכמה יהודים שהתפרנסו מ"פרנסות אויר"... בין אלה התבלט יהודי אחד נתנאל בעל־בית מכובד, פיקח, שנון שפרנסתו היתה על "מקלו". לבוש היה "יום־טובית" והיה מתהלך לו בעיירה במקלו ומשחר לטרף לבני־ביתו. משלוח־יד קבוע לא היה לו. יום אחד היה סוחר בתבואה, יום אחר

סרסור, מתווך; יום אחד מלווה ברבית לחוואים־נוצרים שבסביבה; ויום אחר היה "בורר", בשכר כמובן, בסכסוכים שונים, סכסוכי מסחר וכסף שבין היהודים. וכך היה מפרנס את משפחתו הגדולה — היו לו 'בלי עין־הרע', שמונה בנים ובנות. הבן הבכור היגר לקנדה מאימת הגיוס לצבא הצאר. הבת הגדולה, ראתה את עצמה "אינטילינגנטית", שכן היתה קוראת כבר את "אנה קרנינה" של טולסטוי ו"סאנין" של ארציבאשב...

פעם אחת בערב בא לבית הוריה, בתיווכו של שדכן, בחור עממי, סוחר קטן בתבואה, לראות את ה"כלה המיועדת", את ה"אנטיליגנטית", שדיברו בה כבר נכבדות. כאשר התיישב הבחור ליד השולחן, שולחן הכיבוד, פתחה ה"אינטיליגנטית" פיה בחכמה, בשפה רוסית־עיירתית; ושאלה את ה"חתן" שאלה "קולטורית": "הקראת את טולסטוי?" הבחור הפשוט הזה שידע יפה את שפת הגויים, אוקראינית, שבה היה בא במשא־ומתן עם הגויים בעניני "סחר־מכר" וספק רב הוא אם ידע לקרוא רוסית וספק רב עוד יותר הוא אם שמע אפילו את השם "טולסטוי"... משמשע את שאלתה ה"אינטיליגנטית" הזאת קם מאצל השולחן ואמר ב"מאמע־לשון", באידיש: "גברתי הנכבדה, במקום לשאול אותי: "הקראת את טולסטוי?" מוטב שתשאלי אותי אם יש בידי לפרנס אשה וילדים?"... והוא יצא מה"סאלון", טרק בכעס את הדלת וחמק הלך לו וכל ה"כיבוד" שעל השולחן נשאר מבוייש... ופני ה"אינטיליגנטית" והוריה חפו.

כאמור למעלה היה לנתנאל בן אחד בקנדה וכן היה לו שם גם אח. שניהם העתירו עליו דברים ושדלו את ה"בורר", כי יעזוב את רוסיה הפוגרומית ו"פרנסות האויר" שלה ויהגר לקנדה — ארץ החופש והשוויון, ארץ "שעושים בה חיים"... הבן והאח העתירו עליו נימוקים שונים ובין השאר נימקו גם נימוקים חשובים אלה: א) בקנדה לא תהא לו דאגת נדוניא לבנות הבוגרות, כי בקנדה, כארץ הגירה, יש עודף של גברים ומחסור בבנות, והגברים יחטפו את בנותיו "כלחמניות טריות", בלי מוהר ונדוניא. ב) עוד מעט יגיע הלא תורו של הבן השני להתייצב לצבא הצאר, מוטב איפוא להקדים ולעזוב את רוסיה בטרם יאסרו עליו את היציאה. הם פיתו את ה"בורר" וייפת. וביום

בהיר אחד חיסל את "עסקי האויר" שלו, מכר את ביתו ורהיטיו והיגר לקנדה עם משפחתו הגדולה.
לאחר שהגיעו לארץ החופש והגברים ולאחר קבלת־הפנים החגיגית־משפחתית הגיעו "ששת ימי המעשה", דאגת פרנסה. והנה נתברר לו ל"בורר" שהוא עצמו כאדם קשיש קצת, ראש המשפחה ועטרתה, "מיותר" בקנדה. עליו להיות סמוך על שולחן בניו ובנותיו שיעבדו בבתי־חרושת או שיהיו רוכלים ומוכרי עתונים, כי בקנדה אין צורך ב"בורר", ואף לא בסרסור ובשאר "פרנסות אויר". הוא נפל כמו משמים ארצה. הא־כיצד? הוא שהיה בטרנובקה "בעל בעמיו" ול־מוצא פיו, כ"בורר", ייחלו כאל מלקוש, יירד עתה למדרגה כזו שיהא סמוך, כעובר־בטל, על שולחן בניו ובנותיו... לא תהא כזאת בישראל! והוא החליט לחזור לגן־העדן הרוסי, לארץ, שבה יוכל שוב להיות "בעל בעמיו", "בורר", סרסור, מלווה־ברבית ולחיות על "מקלו"... והוא חזר! רק הבן השני, שמועד גיוסו לצבא היה קרוב, נשאר איפוא בקנדה.
כשחזרה המשפחה לעיירה — "ותהום העיר". שוב קנה לו בית ורהיטים ושוב קנה לו "עיר" בבית־המדרש ושוב התפרנס מ"פרנסות אויר" והתהלך לו במקלו כמקודם.
"אין ארץ נפלאה כארץ "פוני גנב" — היה אומר ומסובב את מקלו באויר...

ל. הגראמופון הראשון

יהודי טרנובקה, ככל יהודי מזרח־אירופה, אהבו לשמוע ולהאזין ל"חזנות", כאשר היה בא לפעמים חזן־אורח לעיירה ומתפלל בבית־הכנסת הגדול, היו נדחקים לשם כמעט כל יהודי העיירה. אחר־כך היו מביעים "מבינות" על זמרת "החזן" וקולו. לא־אחת היה בא חזן־"ילד־פלא" ומתפלל לפני התיבה. בין "ילדי־פלא" אלה היה גם החזן־הילד "יודל־יהודה", שהיה חזן בבית־הכנסת של "מרכז בעלי־מלאכה" בת"א. הוא היה אז כבן 11 שנים וכל היהודים "לקקו את האצבעות"

מתפילת "ילד־פלא" זה. והנה זכו יהודי טרנובקה לשמוע לא רק חזנים רגילים כי־אם גם חזנים "בעלי־שם מפורסמים, כמו — קווארטין, סירוטה ועוד. האיך הגיעו חזנים מפורסמים אלה לעיירה נדחת כטרנובקה? מעשה שהיה כך היה:

בטרנובקה היה יהודי אחד חשוך־בנים אמיד, מלווה־ברבית, לבוש היה תמיד חגיגית בגדי שבת ויום־טוב מצוחצחים ומגוהצים. וכיוון שמרוב בטלה היה משתעמם, קנה לו, היהודי הראשון בעיירה, בעיר אומאן גראמופון עם תקליטים, תקליטי חזנות. כמובן, לא רבים יכלו אז להרשות לעצמם לקנות גראמופון שעלה אז, בימים הראשונים, הון תועפות. רק יחידי־סגולה, שהיו מוזמנים לביתו, זכו לראות את הפלא, את הגראמופון ולשמוע תקליטי חזנות וכאשר המוזמנים היו שומעים למשל את "השכיבנו" של קווארטין, היו ממש מתמוגגים מרוב מתיקות, והיו מרחפים אז בעולמות העליונים, עולם הנגינה. יהודים סתם אמנם לא זכו לראות גראמופון־הפלא, אך זכו לשמוע את זמרתו. בקיץ, בערבים יפים, היה בעל הגראמופון, משה אלטמן שמו, פותח לרווחה את חלונות ביתו כדי לשאוף אויר צח, והגראמופון היה משמיע את מנגינותיו וזמרתו. ויהודים רבים היו מתאספים־מתכנסים אז ליד ביתו ומאזינים בחרדת־קודש ובדממה לזמרה המשתפכת בכל האיברים. כך זכו יהודי טרנובקה לשמוע את החזנים הגדולים המפורסמים — קווארטין, סירוטה ועוד.

לא. מעשה בסעודת חלב

מנהג היה בידי יעקב קופמן, בכור האחים, כי משהגיע יום־האזכרה, "יורצייט", של אביו ר' אברהם ז"ל, היה מזמין כמה מחשובי המתפללים של ה"קלויז" הישן, שבו התפלל — שאר האחים התפללו ב"קלויז" החדש — לסעודה לביתו. בין המוזמנים הללו היה גם ר' אברהם טפליקר, יהודי תלמיד־חכם, פיקח, מכובד, אך, לא עלינו, קבצן ב"שבעה חצנים".

פעם אחת, כשבא ר' אברהם טפליקר לסעודה דשנה זו, שציפה

לה בקיבה שוקקת, מצא בין הקרואים גם את שמואל ברץ. יהודי פקח, שנון, בעל־בית אמיד. מאחר שהסעודה טרם הוגשה לשולחן, התגנב שמואל ברץ למטבח וראה שם, כי מכינים לאורחים סעודת חלב עשירה, אז צץ במוחו רעיון קונדסי: הוא פנה לגברת קופמן ואמר: "רואה אני, כי אַת מכינה היום לקרואים סעודת חלב אך אין עם נפשי לאכול ארוחת חלב עתה. אם יש את נפשך הואילי־נא ותני־נא לי משהו בשרני". הגברת קופמן נעתרה לבקשתו וכיבדה אותו בצלחת קורקבנים וכבדים שעמדה בארון המטבח. שמואל ברץ לקח את הצלחת, הודה לה וחזר לחדר האוכל. הוא נגש לר' אברהם טפליקר ואמר: "הגברת קופמן שלחה לך, בינתים עד שתוגש הארוחה, מנה ראשונה זו. ודאי רעב אתה". ר' אברהם טפליקר שמח מאד הן למנה יפה זו והן לתשומת־הלב של גברת קופמן ובלע את המנה כביכורה בטרם קיץ. כעבור דקות ספורות הגישו הגברת והמשרתת לאורחים, במגשים מלאים כל־טוב, סעודת החלב — לביבות ממולאות גבינה שטובלות בשמנת; כיסנים ממר־לאים תפוחי־אדמה ממועכים שצפים בחמאה; דגים מטוגנים בחמאה; חמיצה ריחנית, טעימה שצחצחות שמנת וחמאה צפות על פניה; פשטידה נפלאה, מתוקה מטוגנת בחמאה; חביתות ביצים, חליטות, חביצות, חמיטות ולקנוח סעודה הוגשו כוסות ציקוריה בחלב עם רקיקי־חמאה מצויינים. משראה ר' אברהם טפליקר, סעודת מלכים זו, סעודת חלב עשירה זו, חשכו עיניו בארובותיהן: הלא כל המאכלים הנפלאים הללו אסורים עתה עליו בהנאה, באכילה שהרי אך זה עתה אכל מאכל בשר. עתה הבין ר' אברהם טפליקר כי שמואל ברץ השנון, הלץ, היתל בו ו"סידר" אותו במתכוון, כדי שלא יהנה מסעודה נפלאה זו. אותה שעה היה מוכן ומזומן ר' אברהם טפליקר לטרוף את שמואל ברץ על אשר הטריף עליו את עולמו, את סעודת מלכים זו. הוא נרגע רק אז כאשר הבטיחה לו הגברת קופמן, כי מחר, כעת חיה, בשעה זו, לכשיבוא לביתה תכבדהו בסעודת חלב כזאת, ממש...

כך היתל שמואל ברץ בר' אברהם טפליקר המסכן, ב"יאר־צייט" של ר' אברהם קופמן...

אגב, ספרו בעיירה שפעם אחת ראו כי ר׳ אברהם טפליקר אוכל פת חמה שאַך זה עתה רדוה מהתנור ומקנח במים קרים. אמרו לו: ״ר׳ אברהם, אלהים עמך, הלא את נפשך אתה קובע, עלול אתה חו״ח למות מאכילה ושתיה זו?!״

ענה ואמר:

״אם אוכל פת חמה ואשתה אחריה מים קרים ספק הוא אם אמות, אבל אם לא אוכל פת ולא אשתה מים, אין ספק כי מות אמות״...

לב. העליה לארץ־ישראל

א. בימי ״העליה השניה״

לא רק ללמוד בא״י עלו מטרנובקה, כי־אם עלו ממנה גם לעבדה ולשמרה. אמנם בודדים היו עולים אלה, כשם שבודדים ומעטים היו כל עולי ה״עליה־השניה״, אחד מעיירה ושנים מעיר. בין עולי טרנובקה אלה היה ישראל מייזל ז״ל, מניני אחד האדמורים. הוא ברח מן ״הישיבה״ שבעיר סקוואר, שבה למד אז, ועלה ארצה בלי ידיעת משפחתו. כאן עבר כל־גילגולי פועלי ה״עליה השניה״, עבד כפועל חקלאי במושבות שונות, היה חבר בקבוצת ״טירה״ שליד חיפה, שנתבטלה אחר־כך, לבסוף התיישב ב״תל־עדשים״ שבעמק־יזרעאל. עם קום המדינה הלך להדריך את בני המושבים הצעירים שבנגב בתורת־החקלאות. כן עלה אז לארץ אברך משכיל אחד, אורי גורפינקל, ובעקבותיו עלה גם חותנו רפאל טפט ושני בניו. שני נכדיו של אורי זה, שני אחים, יוחנן ועמרם בני בתו מקיבוץ ״כפר־מנחם״ נפלו במלחמת ששת הימים — אחד רווק ואחד נשוי שהשאיר אלמנה צעירה ותינוק והורים. הי״ד. כן היה אז בין עולי טרנובקה אברהם איזנברג (ברזלי). הוא עבר תחילה בכמה ארצות, ולבסוף הגיע מארגנטינה לארץ־ישראל והשתקע בראש־פינה והיה שם לאיכר. לימים העלה את משפחתו מטרנובקה.

ב. בימי "העליה השלישית"

לאחר מלחמת העולם הראשונה ומלחמת האזרחים ברוסיה עלו מטרנובקה ב־1920 כמניין חלוצים צעירים, ביניהם גם בנו הצעיר של רב העיירה. אחריהם עלו עוד משפחות, תוך סכנת דרכים וגבולות. ואלה המשפחות: באלאגור, בלאטנוי, ברדיצ'בסקי, ברמן־שיטה, גוטמכר, גורודצקי דרוקארסקי, וורטמן, טרויאנסקי, מ. טאפט, יאנובסקי, מולדאבסקי, מארחובסקי, נאמן, פוליבוי, פורר, פאראדני, קושניר, קראבץ, קרוטוקופ. ואחרון אחרון הרב ר' אהרון קרוגליאק שהזכרנוהו בפרק "חינוך והשכלה". רבבות פליטים יהודים שנמלטו מאוקריינה נהרו לחבל בסרביה, שהיתה אז תחת שלטון רומניה. כארבע מאות משפחות פליטים נתארגנו יחד ב"קואופרטיב בארשאד". יוזמי ה"קו־אופרטיב" הזה היו יוצאי בארשאד — עיירה גדולה שרחוקה מטרנובקה כ־40 ק"מ — ואליהם הצטרפו משפחות רבות מעיירות אחרות. תכנית ה"קואופרטיב" הזה היתה להקים בארץ ישוב חקלאי ותעשייתי כאחד. אך למרבה הצער לא יצא הרעיון לפועל. כאן בארץ נתפזרו חברי ה"קואופרטיב הבארשאדי" הזה. כל אחד פנה לעברו והסתדר באשר הסתדר. בין עולי טרנובקה וחלוציה היו גם ניניו של העולה הראשון מטרנובקה, הרב ר' יעקב שעלה ארצה בשנת 1865. נזכיר כאן אחדים מניניו: ד"ר משה וורטמן, משפטן, מחבר הספר "תורת הבריאה (קוסמוגוניה) בישראל", הוצאת "דביר"; המחנך והסופר לילדים א. גד; אהרן ניר ז"ל, בן המחזור הראשון של האוניבר־סיטה העברית בירושלים, מזכירו הספרותי של המשורר ח. נ. ביאליק במשך שנים ומחברם של הספרים — "בין־השעיפים", ספר הגות ומחשבה, הוצאת "דביר", וספר מונוגרפי חשוב ומקיף על החוקר־הרומנטיקן שניאור זקש, כן השתתף בכמה כתבי־עת לספרות שיצאו בארץ, נפטר בחצי ימיו ב־1955 בת"א; ישראל אמיתי, יבלח"ט, עתונאי בתקופת שרותו בצה"ל במלחמת העצמאות, כתב קרבי, הוציא אז עם עוד מומחה ספר ה"חובשות"; אגב, קצין משטרת תל־אביב, אהרן וורטמן, שפרש לגימלאות, אף הוא אחד מניניו, כתב ספר על טיפוסים שונים שניקרו לו בדרכו כחוקר פלילי של המשטרה. עלה ארצה עם קבוצת החלוצים מטרנובקה.

לג. פגישה מופלאה

לפני מלחמת העולם הראשונה עלה מטרנובקה לא"י, יהודי זקן אחד: "איצי־שעיה־חסיד", כך נקרא. הוא עלה לסיים בארץ־הקדושה את שנות חייו בתורה ובתפילה ולהיטמן באדמתה הקדושה. כמה שנים לאחר עלותו ארצה עלה מטרנובקה לארץ־הקודש כ"צליין" גוי משכיל קצת (היה קורא כבר עיתון), שמו היה אורדי, גוי הגון וישר. הכנסיה אירגנה והסיעה את הצליינים לא"י על חשבונה. והנה פעם בלכת אורדי זה, עם חבורת הצליינים שלו בחוצות ירושלים שמע לפתע קול־קורא: "אורדי, אורדי!" הוא נדהם ונחרד למשמע הקול הקורא לו בשמו. אין זה כי־אם קול אלהים הוא, שהרי אין איש בארץ ובירושלים יודע את שמו, פרט לחבורת הצליינים שהוא מתהלך עתה אתה! ובעודו כולו פליאה והשתוממות ראה והנה יהודי אחד שכנפי קפוטתו מתנפנפות ומתבדרות ברוח וטלית־ותפילין בידו, רץ לקראתו בשמחה רבה — היה זה "איצי־שעיה־חסיד" שהלך אז בבוקר מבית־הכנסת. אורדי ואיצי הכירו יפה זה את זה בעיירה. מרוב שמחת הפגישה הבלתי־צפויה התחבקו והתנשקו לתמהונם הרב של הצליינים ועוברי־אורח. אחר־כך הזמין ה"חסיד" את אורדי לדירתו, כיבדו ב"מעדני־מלכים" וקיבל ממנו דרישת־שלום חיה ומפורטת על טרנובקה ואנשיה. כך נפגשו "יעקב ועשו" בירושלים עיר־הקודש והשלום, ששניהם עלו לחוננה מטעמי־דת שונים.

לד. אתרוג דבי שותפי

בימי מלחמת העולם הראשונה, שאז נותקה א"י מרוסיה, קשה מאד היה להשיג אתרוג לחג הסוכות. והנה נודע לה לקהילת טרנובקה, היה זה בשנת 1916, כי קהילת טפליק הסמוכה — מרחקה כ־20 ק"מ — השיגה בדרך נס אתרוג בעד הון תועפות. אחר הפצרות רבות נאותה קהילת טפליק לשתף גם את קהילת טרנובקה במצוות האתרוג וכך

היו שתי הקהילות מברכות על האתרוג. האיך? בדרך כלל היה האתרוג בטפליק. בבוקר היו מתכנסים שם כל היהודים שרצו לברך על האתרוג אל בית־הכנסת והיו מברכים עליו לפי תור. טכס זה נמשך כמובן שעות מרובות. משכילו לברך עליו היו נועלים שם את האתרוג בקופסה, שהיו לה שני מפתחות — אחד בטפליק ואחד בטרנובקה. קופסה זו היתה נמסרת לידי גוי־פרש והוא היה מובילה לטרנובקה, לבית הכנסת הגדול. קהל רב כבר חיכה שם בסבלנות רבה כדי לברך על האתרוג המובא מטפליק. אם־כי השעה היתה כבר מאוחרת, שעה שתים־שלוש בצהרים, היו רבים שלא אכלו עד אז, מהבוקר עד שבירכו תחלה על האתרוג. טכס זה נמשך זמן רב והגוי־הפרש חיכה. משסיימו לברך נעלו שוב את האתרוג בקופסה, מסרוה לידי הגוי, שהחזירה אותו יום לטפליק. וכך היה חוזר חלילה כל ימי חג־הסוכות. לולב לא היה יקר־המציאות, אפשר היה להשיגו ברוסיה, וכן היו אצל רבים גם לולבים ישנים.

לה. יוזפ (יוסף) מבאראזובקה

בסביבת טרנובקה היו כפרים שבהם חיו משפחות יהודיות. היו כפרים שחיו בהם כמה משפחות יהודיות והיו כפרים שחיו בהם שתי משפחות, או רק משפחה יהודית אחת. בכפר באראזובקה שבקרבת טרנובקה — כשלושה־ארבעה ק"מ ממנה — חי אז יהודי אחד אמיד, טוב־לב, מכניס־אורחים יפה ושמו יוזפ (יוסף) בפי הגויים והיהודים. יום אחד נסעה אשתו, אף היא אשה טובת־לב ומכניסה־אורחים, אך לא שנונה ביותר, ברכבת לעיר אחת. בתוך הקרון נסעו עוד יהודים ותוך כדי שיחה עם אחד מהם ספרה לו, דרך־אגב, את כל תולדות משפחתה ורוב עשרה וגדולתה ועוד ועוד. לאחר שנפרדו, כל אחד לדרכו, הלך יהודי זה וכתב סיפור הומוריסטי בשם "יוזפ מבאראזובקה", סיפור היתולי־מצחיק. יהודי זה לא היה אחר אלא שלום־עליכם בכבודו ובעצמו... משנודע לו ל"יוזפ", כי "שלום־עליכם" כתב עליו ועל משפחתו "סיפור מצחיק", מיהר מיד למו"ל ושלם לו "מנה יפה" וכן ל"שלום־

עליכם", ובלבד שיוציא את ה"סיפור" משוק־הספרים. ואכן הסיפור הזה נעלם מאז מהשוק ורק טפסים בודדים אפשר אולי למצוא בספריות בודדות.

לו. מעשה בשוחט

ליהודים כפריים אלה היה בא פעמיים בשבוע או פעם בשבוע שוחט נודד מטרנובקה שהיה שוחט להם עופות וגם בהמה דקה וגסה. שוחט זה, ר' ישעיהו, היה למדן גדול, אדוק מאד וגם ידע יפה רוסית, דבר שלא היה רגיל אצל "כלי־קודש" בעיירות הקטנות. הוא נתמנה לאחר־כך כגזבר אצל האחים קופמן, שנהלו עסקים גדולים. הוא היה שוחט־נודד משום שלא היתה לו במקרה "חזקה" לשחיטה בעיירה. הוא היה נודד מכפר אל כפר בכרכרתו, ולעתים בתקופת הביצות והרפש היה רוכב על סוס עם "כלי־עבודתו" בידו. פעם, בדרכו לכפר אחד התנפל עליו שודד אחד ודרש ממנו כסף. השוחט ר' ישעיהו, לא נבהל מפניו, שלף את ה"חלף" הגדול שבו היה שוחט בהמה גסה. משראה זאת השודד נס על נפשו.

לז. סירכא וגימטריא

על ההוויי של יהודי שחי בודד בכפר מלמד גם מקרה זה: באחד הכפרים, טאשליק, ששכן בין העיירות טפליק וטרנובקה, היתה טחנת־קמח גדולה, מודרנית של "פריץ" הכפר. כמה יהודים סוחרי־תבואה משתי העיירות הללו חכרו מה"פריץ" את הטחנה הזאת. מנהל הטחנה, וגם שותפה לחכירה, היה יהודי תלמיד־חכם ומשכיל גרשום־מאיר. אגב, את שני בניו הצעירים, יהושע ושרגא, שהזכרנום כבר, שלח תחילה ללמוד בישיבת לידה ואחר־כך שלח אותם ללמוד בארץ־ישראל, בסמינר ירושלים. אחרי מלחמת העולם הרא־שונה עלה גם הוא ואשתו וכן בתו ומשפחתה לא"י. בכפר טאשליק

זה חי אז מלבדו רק עוד יהודי זקן אחד, שהיה מחסנאי בטחנה. והנה פעם ישבה משפחת גרשום־מאיר בשבת לסעודה השניה, ומשהוגש העוף לשולחן מצא בו "סירכא". מחשש "טרפה" נשלח איפוא מייד העוף הארוז בידי גוי־פרש לטרנובקה, לרב, מרחק של כעשרה ק"מ. הגוי עם העוף בא לביתנו, כשכני הרב וכידידי גרשום־מאיר. אחד הילדים נכנס, כשהעוף בידו, אל הרב השכן ואחרי בדיקה פסק הרב: "כשר!" עתה נתעוררה שאלה: כיצד למסור את התשובה למשפחה בטאשליק. לכתוב פתק? הרי שבת היום. לשים בפי ה"גוי" את המלה "כשר" — יש חשש שהמנהל יחשוד בגוי, כי במקום "טרף" אומר הוא במכוון "כשר" כדי לגרום לו נחת־רוח (המושגים "כשר", "טרף" היו ידועים לגויים שבאו במגע קרוב עם יהודים). אז עלה בדעת אבי ז"ל לומר לגוי את המלה "כשר" במספרים, והוא אמר לו לגוי־השליח: מסור־נא למנהל, כי ה"רבין" אמר: "פיאַטסוט דוואדצאט" כלומר "חמש מאות ועשרים" כגימטריה של "כשר". פעמים אחדות השגירו על־פיו של הגוי את המספר הזה עד שידע אותו יפה כ"מזמור". כשחזר הגוי לכפר ומסר למנהל את ה"מספר־הצופן" 520, פענח גרשום־מאיר מיד את ה"צופן" וידע איפוא כי העוף "כשר" ואז קיים את סעודת שבת כהלכתה.

לח. בית־אבא

ברצוני לייחד כאן כמה שורות על בית־אבא, ר' צבי וורטמן, כאבטיפוס לבתי בעלי־בתים מכובדים בעיירה, שנדף מהם ריח תורה והשכלה.
בארון הספרים שלנו עמדו, זה ליד זה, ספרי־קודש וספרי חול: "גמרא" או "יד החזקה" ו"מורה נבוכים" ליד "התועה בדרכי החיים", שירי ביאליק וספר רוסי של טולסטוי. העיתון "הצפירה" שנתקבל אצלנו במשך שנים רבות (אבא ז"ל כיהודים רבים היה ממעריצי סוקולוב) חי בשלום עם העיתון הרוסי "קייבסקאיא־מיסל", ולפניו "בירז'וויא ווידמוסטי" מפטרבורג שנתקבל בביתנו. כן נתקבל אצלנו השבועון הציוני־רוסי "ראזסוויט" (השחר). אף קבלנו במשך שנים רבות

את הז'ורנל הרוסי־המדעי־הכרסני "ויסטניק זנאניא", שהיה המשביר והמספק ענייני מדע לשכבות המשכילות שבכל רוסיה. בשנות מלחמת העולם הראשונה קיבלנו את השבועון העברי "העם" שיצא במוסקבה. היה זה הביטאון העברי היחיד שיצא אז ברוסיה. אחר המהפכה, ב־1917, יצא "העם" כעיתון יומי. — **בילדותנו קבלנו את השבועון** העברי לילדים "הפרחים", וכן את העתון **העברי, המנוקד, היומי** לילדים, "החבר", שהופיע כשנה.

ראוי לציין, כי בביתנו לא היה בנמצא שום ספר באידיש, כי "לחרפה" היה הדבר שבעלי־בתים משכילים יקראו ספר ז'ארגוני כבעלי־מלאכה, רחמנא ליצלן. אמנם היו כמה ספרי אידיש בביתנו — "צאנה וראינה", "שבט מוסר", "קב־הישר" ועוד, שאמי חנה ז"ל, אשה עממית, שקראה וכתבה אידיש, היתה קוראת בהם. אך ספר אידיש מודרני — הס מלהזכיר!

אבי חסיד גדול של הרמב"ם היה ואמר: לו חי הרמב"ם בזמננו, כי אז היה הולך אליו ברגל אף לקצווי־ארץ. אם־כי, כסוחר תבואה וקמח, היה עסוק וטרוד למעלה ראש, היה קובע עיתים לתורה, בעיקר באשמורת השלישית של הלילה. בשעה שלוש־ארבע, כשהכול ישנים, היה מתעורר ומעורר גם אותי ולומד ומלמדני "דף־גמרא". כן היה נוהג בכל שבת בבוקר, לפני התפילה, ללמד את בניו תורה עם "אור־החיים", וגם פירושים אחרים.

אבא היה אדוק והקפיד על כל מצוות ה"שולחן־ערוך", אך לא היה "חסיד שוטה". בניו היו ככל צעירי הדור המודרני: התגלחו, ולא הקפידו ביותר על קיום כל המצוות והאיסורים. אך בבית קיימו את המסורת. אם־כי אבי היה מבית־חסידים, הרי הוא עצמו לא היה "חסיד" ולא הלך מעולם ל"רבי" לתת לו "פתקא". לא אחת רצה לתת תרומת־כסף לאחד ה"רביים", בר־אוריין ובר־אבהן, שבא לעיירתנו — לתת — אך בלי "פתקא"... אגב, אותו "רבי" היה שולח אלינו, לביתנו כל ימי שהותו בעיירה, את אחד מיילדי מארחו לקבל אצלנו לקריאה את עתון "הצפירה"... "רבי" זה היה, דומני כך, מצאצאי ה"רבי" זוסיא מהניפולי ולא ראה כל ניגוד וסתירה בקריאת "הצפירה" וקבלת "פתקאות"... אליבא דאמת לא היה מרוצה מ"פרנסתו" זו,

ולא פעם הצטער על שלא בחר בישיבה על "כס־הרבנות" באחת הערים הגדולות, אך "חסידיו" לא נתנו לו לעשות דבר זה...

כמסופר בפרק "ספריה ותיאטרון", קנה אבי הרבה מספרי "צנטרל", והוא אהב במיוחד לקרוא מדע ומחקר, דברים כבדי־משקל, אך לא "פרפראות־בלטריסטיקה", שיפים הם לבנים הצעירים. את "התועה בדרכי החיים" עוד "סבל" וכיוצא בו. וכך היו שרויים להם בשלום ובשלווה ספרי קודש וחול בכפיפה אחת כשאין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימא.

אבי צבי נפטר בתרע"ה, באומן, בחצי ימיו, בן נ"ו, ואמי חנה נפטרה בת"א בתרפ"ט, בת ס"ח, יהי זכרם ברוך.

לט. בית ישראל

א. צדיק תמים

"לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומית שבלב" (חז"ל)

אם־כי ישראל בן־ציון'ס היה צדיק תמים כצדיק שמתואר בתהלים: "הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו: לא־רגל על־לשונו, לא־עשה לרעהו רעה, וחרפה לא נשא על־קרובו: נבזה בעיניו, נמאס ואת יראי ה' יכבד: כספו לא נתן בנשך"... אף־על־פי־כן כשהיה שומע רעמים מרעימים היה נחרד ונבהל עד־מאד, כאילו באו לפשט את העקמומית שבלבו שלו. כל־אימת שהרעימו רעמים היה ממהר למצוא לו מחסה ומסתור מפניהם, עד יעבור זעם. מרבית זמנו היה עוסק בתורה, תפלה ומעשים־טובים — החנות נוהלה בעיקר בידי אשתו. כשומר שבת מחללו לא יצא מפתח־ביתו בשבת, כי־אם ל"קלוז". אַך פעם אחת נאלץ היה, בשל מחלת אחד מבני־ביתו, ללכת בשבת, לבית־המרקחת היהודי ג ר צ ר י ק ו ן לקחת שם תרופה. ומה נדהם כשראה בחדר־האוכל של דירת הרוקח שלייד בית־המרקחת — הדלת היתה במקרה פתוחה — כי מיחם רותח עומד על השולחן. ישראל בן־ציון'ס קיים כמובן את הפסוק: "הוכח תוכיח את עמיתך" ופנה איפוא אל הרוקח — "חפשי" קצוני — ושאלו לפשר המיחם הרותח

ב ש ב ת, בבית יהודי. הרוקח־הפיקח ענה ואמר לו: "המים הרותחים משמשים לריקוח תרופות נחוצות, דחופות שהן ממש "פיקוח נפש". כששמע זאת ישראל בן־ציון'ס נחה דעתו עליו והצטער צער רב על־כי חשד ב כ ש ר י ם.

ב. "הסופראז'יסטית"

אשתו, חיה, אשה פיקחית ודעתנית, שהיתה כאמור למעלה מנהלת בעיקר את חנות המנופקטורה שלהם, נחשבה ב"עזרת־נשים" של ה"קלוז" שהתפללה שם כ"ידענית" בענייני תפילה ודת, וכל הדבר הקשה היו מביאות הן אליה. היא היתה מגזע "רביים", מה"טלנאים" והיה בה ניצוץ של ה "ב ת ו ל ה מ ל ו ד מ י ר"... היא היתה קובלת ומתרעמת הלמאי לקחו להם הגברים ת ר י "ג מ צ ו ו ת, ואילו לנשים נתנו רק כמה פירורים, פירורי מצוות, — "להכעיס" את הגברים ה"אגואיסטיים", היתה מקיימת כמה וכמה מצוות שהן "חובת גברא": היתה מתפללת כל יום ויום שלוש התפילות ואף מברכת כמעט "מאה ואחת הברכות" בכל יום ועוד, ועוד. כך "נקמה" בגברים על שלקחו לעצמם את כל ה"מצוות" וקפחו את האשה, הפלוה לרעה ואף אמרו "אשה פטורה ממצוות"...

ג. הירושלמי

אחד מבניהם, יצחק, עקר כמה שנים, לפני מלחמת העולם הראשונה, מהעיירה, מחמת אימת הגיוס לצבא "פוניי", ועלה בשינוי־שם, בדרכון לא "כשר" ביותר לא"י. בשם משפחה חדש זה נודע כאן בארץ, בחוגיו השונים. הוא התיישב בירושלים והתערה, כאדם דתי, בישוב הישן המתון. לעתים היה בא לרוסיה בענייני א ת ר ו ג י ם ועוד. אך לעיירה טרנובקה חשש לבוא מאימת הרשות המקומית. הוא היה בא אז, אינקוגניטו, ל ע י ר א ו מ ן הסמוכה, הגדולה ובני־משפחתו שבעיירה היו נוסעים אז אליו, בחשאי, ל א ו מ ן ונפגשים איתו שם.

כך נהג יצחק זה, הירושלמי, לבקר לא פעם אחת ברוסיה, בשינוי־שמו. אחרי מלחמת העולם השניה עלו אליו ארצה אחיו ושתי אחיותיו הנשואים.

מ. שודדים יהודים

העיירה טרנובקה רחוקה היתה ממסילת־ברזל. הרכבת הקרובה ביותר היתה זו שבכפר ז'ולונוק הנ"ל, מרחק של כעשרים ק"מ.
העיר הגדולה, עיר המטרופולין לכל הסביבה הגדולה, היתה העיר אומאן. היו בה כארבעים אלף תושבים ומהם כעשרים וחמישה אלף יהודים. הקשר היה רק בעגלות — אם ע"י "בעלי־עגלות" יהודים שהובילו נוסעים הלוך ושוב, ואם ע"י עגלות גויים, שהובילו בעיקר סחורות ומשאות. כל יום ויום היו יוצאים מטרנובקה לאומאן כחמשה עגלונים יהודים, בימים יפים במרכבותיהם ובימי ביצות בעגלות רגילות. כן היו יוצאים מטרנובקה עגלונים לעיירות הסביבה — עגלון, עגלון לעיירה. לעיירה הגדולה בארשאד, שהיתה רחוקה כ־40 ק"מ מטרנובקה, וקשה היה לו לעגלון לחזור בו־ביום בשל המרחק הרב, היה יוצא ובא רק פעם ביומיים. עגלון זה או "בעל־עגלה" זה היה זקן וקצוץ בוהן יד־ימינו. ומעשה שהיה כך היה: בהיותו ילד קטן הבחינה אמו פעם, כי "החוטפים" מתקרבים לביתה לחטוף את ילדה, מיד תפסה במטבח את הקופיץ וקצצה לו בוהן יד־ימינו. משהתפרצו ה"חוטפים" לביתה היה כבר לאחר מעשה ולא "חטפו" את הילד, שבעל־מום הוא עתה ונפסל איפוא לעבודת־הצבא של ניקולאי הראשון. אגב, אותו בעל־עגלה זקן קיבל פעם מבנו אשר בארצות־הברית כמה מאות דולרים להוצאות הדרך לאמריקה, כי עמד להגר לבנו זה. הוא נסע איפוא לאומאן לבנק כדי להוציא משם את הכסף. הדבר נודע לעגלונים הטרנובקאים ובערב כאשר שב בעל־העגלה הזקן מאומאן, ארבו לו יחד עם עגלונים מאומאן, שותפיהם לשוד, בדרך ליד היער, התנפלו עליו, כשהם מחופשים, כפתוהו וגזלו ממנו את כל כספו. השדוד הבין, כי מעשה חבריו העגלונים הוא. לבסוף נתפסו השודדים־העגלונים ונידונו למאסר ולקנסות כספיים.

מא. שואב המים הזקן

אף חזקיל (יחזקאל) שואב המים הזקן היה, כבעל־העגלה הזקן שהזכרנוהו, קטוע בוהן ידו הימנית. ומשום מה ? משום מעשה שהיה : משראה אביו, כי ה״חוטפים״ מתקרבים לביתו לחטוף את ילדו ח ז ק י ל ולמסרו לצבא ניקולאי הראשון — מהר וחטף סכין המטבח וקטע את בוהן ידו הימנית של הילד כדי שייפסל לצבא.

עשרות שנים היה חזקיל מספק מים לתושבי העיירה והתקיים בדוחק רב. לולא ה״חלות״ הקטנות שהיו מעניקים לו לקוחותיו, כתוספת למשכורתו העלובה, כל ערב שבת, שמהן היה ניזון כל השבוע, כי אז היה קיומו דל ועלוב שבעתיים... הוא רווה נחת מבתו הנערה שהיתה בחינת מורה לרוסית. היא ידעה קצת רוסית ואת ה״קצת״ הזאת היתה מקנה לילדים מדלת העם בשכר זעום, שכר פרוטות — אם־כי השכר היה זעום הרי הכבוד היה גדול בעיניו של חזקיל שואב־המים.

אגב, היו ילדי־עוני שלא היה בידי הוריהם לשלם למורה זאת אף פרוטות זעומות אילו. לעזרתם באו בנות בעלי־בתים ידעניות, והן לימדו את ילדי־עוני קריאה וכתיבה רוסית שלא על מנת לקבל פרס. זכורני, כי גם לביתנו היו באים שני ילדי־עוני כמה פעמים בשבוע ושתי אחיותי היו מלמדות אותם ר ו ס י ת וחשבון...

מב. ארקה פובוזקה

ארקה פובוזקה — אהרון מוביל משאות — היה ״שם דבר״ בטרנובקה. הכל נזקקו לעגלתו החורקת ולסוסו העלוב. ארקה היה מוביל המשאות היחיד ב ת ו ך ה ע י י ר ה ולא היו לו מתחרים. אם קנה יהודי בעל־בית שק קמח בחנות הקמח כדי שלא תצטרך אשתו לכתת רגליה כל שבוע ושבוע לחנות הקמח ולסחוב את תרמיל הקמח הביתה — מי היה מוביל את שק הקמח הזה אלמלא א ר ק ה פ ו ב ו ז ק ה ? ! ואם מישהו היה מעתיק דירתו, מי היה מעביר את כל המטלטלים הכרים, הכסתות, הכסאות, השולחן ועוד ועוד — לא בבת אחת חלילה — מי היה מעביר אלמלא ארקה פובוזקה ? !

הכל נזקקו לו לארקה ולא אחת "החניפו" לו ובלבד שיזדרז להעביר את המטען. רק במקרים מסוימים כשנזקק מישהו להעביר מטען רב בבת אחת, שהיה למעלה מכוח סוסו העלוב של ארקה, היה הלה שוכר גוי בעל שני סוסים ועגלה גדולה ומעביר את מטענו הכבד.
מאחר שסוסו של ארקה פובוזקה לא היה חלילה וחס סוס אביר, "סוס בלגי", כי־אם סוס עלוב ודל, כולו עור ועצמות, היה איפוא סוס זה, לאחר זמן קצר של הובלת משאות אצל ארקה, פושט, במחילה, את רגליו, או אוסף את רגליו ומתפגר... מקרים כאלה קרו אצל ארקה פובוזקה לעתים מזומנות. ריננו אחריו, כי בנפול סוסו לא היה מתאבל אבל כבד ביותר על האבידה. שכן, לא אחת היה מקבל בעד עור הסוס המת יותר משעלה לו הסוס החי... זאת ועוד: משנתפגר סוסו לא היה ארקה מזדרז לקנות לו סוס אחר, כי־אם היה מכריז אז שביתה נח לו ומתבטל. הוא היה טוען טענת "אין לי" — אין לי כסף לקנות סוס אחר, כי את כסף העור הוציא למחייתו. בלית־ברירה היו החנונים שבעיירה אוספים תרומות וקונים לו סוס עלוב אחר שכן, אם לא יקנו לו סוס צפויה חו"ח סכנה של שיתוק המסחר בעיירה...
ארקה פובוזקה לא היה גברתן גדול וכוחו לא היה רב מכוח סוסו העלוב... מרגלה היה בפיו של ארקה: "שכה אחיה, כי חפץ מוות אנכי. כשל כוחי, הכל נמאס עלי — ההובלה, העגלה, הסוס וגם ארקה פובוזקה נמאס כבר עלי... שכה אחיה, כי חפץ מוות אנוכי"...

מג. דוור יהודי

בימי הצאר לא שירת בעיירה שום יהודי בפקידות ממשלתית, ובכל זאת היה "יוצא־דופן" אחד. היה זה דוור יהודי, משותק בחצי גופו, שהיה גורר את רגלו האחת, "הערשיל דער פוצ'טאליון". כיון שהיה אדם צעיר ובעל־משפחה חיפש לו מקורות מחייה. הוא היה חותם אז על עשרות גליונות "היינט", "מומנט" ומוכרם בתשלומים ומרוויח

את לחמו בדוחק. אך עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה כשוורשה, מקור העיתונים, נכבשה בידי הגרמנים, נשאר בלי עיתונים ובלי פרנסה, ואז השתדלו עסקנים אצל מנהל הדואר שבעיירה, כי ימסור לו ליהודי מסכן זה את חלוקת דברי־הדואר ליהודים. כיון שאז גוייס הדוור הנוצרי למלחמה, ניאות המנהל למסור ליהודי את דברי־הדואר המיועדים ליהודים. הדוור היהודי לא קיבל משכורת ממשלתית — נראה כי מנהל הדואר לא "הפסיד" בכך — אלא התקיים על מתנת־היד שהיהודים מקבלי דברי־הדואר, היו נותנים לו. אגב, אם־כי גרר את רגלו האחת היה זריז בחלוקת הדואר אף יותר מהדוור הקודם, הגוי.

מד. גוי מניח תפילין

קשה היה למצוא גוי פחח, ספר, חייט, אך לא קשה היה למצוא גוי סנדלר. משום־מה נמשכו ה"שקצים" הצעירים למקצוע זה יותר מלמקצועות אחרים. על־פי־רוב למדו "שקצים" אלה את תורת הסנד־לרות אצל סנדלרים יהודים. מתוך שעבדו אצלם שנים רבות למדו אצלם אגב גם את שפת אידיש ומנהגי יהודים. בין אלה שעבדו בצעירותם כשוליות סנדלרים אצל יהודים היה "גוי" אחד, מיכאס, אדמוני מזוקן, שהיה חובש כובע יהודים בלי מצחיה מבריקה כדרך הגויים. הוא ידע אידיש על בוריה כיהודי ממש. משהיה בא בין היהודים, בענייני קניות ועוד, היה נוהג אז לשוחח ולדבר אך ורק באידיש ולא בשפתו שלו. ביחוד אהב לדבר באידיש בנוכחות גויים שהאזינו בהשתוממות לדיבורו הרהוט בשפת היהודים. יום אחד נסע מיכאס זה לעיירה רחוקה במקצת לקריביאוזר, ל"יריד". שם נכנס ליהודי אחד, שבתו נישאה לאיש טרנובקה ב. ק. בעל מלון גדול, מרכזי. מיכאס הציג את עצמו לפני היהודי ההוא כ"בעל־עגלה" יהודי מטרנובקה ומסר לו דרישת־שלום מבתו, מבעלה והילדים. היה זה בבוקר והוא בקש מהיהודי, כי יתן לו טלית ותפילין להתפלל, כי יצא מטרנובקה לפנות שחר ועדיין לא הספיק להתפלל. מובן שהיהודי נתן לו ברצון

טלית־ותפילין, שהרי לא עלה על דעתו כלל, כי אינו יהודי. מיכאס שראה במשך שנים כיצד הסנדלר היהודי מתעטף כל בוקר בטלית ומניח תפילין וממלל תפילות, חיקה אותו עתה יפה, ואף הוא התעטף בטלית, הניח את התפילין כדבעי והתפלל כביכול מתוך הסידור שניתן לו בנגון שהיה שומע אצל הסנדלר. כאשר חזר מיכאס לטרנובקה בא אל חתנו, בעל־המלון, מסר לו ד״ש מחותנו ומשפחתו וסיפר לו תוך צחוק רב כל ״מעשה הקונדס״, שעשה ואיך ש״סידר״ את חותנו בקריביאוזר. אגב, ״גוי־יהודי״ זה לא היה דוקה מאוהבי־ישראל.

מה. שמעריל שרייבר

בעיירה היו כמה ״כותבי בקשות״ מקצועניים שהתפרנסו יפה ממלאכה זו. רובם של הנזקקים להם היו גויי הכפרים שלעיתים קרובות היו פורצים ביניהם סכסוכים ומריבות. ל״וודקה״, לייי״ש, היה כמובן חלק גדול במריבות והקטטות. בית־משפט השלום, שלפניו הובאו המשפטים השונים, שכן כבוד בעיירה טפליק הסמוכה. לעיתים, כשהמשפטים בסביבת טרנובקה היו מרובים, היה שופט השלום שבטפליק מטריח את עצמו ויורד לטרנובקה ליום־יומים ודן, בבית־פקידות הכפרי, בוולוסט, את בעלי־הריב.
ראש וראשון לכותבי הבקשות הללו היה שמעריל ש ר י י ב ר, כלומר ״כ ו ת ב ן״. הוא נתכנה כך על שום תחלתו. תחלה היה מלמד את ילדי־ישראל לכתוב ולקרוא את האלף־בית הרוסי וראשית דעת של השפה עד כדי כתיבת ״אדרעס״ רוסי... אך אחר־כך זנח את מקצועו זה שהכנסתו מעטה, והיה ל״כותב בקשות״ לבתי־המשפט ולמוסדות ממשלתיים שונים ששכרן בצדו, ואף מעמדו מכובד יותר. ש מ ע ר י ל ש ר י י ב ר היה בעל חזות מרשימה — גבה־קומה, בעל שפם שחור ומרכיב פ נ ס נ ה, כדי להגדיל רושם ולהאדיר על הגויים הבורים שבאו אליו... הוא הצטיין בכתב־יד יפה והייה נוהג לכתוב ב ש ת י ה י י ד י ם... כלומר כשכתב בידו האחת היה מרכיב את ידו השנייה על ידו הכותבת. אם משום שידו הכותבת רעדה קצת ואם כדי להגדיל

רושם על הגויים הבורים... פעם בשנה הורשו, "כותבי־הבקשות" המוס־מכים להופיע אישית בבית־משפט השלום ולסנגר על לקוחותיהם. אותה שעה ש"שמעריל שרייבר" היה מופיע בבית־משפט השלום ומ־סנגר על לקוחו קרן עור פניו מרוב אושר וחשיבות. הוא ראה אז את עצמו בחינת עורך־דין מפורסם כקופרניק או גרוזנברג, — עורכי־הדין היהודים המפורסמים ברוסיה.

שמעריל שרייבר שקנה לו "ספרי החוקים של ממלכת רוסיה" היה מעיין בהם לעיני לקוחותיו כדי להגדיל רושם... אגב, לא־אחת היה מתפאר, כי כתב בקשות אפילו להוד רוממותו, הצאר...

היה לו לשמעריל שרייבר אח בעיירה, מלמד דרדקי, פסח־הירש שמו, שהיה מתיימר בכבוד אחיו ה"עורך־דין"... כשהיה מלמד זה מסתכסך עם מישהו היה מאיים ואומר: "היזהר מפני יש לי את האוחז בעט"... רמז רק מן הדק, כי עלול הוא לכתוב לרשות דילטוריה עליו...

מלבד "שמעריל שרייבר" היו עוד שלושה "כותבי בקשות", ביניהם אברך־משי, אלתר טראזאי, שהיה סמוך על שולחן חותנו ובאין לו משלוח־יד היה ל"כותב־בקשות".

מו. משפט בייליס

בימי משפט בייליס היתה כמובן כל העיירה דרוכה ומתוחה. היו כמה וכמה קוראי עיתונים רוסיים, עבריים — "הצפירה", "הזמן", ועיתוני אידיש — "היינט", "מומנט", והם סיפקו לשאר היהודים ידיעות על הליכי המישפט. אמנם כל העיתונים שיצאו לאור — אם בפטרבורג, הרוסים — ואם בוורשה ובווילנה — ה"עבריים" וה"אידיים", הגיעו לעיירה רק ביום השלישי להופעתם והתוכן התיישן כבר במקצת, אך זה לא השפיע כלל על התעניינות הרבה במישפט זה. "יושבי־קרנות" ו"עשרת־הבטלנים" שבבית־המדרש וה"קלויז" התווכחו והתפללו על כל תג ותג של דברי הקטיגור, הסניגורים והמומחים ל"יהדות" שבמשפט זה, ודרשו את דבריהם כמין חומר. הכל ציפו כבר בכליון

עינים לתוצאות המשפט — לפסק־הדין. הבשורה על שיחרור בייליס נודעה ליהודי טרנובקה לא מפי העיתונים, שהרי הם מגיעים לקוראיהם שבעיירה באיחור רב. זכות הבשורה הזאת על שיחרור בייליס נתגלגלה לצעיר טרנובקאי אחד שעבד כפקיד באודיסה. מש־נתפרסמה באודיסה הידיעה על שיחרור בייליס הבריק מיד מברק להוריו בעיירה בלשון זו באידיש: "בייליס באפרייט", כלומר "בייליס שוחרר". המברק נתקבל בטרנובקה בשעה אחת־עשרה בלילה. אם־כי האב, ישראל צ'ורני שכב כבר במטתו, קם התלבש ומיהר לבשר את הבשורה הזאת לשכניו ומכיריו והם העבירו את הבשורה הזאת לתושבים אחרים. לא יצאה שעה וכל תושבי העיירה ידעו כבר על המאורע החשוב הזה וכמעט כולם יצאו מבתיהם וטיילו ארוכות וקצרות בחוצות העיירה ושוחחו חבורות־חבורות על בשורה משמחת זו ועל הנס הגדול שנעשה ליהודים, כי הלא לו נאשם בייליס, חלילה, כי אז ודאי היו אנשי ה"מאה־השחורה" מביעים את שמחתם זו בפרעות ביהודים!

מז. סיוטי לילה

בבית שליד ביתנו דרו הרב וגיסו, בעל אחותו. חנות מנופקטורה היתה לו לגיס באיזור החנויות, שהיה מרוחק מביתו. יום אחד נזדמנה לו שעת־כושר לקנות דירה בבית שבו היתה החנות. הוא ניצל את הזדמנות זו וקנה את הדירה, ואת דירתו הקודמת מכר לחבתן אחד שהציע לו את המחיר הגבוה ביותר משהציעו אחרים. הרב התנגד מאד למכירת הדירה לחבתן, לאו דוקא משום שאין זה לפי כבודו של הרב לדור במחיצת "בעל־מלאכה", אלא משום שמלאכת החבתנות היא מלאכה רועשת, מהדהדת מפריעה. כל היום מבקע החבתן גזרי־עץ, כדי להתקין מהם לימודין לחביות, מנסר, מקציע, הולם בפטיש על חישוקי־החביות ועוד, ועוד, פעולות שאינן סגולה טובה לעיון בספר או למנוחה. בשל "מכירה" זו ניתק הרב את קשריו עם אחותו וגיסו במשך זמן רב. למעשה, אשמת "המכירה" לא

היתה תלויה בגיס ובאחות, כי־אם באם הגיס, אשה רודנית, שתלטנית, שהיתה בעלת הדירה והחנות ובנה היחיד הזה היה כאילו סמוך עם משפחתו, על שולחנה. היא לא התחשבה כלל וכלל ברגשי הרב ובקרבת המשפחה שביניהם, כי־אם בצרור הכסף היפה שקבלה מאת ה ח ב ת ן...

פעם אחת, כשנה לאחר כניסת השכן החדש לדירתו זו, לנתי עם אחי בליל־קיץ חם במרפסת ביתנו — בתי העיירה היו כמעט כולם בני קומה אחת — המרפסת היתה מקורה בתקרה ולא היה איפוא כל חשש שהטל ירטיבנו בלילה. מנהג זה ללון בלילות קיץ חמים במרפסת נהגו עוד כמה וכמה מבני־העיירה. לפתע, בחצות הלילה, בקעו זעקות וגניחות ממרפסת השכן החדש, ה ח ב ת ן י ש ש כ ר (באידיש: סוכר), איש שקט ונעים. משנתעוררנו לקול הצעקות ושאלנו את השכן, שאף הוא לן אותו לילה במרפסת דירתו, לפשר צעקותיו וגניחותיו אילו, ספר לנו ספור מזעזע זה:

כאשר פרצו בדרום־רוסיה, בהסתת הממשלה הצארית ובחסותה בשנות ה ש מ ו נ י ם ש ל ה מ א ה ה ת ש ע ־ ע ש ר ה ה"סופות בנגב" פרעות־הדמים, פרעות שוד והרס, במאות קהלות ישראל, עברה אז הכוס גם על עיר מגוריו, באלטה. באחד הלילות, בעודו ילד קטן, כבן שש, פרצו פורעים צמאי־דמים ושוד לביתם והכו מכות רצח את הוריו, אחיו ופצעום פצעים אנושים וכן בזזו ושדדו והרסו רכושם. למראה מחזה זוועה זה פרץ הילד, שנתעורר אז פתאום משנתו, בצעקות־אימים, צעקות מחרידות. ומאז, זה עשרות שנים, כל לילה ולילה — כך סיפר לנו — בשעה טרופה זו, פורצות אז מלבו, תוך כדי שנתו, צעקות־אימים וגניחות עמוקות שוברות־לב. אשתו המסכנה הסכינה כבר לצעקות־לילה שלו... עתה, כשלן במרפסת הפתוחה, אין פלא איפוא כי שמענו את זעקותיו. אגב, סיפר לנו, כי כבר שאל, במשך כל השנים הרבות שעברו מ נ י ־ א ז, בעצת רופאים שונים והם לא העלו לו ארוכה ולא מצאו לו שום תרופה לסיוטי־הלילה — סיוטי הילדות...

מח. מתא דייתבא אנהרא

טרנובקה ישבה על שני נהרות — אחד קטן, בקצה העיירה, לידו עמד בית־המרחץ הישן, ואחד גדול בקצה כפר טרנובקה. שני נהרות אלה ספקו חלק מהדגים שצרכה העיירה לכבוד שבת. כיוון שהעיירה ישבה על נהר כשרה היתה איפוא לעניני גיטין. היו עיירות סמוכות שלא היה להן נהר ולא פעם היו באים מהן זוגות לטרנובקה לרב, להתגרש. כיוון שביתנו היה ליד ביתו של הרב נקרא לא־אחת אחי הגדול להיות עד בשעת נתינת הגט. לא פעם נלוויתי אליו גם אני וראיתי את טכס הגט וכן ראיתי לא אחת דמעות בעיני המתגרשים.

מט. טובלי־קרח

בית־המרחץ הישן היה כבר רעוע מאד ומט לנפול והחלו איפוא לבנות שם בית־מרחץ חדש, אך בשל חסרון כיס נמשכה הבנייה שנים מרובות ובינתיים לא היה בעיירה "מקוה". בקיץ היו טובלי־"מקוה" יוצאים ידי חובת טבילה בנהר. אך בחורף כאשר מי־הנהר קפאו היו הרבה נשים צדקניות, שנזקקו לטבילה ב"מקוה", נוסעות לעיירה סמוכה וטובלות שם ב„מקוה". והגברים האדוקים הקיצונים היו טובלים בנהר הקפוא. האיך? — כמה יהודים אדוקים היו מצטיידים אז בחורף הקר בשמיכות חמות ואדרות־שיער חמות וגדולות, וכן בכשילים ואתים. ביום שישי, יום כפור עז, צורב, היתה הולכת חבורת האדוקים האלה לנהר הקפוא לטבול שם לכבוד שבת. שם היו חוצבים בכלי־העבודה שבידם "בור" בקרח הנהר. לידו על השמיכה החמה הפרושה שם על שפת "המקוה" ובחסות האדרת הגדולה והרחבה החמה, היה כל אחד, לפי התור, מתפשט חיש, קופץ ל"בור" המים (המים לא היו קרים ביותר כי מכסה הקרח הגן עליהם מפני הקור העז) וטובל שם ב"מקוה". משעלה מהמים היו עמיתיו שבחוץ משליכים עליו מיד את האדרת הגדולה החמה, וכך היה מתלבש חיש, כשרגליו היחפות שעמדו על השמיכה החמה נתקעות חיש במגפי־לבד חמים. כך היו איפוא

כל בני־החבורה הזאת של״טובלי־קרח״ נוהגים. ״טובלים״ אלה היו ל״גבורי־היום״ אצל האדוקים האחרים שלא העזו להסתכן כמוהם ולטבול ב״מקוה־הקרח״ ולנושא של הלצות בפי ה״חפשיים״. מבין ״טובלי־קרח״ אלה זכורים לי מהם שלושה — א ל י ה ו ג. ש מ ו א ל־א ב א ג. והשוחט ר׳ ישעיהו שהזכרנוהו כבר.

ג. העניים והאביונים

כמו להרבה עיירות וערי הגולה, היו באים גם לטרנובקה עניים ואביונים שחזרו על הפתחים. בין העניים היו טיפוסים מטיפוסים שונים: ״מקצועניים״, שהיו תובעים בפה ובחוצפה, ועניים שפלי־ברך שהכרת פניהם ענתה בם, כי אינם רגילים בבקשת נדבות ורק ״הגלגל החוזר״ הביאם לידי פשיטת־יד.

בעיירה היה ״הקדש״ — אכסניה לעניים נודדים אלה. מותר היה להם להתאכסן באכסניא זו כשבוע ימים. במקרים מסוימים האריכו להם את האיכסון. מנהל האכסניא־ההקדש הזה היה יהודי זקן ש א ש ת ו ה י ת ה ב צ ע י ר ו ת ה אשתו של הסופר־המליץ א ל י מ ל ך א י ש־נ ע מ י שנפרדה ממנו אחרי־כן. יהודי זה היה גם מחלק יום־יום פתקאות לעניים אצל איזה בעל־בית יאכל כל אחד מהם את ארוחת־הצהרים. לשבת לא חלקו פתקאות, כי אז, בליל־שבת, היו העניים באים להתפלל בבתי־הכנסיות השונים, וכל בעל־בית חשוב היה מזמין לו ״אורח״ לשולחנו. לפעמים לא ״הספיקו״ עניים לכל המזמינים...

מלבד עניים אלה היו באים לעיירה, אמנם לעתים רחוקות, גם עניים יהודים ״צוענים״, ״ביידליך״ בלשון העם. הם היו באים בשתים־שלוש עגלות מחופות גג ברזנט, על נשיהם וטפם. נראה שנקראו ״ביידליך״ על שם ה״בויד״ (הכיפה) שלעגלותיהם. הם היו מתפזרים בעיירה קבוצות־קבוצות או משפחות־משפחות, ותובעים את ה״מגיע להם״... האמת ניתנה להיאמר, כי אנשי העיירה הביטו עליהם בעין רעה. הם היו חשודים גם על גניבה. למראם דומה היה כי חזרה תקופת מנדלי מו״ס שכה הפליא לתאר את הקבצנים הללו.

נא. חזקיל סגי־נהור

באחד הרחובות האחרונים של העיירה חי יהודי אחד שראייתו לקתה במקצת. הוא היה מרכיב תמיד משקפים שחורים. שמו בפי כל — "חזקיל סגי־נהור", אם־כי לא היה עיוור כלל. הוא היה בעל בית וחנות מכולת קטנה. מאחר שאשתו, אשת־חיל, היתה החנוונית, התגרנית, היה הוא "פועל־בטל". כדי לא להתבטל מצא לו עיסוק מקורי, פרנסה מקורית: הוא היה נוסע ברכבת ובאחת התחנות היה לפתע "מתעלף". משנקהלו הנוכחים־הנוסעים סביבו ועוררוהו בקושי מעלפונו ושאלוהו לסבת עלפונו זה — סיפר להם, בדמעות שליש, כי היו לו בכיסו, בארנקו כמה מאות רובלים לקניית סחורה לחנותו והנה כשירד מהקרון לקנות משהו במזנון התחנה, נוכח כי כספו נגנב ממנו, ובספרו זאת התעלף שוב. הנוסעים, שברובם היו אחינו בני־ישראל, נכמרו רחמיהם עליו, על החנווני המסכן, וביחוד שהוא גם בעל־מום במקצת, והם אספו ביניהם סכום נאה ומסרוהו לו כדי שיקנה לו את הסחורה הנחוצה. כך היה עושה ימים רבים — "מתעלף" בתחנות הרכבות השונות וצובר סכומים יפים. מובן מאליו שבכל פעם היה עליו להרחיק נדוד. לתחנות רחוקות יותר... במשך שנים אחדות התנהל הכל למישרין... עד שסוף־סוף נתגלה ה"סוד" בין נוסעי הרכבות שנתקלו בו בתחנות שונות כ"מתעלף מקצועי" וחדלו לרחם על "המסכן" ולהעניק לו תרומות־כסף.

לאחר שצבר מנה יפה ולאחר שנוכח, כי "המשחק נגמר" נעשה "חזקיל סגי־נהור", יושב אוהל, יושב בביתו ועוזר קצת לאשתו בחנות המכולת — ושוב לא היה מתעלף בתחנות הרכבת השונות...

נב. מעשה ב"פריקאזצ'יק (זבן)

בני בעלי־מלאכה ודלת־העם היו לומדים מלאכה לאחר שסיימו את חוק למודיהם ב"חדר" (על־פי־רוב עד גיל "בר־מצוה"). הם למדו אומנות אצל בעלי־מלאכה ואומנים שונים כגון: חייטות, סנדלרות,

נגרות, ספרות ועוד. ואילו בני בעלי־בתים קטנים חס להם כי ילמדו מלאכה, אומנות המפרנסת את בעליה. הם היו נשכרים לחנוונים, כ"פריקאזצ'יקים" (כ"זבנים"), לרוב בחנויות מאנופקטורה. אמנם משכורתם, אפילו לאחר "ותק" של שנים, היתה דלה ואי־אפשר היה להתקיים עליה. אך לעומת זאת הרי היתה זאת מלאכה קלה ונקיה, וברבות הימים כשילמד הצעיר את תורת הזבנות ותורת הסחורות השונות וישא אשה ונדוניה יפתח לו בעצמו חנות מאנופקטורה ויסע ל"יריד"... בין ה"פריקאזצ'יקים" הללו היה אחד בן יהודי כפרי ששירת בחנות הגאלאנטריה הגדולה של אברהם יאנובסקי, עלה עם משפחתו לארץ. ה"זבן" הזה ניצל את האימון שרחש לו החנווני והוא שם בכליו, כל־אימת שהלך הביתה, חפצי סחורה שונים. מאחר שהחנות והמחסן היו עמוסים סחורות רבות, לא הרגיש כלל החנווני בגניבה זו שנמשכה כחצי שנה. סחורה גנובה זו היה הזבן מוכר ליהודי חנווני קטן... אך "סוף גנב לתלייה", ובאחד הימים נתפס ה"זבן" עם גניבתו. לאחר חקירה־ודרישה הודה על "מעשיו היפים" ואף גילה מיהו "הקונה" וכמה כסף קבל ממנו. כשנודע הדבר, כי יהודי קנה ביודעים סחורה גנובה של יהודי אחר, נזדעזעה העיירה. מעשה כזה לא אירע בה מעולם. כדי שלא יבוא החנווני־הקונה בפלילים שילם "מנה יפה", טבין ותקילין, בעד הרכוש הגנוב שקנה אצל הזבן, וכך ניצלו שניהם — הקונה והזבן ממאסר שנים...

נג. מנשה פייאטקופייעצ'ניק

כך נקרא, משום שכל חפץ וחפץ מסחורת הסידקית שלו היה מוכר בסכום קבוע, בחמש אגורות (פייאט־חמש, קופיקה — אגורה). לא היתה לו חנות קבועה, כי־אם דוכן מיטלטל שהיה מטלטלו מ"יריד" ל"יריד", אך מאחר שפרנסה זו עצמה לא הספיקה לקיומו, הוסיף לדוכנו עוד פרנסה מיוחדת — מכירת "מזלות": על דוכנו עמדו קופסאות ובהן פתקאות־מזל מגוללות, מודפסות ברוסית עממית פשוטה, למען ירוץ הקורא בהן, בקופסה אחת — "מזלות"

לרווקים; בשנייה — לרווקות; בשלישית — לבעלי־משפחה וברביעית — לעקרות־בית. כל פתקה ופתקה שבקופסאות היתה כתובה בנוסח שונה ובה גורלו בעתיד של קונה "המזל". ואיך נשלפה הפתקה־המזל? — תוכי יפה שעמד על דוכנו היה קורא ומכריז בקולי־קולות — "מ ז ל", "מ ז ל!" וכאשר מישהו — הקונים היו רק גויים — קנה "מזל" היה התוכי שולף את הפתקה מהקופסה המיועדת לו. מנשה היה מברר תחלה את מצבו המשפחתי של הקונה... כאשר קרא ה"שייגץ" את הפתקה־"המזל" — אם לא ידע קרוא היה "ידען" מהניקהלים קורא באזניו את ה"מזל" — רחב לבו משמחה ואושר. ה"מזל" הבטיח לו, כי ישא ריבה נאה ובריאת־בשר לאשה, חרוצה וולדנית שתלד לו הרבה בנים בריאים וחסונים. ואילו אם "שיקסה" קנתה "מזל", היה מבטיח לה בחור יפה, חסון ומבוסס והעיקר — אינו שותה לשכרה ואינו מ כ ה א ת א ש ת ו... מובן מאליו, כי ה"שיקסה" היתה מאושרת "עד הגג"... כן, הבטיחו ה"מזלות" אושר ונחת בנים ויבולים טובים והרבה בקר וחזירים... לבעלי־המשפחות.

מעולם לא נבאו ה"מזלות" מזל־רע, חו"ח, כי־אם אך טוב סלה...

כך התפרנס מ נ ש ה פ י י א ט ק ו פ י י ע צ׳ נ י ק ממכירת סידקית ו"מזלות". אַך "מזלו" שלו עצמו לא שיחק לו ביותר ולא האיר לו פנים, שכן היה כל ימיו דלפון גדול...

נד. סנדריל אשה

מעולם לא זכה להיקרא בעיירה בשמו ה פ ר ט י בלבד, משה, אלא בשמו ו ב ש ם א ש ת ו, משה פ—ס כל־כך למה? — משום שלמעשה היא היתה ה"גבר" במשפחה ואילו הוא היה בבחינת "סנדריל אשה". יהודי חלוש, עלוב, תמים, בטלן, רחוק מהווייות העולם ומעולם לא השתכר בעצמו פרוטה שחוקה... היא שפירנסה את המשפחה. היא היתה התגרנית, הרוכלת שנוסעת כל ימי חייה ל"ירידים" השונים שבסביבה. חנות קבועה לא היתה לה ולכן היתה נודדת כמעט כל ימות השבוע מ"יריד" ל"יריד" למכור לגויים־גויות, באי־ה"יריד", את מרכולתה.

בד לבן לכתונות, בד של מורוזוב ממוסקבה, שהיה מפורסם ברוסיה בטיבו. בערב היא שבה מ״היריד״ יגעה ורצוצה ולפנות שחר, לאחר כמה שעות של תנומה חטופה, שוב נדדה בסחורתה ל״יריד״ אחר. וכך כל ימות השבוע, כל ימות השנה, כל ימי חייה, — היתה ב״ירידים״ — בחורף העז, בחרבוני קיץ, בסתיו הסגרירי. שם ב״יריד״ היתה מקימה את דוכנה הקטן, פורשת את גלילי הבד הלבן ומכריזה על סחורתה, וכדי להוכיח לגויים הפרימיטיביים כי הבד שהיא מוכרת הוא בד מעולה ואינו מתבלה חיש, היתה נועצת שניה בבד ומראה שאינו נקרע, חלילה... כאמור, כל חייה עברו עליה ב״ירידים״ וב־טלטולי־דרכים בעגלות. ספרו בעיירה כי את כל בניה ילדה בתוך העגלה... והוא ״סנדריל אשה״, מעולו לא הצטרף אליה לאחד ה״ירידים״ ולו להשגיח לפחות, כי אחד הגויים לא ״יכשל״ חו״ח במשיכת חתיכת בד... הוא היה ״יושב על הכלים״ בבית או ליד התנור ב״קלויז״, יחד עם ״עשרת הבטלנים״ ועוסק בדברים העומ־דים ברומו של עולם... בפוליטיקה של מלכות אדום והתוגר...

לעתים, כשאשתו היתה חוזרת בחורף קר, בערב, מאחד ה״ירידים״, קפואה ואכולת־קור והיתה מורידה בחשכה את הסחורה מהעגלה, את גלילי הבד — היה בעלה ״עושה טובה״ ומחזיק את המנורה כדי להאיר לה את פירוק הסחורה מהעגלה כשהוא מכורבל באדרת פרווה או גם בשמיכה חמה, נאנח ואומר: ״סכנת נפשות ממש לעמוד בחוץ, בקור זה״.

שעתו הגדולה הגיעה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אז היו ידיו מלאות ״עבודה״ ממש. הוא, יחד עם שאר בטלני ה״קלויז״ ניהל את ״האסטרטגיה ותכסיסי המלחמה״ של המטה הגרמני — מובן שהיה מראשי ה״פטריוטים הגרמניים״. — כל עוד המטה הגרמני היה מציית לעצותיו האסטרטגיות היו הגרמנים הולכים מחיל אל חיל ונוחלים נצחונות גדולים, אך מאז נכנסה בהם, בגרמנים, רוח שטות וחדלו לשמוע בעצותיו ה״אסטרטגיות״ הלכו מדחי אל דחי ונחלו תבוסה אחר תבוסה במלחמה...

כך חי ופעל ״סנדריל אשה״...

נה. שריפות

לא אחת היתה פורצת בעיירה שריפה. כי עוד היו מצויים בתים יהודים שגגותיהם היו מכוסים קש, כמו אצל הגויים. רק בשנים האחרונות כוסו כמעט כל בתי היהודים בפח או ברעפים. בין השריפות הגדולות שזכורות לי היתה השריפה ששרפה את ביתו וחנות־המכולת הגדולה של יהודי אחד, שמעריל. מאחר שבעיירה לא היה נהוג לבטח נכסים מפני שריפה, נשאר האיש בחוסר־כל. תושבי העיירה האמידים אספו ביניהם סכום כסף רב כדי לשקמו. ואמנם בכסף זה הקים שוב את ביתו וחנותו וחזר לקדמותו. כן נתחוללה שריפה גדולה בבית־הבד הגדול של הגורודצקים, אשר במרכז העיירה. כיון שנשקפה סכנה רבה שהאש, אם תאחז בחביות השמן ובשקי־החמניות, תתפשט גם לבתים הסמוכים, הסתכנו רבים ופרצו פנימה וגילגלו את חביות השמן החוצה. כן הוציאו את שקי החמניות. לאחר עמל רב כובתה השריפה, שאכלה את הבנין כמעט עד היסוד. אגב, גגות אלה היו דווקא מפח ורעפים... ומעשה ביהודי דלפון אחד שבקתתו העלובה נשרפה והוא תבע בפה מהקהילה כי יבנו לו "קורת גג", ולא — איים שישתכן באחד מבתי־הכנסיות עם משפחתו. ואמנם "האיום" פעל ושיקמוהו.

נו. שומר־ישראל

בשנים כתיקנן, לפני המהפכה ברוסיה, היו יוצאים בלילות, בעונות מסוימות בשנה, לפי הזמנת המשטרה, כמה מיהודי העיירה, לפי תור, לשמירת לילה בטרנובקה. סיבוב לילי זה נקרא "אובחוד" ברוסית. ה"דיאסיאטניק" — "שר־עשרה", ולמעשה שמש, שליח של המשטרה, שלא היה לבוש מדים, כי־אם בגדים רגילים היה גאה על שני סמלי שלטונו — מקל גדול, עבה וסרט של פח־נחושת כרוך על זרועו, על שרוולו שבו רשומה "דרגתו המשטרתית" — היה בא בשליחות המשטרה, ברשימה שבידיו, לקרוא יהודים אחדים לשמירה. משנתחשק לאחד הקרואים להשתמט מה"אובחוד", מהשמירה, היה משחד את "שר־העשרה" בכמה פרוטות. ומבקש ממנו כי ישחררו הפעם

ויזמינהו בפעם אחרת משום שאינו עתה בקו־הבריאות... ה״דיאסיאט־ניק״ היה נעתר כמובן לבקשתו וקורא איפוא ליהודי אחר, כדי למלא את המיכסה. שומרים אלה היו סובבים בעירייה פעם או פעמים ומתישבים אחר־כך על אצטבא שליד אחד הבתים ומשוחחים על דא ועל הא או פשוט ״חוטפים״ תנומה קלה... לפעמים היה מופיע ״שר־העשרה״ או שוטר ממש לביקורת. כך שמרו איפוא בעיירה בלילות רבים...

מלבד שמירה זו, היהודית, היתה בעיירה עוד שמירה, שמירה של גוי. חנווני העיירה, חנווני אזור החנויות, היו מעמידים על חשבונם שומר־שכיר. על־פי־רוב גוי קשיש שאינו עובד כבר ביום וחפשי לישון ביום ולשמור בלילה... שומר זה היה מקבל שכר־שמירה כמה רובלים לחודש שהספיקו לו לקיומו הדל — הוא לא שמר על כל חנויות העיירה כי־אם כאמור על אזור החנויות. ״נשק״ השמירה שלו היה אלה שבה היה מקיש כל שעתים־שלוש על אחד הארגזים הריקים כדי להכריז ולהודיע קבל־עם ועדה, כי לא ינום ולא יישן שומר־ישראל, — ואינו עושה חלילה וחס את מלאכתו רמיה... ולמען ישמעון וייראון כל השודדים, הגנבים, החמסנים, הפורצים שבעולם כי הוא עומד על המשמר ולא יתן לנגוע, חו״ח, ברכוש הרב שהופקד בידו לשמרו. לאחר שמלא את תפקידו הרם הזה ו״הזהיר״ בהקשותיו־דפיקותיו את הגנבים היה נח לו מעמלו הרב, עמל הדפיקות, וישן לו שנת ישרים עד הדפיקות הבאות, ואפשר היה איפוא אז לגנוב את כל העיירה עם השומר יחד...

לעיתים, פעם בכמה לילות, היה יוצא אחד החנוונים, לפי תור, לבדוק ולהווכח אם השומר שומר... לא אחת מצא החנווני את השומר הקשיש בקלקלתו: — נוחר נחרת־אימה. ואעפ״כ לא פטרוהו ממשמרתו. משנשאלו החנוונים הלמאי אינם מפטרים את השומר שמועל בתפקידו, היו עונים תשובה ניצחת שאחריה היו מסתתמות כל השאלות והקושיות. החנוונים היו אומרים: אם יעמידו במקומו כשומר, גוי צעיר, חששינן כי הוא עצמו, השומר הצעיר, ישלח ידו בגניבה לא כן שומר זה שהוא גוי ״עובר־בטל״ ואין כל חשש, כי ישלח את ידו הרועדת — בפריצת חנות ובגניבה... — אכן, דברי־טעם...

כך שמר איפוא "שומר ישראל" זה, שנים על שנים, על איזור החנויות באין מחריד. ואכן, שום גניבה לא אירעה בכל ימי שמירתו... פשוט, משום שבטרנובקה וסביבתה לא רחשו אז שודדים וחמסנים ולא שרצו גנבים ופורצים...
הטירונים, קרואי הצבא בני־העיירה היו נוהגים, כחודש ימים לפני גיוסם לצבא, להתכנס יחד בערבים ו"להשתולל" קצת בלילות, לעולל תעלולים שונים ולעשות מעשי־קונדס שונים — כמסופר כבר בפרק כ"ה "קרואי הצבא — הטירונים" — "חברה־לצים" אילו היו קושרים לא־אחת בחבלים את השומר הזקן שעה שישן בלילה שנת ישרים ומעבירים אותו ממקום כבודו לאיזו חצר נידחת... משנתעורר אחר־כך השומר משנתו העמוקה היה כמבולבל ואובד־עצות. הוא לא תפס כלל ולא הבין כיצד נקלע למקום משונה זה כשהוא קשור בידיו וברגליו... אין זה אלא מעשה השדים הארורים שכבודם, כידוע לכול, מלא עולם, — ולא מעשה גנבים, חלילה, שאינם כלל בנמצא בעיירה... לאחר שהת־אושש קצת מתדהמתו, ממבוכתו היה השומר הזקן מתיר תחלה בשיניו את אסורי־ידיו שלא היו הדוקים ביותר ואחר־כך היה מתיר בידיו הרועדות את חרצובות רגליו, מתרומם וקם ומצטלב שלוש פעמים, כדי להרחיק מעצמו את הטומאה, את השטן, — והיה יורק אחר־כך שלוש פעמים וגורר את רגליו התשושות למקומו הקודם. ושוב היה מקיש־מכה באלתו בארגז הריק לא רק כדי להפחיד ולהבריח את הגנבים והשודדים, כי־אם גם כדי להפחיד ולהבריח את השדים הזדים, את "הרוחות־הרעות", שמתאנים תמיד לאנשים תמימי־דרך וישרי־לב...

נז. שמחות ובידורים בעיירה

בדרך כלל היו השמחות שמחות "משפחתיות": ברית־מילה, בר־מצוה, חתונה, שחרור מהצבא, חנוכת־הבית ועוד. ורק בשמחת־תורה היתה השמחה כללית. שמחה זו התרכזה בעיקר בבתי־הכנסיות ובבתי־התפילה ומסביב להם. אז התירו להם יהודים גם ללגום לגימה כדי להגדיל

שמחה ולהאדירה. ובעיקר גדולה היתה השמחה בבית הגבאי שנבחר לגבאות. רבים מן המתפללים של אותו בית־תפילה היו באים לביתו והיו מתכבדים ב״כל־טוב״, שהגישה להם אשת הגבאי.
כן היו נוהגים בשנים האחרונות אברכים אחדים לבוא בכל החגים, בשעות אחר־הצהרים, לבית הרב ״לעשות שמח״ שם. היו מזמינים על חשבונם יין ושרים שירי חסידות וחזנות עד הערב היום.
בעיירה לא היו שום ״מקומות־בידור״. פעם אחת הובאה לעיירה ״סינימה״, היה זה בראשית התפתחות הראי־נוע. רבים זרמו אז לאולם לראות את ה״פלא״ הזה. בעיירה לא היה כל השנים, עד המהפכה, ושנים לאחריה, ראינוע. לפעמים הביאו לעיירה ״סחרחרת״ (קאצ׳אלי) ועל סוסי־העץ שלה היו מסתחררים ילדים ונערים ו״שקצים״ גדולים בני־כפר. ה״סחרחרת״ הופעלה והונעה לא בחשמל, כי־אם פשוט בכוח ידים. מי שהתנדב להניע בידיו שלוש פעמים את ה״סחרחרת״ היה ״מסתחרר״ אחר־כך פעם אחת בחינם...
כן היו מתבדרים בחורף, בעת השלגים, בנסיעה במזחלות. עגלוני העיירה היו במוצאי־שבת חורפי יפה מסיעים, בשכר מסוים, את הנוסעים בעגלותיהם בכמה סיבובים בעיירה. לרוב היו נוסעים אלה צעירים וצעירות. ילדים היו מחליקים על הקרח במחליקי־החורף.
באחד הימים הופיע בעיירה ״מורה לריקודים״ ופתח באחד האולמות קורסים לריקוד! רבים מהצעירים והצעירות נרשמו לקורס זה. נראה, כי הצלחת ה״מורה״ הזה הגיעה ל״מורה ריקודים״ אחר, וביום בהיר אחד הופיע עוד ״מורה לריקודים״ ואף הוא פתח קורסים לריקודים... בתחילה היתה תחרות ביניהם, אך אחר־כך השלימו ביניהם ועשו ״יד־אחת״ והתחרות פסקה וחדלה.
כך ״התבדרו״ בעיירה.

נח. חובב הטבע

אם־כי יהודי טרנובקה, אשר בפודוליה הדשנה היו קרובים לטבע, לשדה, לגן יותר מיהודי גלילות אחרים — פרט, ליהודי בסרביה שנדף מהם ריח שדה וכרם — אף־על־פי־כן לא נראו כמעט לייד בתי העיירה

שום גנים וגינות מלבד אצל בודדים, עשירים שהמשרתות הנוצריות היו מטפלות בהם, בגנים. לא עלה על הדעת, כי יהודי בר־דעת יפסיק ממישנתו, ממסחרו וממלאכתו ויעסוק באילנות ודשאים ויאמר: „מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה!" — מעשה גויים, רחמנא ליצלן... בכל זאת היה בעיירה יוצא־דופן אחד, חובב טבע נלהב שגידל גינה יפה ליד ביתו וטיפל בה בכבודו ובעצמו, במסירות ובאהבה רבה. יהודי תמהוני זה, "ראובן שניידר" שמו, ראובן החייט. הוא היה חייט לנשים, ולא סתם חייט אלא חייט אָמן שמעטים כמוהו. נשי האמידים ונשי ה"פריצים" הרבים שבסביבת טרנובקה "עמדו אצלו בתור", כי ידעו יפה שאין חייט מעולה כמוהו אף בעיר אומן הסמוכה. יהודי דתי היה, בעל־זקן, איש נוח לבריות, צנוע, שתקן ומופנם. אם־כי עיסוקו היה תמיד עם נשים — מהן צעירות ויפות — לא שם לבו אליהן כלל וראה אותן, כרב גידל שבתלמוד, כ"קאקי חיורי" — כאווזים לבנים... ראובן זה, אמיד היה ובעל שני בתים גדולים. באחד מהם שכן בשעתו ביה"ס העברי של נתן שרגורודסקי שהזכרנוהו כבר. ובאחד הבתים, שלייד בית־החולים, דר רופא. את בניו חינך לתורה ולהשכלה — אחד מהם היה הצייר הייניך, שצייר כמסופר לעיל את כותל המזרח בבית־הכנסת הגדול. גם בתו הנאה, סוניה, למדה יחד עם בניו בביה"ס העברי ששכן בביתם וידעה קצת עברית. — דבר לא כל־כך שכיח בין בנות העיירה. בניו לא התרועעו, חו"ח, עם בני... חייטים ובעלי־מלאכה, כי־אם עם בני בעלי־בתים. אשתו, אשת־חיל, היתה מתפארת תמיד, כי אינה, חס־ושלום, בת בעל־מלאכה, כי־אם בת "גמרא מלמד", "כמעט רב"... אך בשל מצבם הדחוק אנוס היה אביה להשיאה לחייט... רחמנא ליצלן. היא היתה מראה בגאווה רבה לכל באי־ביתה את תמונת אביה הפט־ריכאלית המוגדלת, שהיתה תלויה על "כותל המזרח" אשר בסאלון... ראובן זה אם־כי עמוס היה תמיד עבודת חייטות למעלה ראש, עבדו אצלו כמה נערות תופרות, היה לא־אחת זונח את ה"עבודה הבוערת", את התפירה, ויוצא לו, לגינתו ומטפל באהבה וב...רחמים באילנות, בשיחים ובפרחים, או פשוט מתפרקד לו על הדשא בצל אחד העצים המצלים שוכב והוזה... כן גידל בשובכו אשר בגינתו יונים רבות וטיפל

בהן בחיבה רבה ובמסירות והיה מקשיב בהמיית־לב להמיית היונים שעפות אל ארובותיהם. היונים, האילנות, הפרחים, הדשאים חביבים היו עליו ויקרים מכל יקר... אשתו היתה זועקת חמס, הלמאי הוא עוסק ב"מעשה נערות" — בעצים, בשיחים, בפרחים, בדשא, ביונים ועוד, ומזניח את מלאכתו ששכרה היפה בצידה ומפסיד הון תועפות... אך הוא, ראובן, כחובב טבע נלהב, המשיך בשלו, בטפול מסור בגן וביונים... בשעות אילו הרגיש קורת־רוח עליונה, כעין התפשטות הגשמיות והתעלות מעל החיים האפורים, המשעממים, חיי חוט־ומחט... חיי התעסקות במכונת התפירה המטרטרת והמורטת את העצבים...

הגינה, האילנות, הפרחים היונים היו ה"יום־טוב" של חייו — של "ראובן שניידר".

נט. הסנדלר המנחש

בעיירה חי סנדלר אחד "משה שוסטר". הוא לא היה סנדלר־אמן, כי־אם מטליא טלאים בנעלים והיה דלפון גדול, כדי להגדיל את הכנסתו הזעומה אחז בעוד אומנות — ניחוש בקלפים. גויים־גויות תמימים היו באים אליו לעתים לשאול עתידות והעניקו לו שכר מסויים.

הוא דר בקצה העיירה, בבקתה עלובה, שחצייה היתה שקועה באדמה והנכנס אליה נאלץ להתכופף... יום אחד החליט "הסנדלר־המנחש" להקים לו מעל בקתתו שגגה מכוסה קש, שלד עמודי־עץ וגג של פח. מאחר שלא היה לו די כסף כדי לקנות לו בבת־אחת את עמודי־העץ והפחים הדרושים, היה מדי פעם בפעם קונה לו עמוד־עץ ופח אחד... וכך במשך שנים אחדות צבר לו את כל העמודים, הקורות והפחים הדרושים לשלד ולגג.

משהוקם מבנה זה מעל הבקתה דומה היה כאילו חבשו כובע אדירים לראשו של תינוק... לימים עשה הוא ובני־ביתו במו ידיהם לבני־טיט ובנה גם קירות לשלד זה.

כך הקים לו "משה שוסטר" מתוך סבלנות־ברזל ומרץ־נמלים את ביתו החדש.

ס. מלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוכתה האוכלוסיה בתדהמה. היה זה בתשעה באב תרע"ד. ואכן, אבל של "תשעה באב" שרר אז בעיירה. ממשפחות רבות נלקחו לצבא בעליהן או בניהן. אחדים ממגוייסים אלה נפצעו אחר־כך במלחמה ואחדים נפלו בשבי. כעבור שנה בערך למלחמה, חזר צעיר אחד מגוייס, בן השמש של ה"שוהל", נחמן קוזידוי, מן השבי האוסטרי, כשהוא גידם ידו האחת. ידו לא נקטעה במלחמה, כי־אם בתאונה, בשבי, בעבדו שם בבית־חרושת. עם חילופי נכים שבויים בין רוסיה ואוסטריה הוחלף גם הוא וכך חזר לעיירה.

בעת המלחמה גייסו השלטונות אזרחים רבים, יהודים וגויים, ל ח ו ד ש ו ח צ י, לחפור חפירות־מגן בעורף החזית. השלטונות הרשו אז לאז־רחים המגוייסים לחפירות האלה לשלוח במקומם פועלים שכירים. יהודים אמידים נצלו הזדמנות זו ושכרו פועלים־גויים שקיבלו, לפי מושגי הימים ההם, שכר רב. היו מקרים שפועלים לא חזרו ממקום עבודתם ומתו שם...

מאחר שהצבא חשש לנסיגה מגאליציה, סללו איפוא, לכל צרה, כבישים באזורנו, שדרכם יסוג הצבא. גוייסו אז אלפי איכרים על כלי־רכבם והם הביאו מאחד ההרים שבסביבה חומר לסלילת הכבישים. אלפי פועלים מגוייסים עבדו אז בסלילה. מאחר שהכביש שנסלל עמד לעבור באחד מרחובות העיירה, שבו היתה באר עמוקה, שרק לפני שנים מספר חפרה אותה ה"זימסטוו", הרסו את הבאר וסתמוה והכביש נמתח עליה. בסופו של דבר לא השתמשו כלל בכביש הזה. החזית התפוררה אחר־כך וכל הנשק הכבד ושאר אביזרי הצבא נשארו שם.

סא. הפטריוט הרוסי

יהודי ענק, אדמוני, יהודי פשוט, עממי ושמו בפי כול יהודים וגויים, ב ע ר ק ה ט ע ר נ י ב ס ק י, ד ו ב א י ש ט ר נ ו ב ק ה. ועל־שום־מה זכה דוקא הוא להיקרא בשם העיירה, "טערניבסקי"? — משום

שבאחד הימים עקר דוב זה מטרנובקה והשתקע בכפר שבסביבה וגויי אותו כפר כנוהו בשם "בערקה טערניבסקי" על שם העיירה שממנה בא. לימים, כאשר חזר מהכפר לטרנובקה נדבק בו שם־הכינוי הזה, "בערקה טערניבסקי" גם בטרנובקה עצמה...
חשוך־בנים היה ואימץ לו לבן את אחד מבני־קרובו שבעיירה, שהיה משופע, בלי עין־הרע, בילדים רבים.
דירתו של בערקה טערניבסקי היתה יוצאת־דופן בעיירה. בכתליה לא היו חלונות, כי דירתו היתה לחוצה, דחוסה בין שתי דירות שכנים שבאותו בית, וקירותיה שימשו גם קירות השכנים. בשתי חזיתות הבית הזה, שעמד בין שני רחובות מקבילים, היו חנויות, ביניהן, גם חנות הקמח שלו, וכך איפוא לא חדרה אף קרן אור ישירה לדירתו. מה עשה בערקה כדי להאיר את חשכת דירתו האטומה מפנים ומאחור ומצדדיה — הוא קרע חלונות בתקרה ובגג ובעדם בקע אור השמש לדירתו.
במלחמת העולם הראשונה כשהתפללו מתפללי הקלוז, כמרבית היהודים, למפלתו של הצאר ומשטרו העריץ והכול היו "פטריוטים גרמניים" היה בערקה טערניבסקי יוצא־דופן, בקלויז — הוא היה "פטריוט רוסי". הוא הוכיח באותות ומופתים, כי הרוסים "יכסו בכובעיהם" את הגרמנים. "הפטריוטים הגרמניים", שניהלו ליד התנור בקלוז את ה"אסטרטגיה" ו"תכסיסי־המלחמה" של המטה הגרמני... רצו לטרוף ממש את ה"בוגד", את בערקה טערניבסקי, הלמאי הוא "עוזר" ל"פוני גנב", לצאר, שגוזר גזירות קשות על היהודים. אַך בערקה באחת — טובת היהודים הוא שה"דייטש" לא ינצח, כי ה"דייטש" אינו יודע חכמות, הוא יודע רק את ה"גיזעטץ", את החוק היבש, הקפדני ואי־אפשר לשחד אותו כמו את "פוני גנב"... ובלי שוחד־ — כך היה טוען בערקה — אין תקומה ליהודי בין הגויים. היהודי אף בארצות, שבהן יש כביכול שוויון־זכויות ליהודים, אינו יכול להתקיים לפי חוקי המלכות שלהם, ואנוס הוא, היהודי, לעקוף לא אחת את החוק, אם בעזרת שוחד ואם בדרך אחרת, ואצל ה"דייטש" קשה הדבר כקריעת ים־סוף...
וכך היו נמשכים הוויכוחים כל ימי מלחמת העולם הראשונה,

בין מנחה למעריב, בין ה"גרמנים" ובין ה"רוסי" עד... פלישת הגרמנים והאוסטרים לאוקריינה, בשנת 1918. להלכה באו כביכול, לעזרת האוקראינים להדוף את הצבא האדום. אוקריינה נחלקה אז בין השלטון הגרמני ובין השלטון האוסטרי, טרנובקה נפלה בגורלה של אוסטריה. הקצין האוסטרי־גרמני שמשל בעיירה היה ככל גרמני, מקפיד הקפדה יתרה, על הלכות נקיון בעיירה. הוא היה דורש דרישות "משונות ומטורפות", למשל: לטאטא יפה, יפה ליד הבית; לא להשליך פסולת לרחוב; לא לשפוך מי־שופכין על המדרכה; לא לנער ברחוב שקים ריקים שמעלים אבק רב; לא למרוט נוצות העופות ליד הבית כדי שהרוח לא תפזרן בכל העיירה; להתקין בתי־שימוש תקינים שלא יהא "ריחם" נודף למרחוק, ועוד, ועוד "גזירות רעות" כאילו. וכל מי שעבר על "גזירות" אילו היה הקצין מטיל עליו קנס כספי כבד... לא יהודי אחד בעיירה נאנח אז וטען טענת היהודי של שלום־עליכם: "אינני מבין, הבית הוא שלי, המדרכה שליד ביתי היא שלי, ומי־השופכין הם שלי, והנה כאשר אני שופך את מי־השופכין שלי על המדרכה שלי ליד הבית שלי בא שוטר ורושם לי פרוטוקול... הנשמעה שערוריה כזו בעולם?" — בימי השלטון הרוסי אם אי־פעם, פעם ביובל, והשוטר איבאן עמד לרשום פרוטוקול על חטא הנקיון, אפשר היה אז לשחדו בכוסית וודקה או בפרוטות אחדות והיה איפוא מבטל את הקנס — מה שאין כן אצל הגרמני השוטה, הקפדן. כאן אין "חכמות": עליך לשלם טבין ותקילין את כל הקנס הכספי שהוטל עליך. מה נאנחו אז רבים מכובד עולו של המימשל הזה של ה"דייטש" השוטה שרוצה לא פחות ולא יותר, שהיהודי יקפיד כל יום ויום על הניקיון כמו בערב פסח, בביעור חמץ... בימים ההם היה בערקה טערניבסקי חוגג את נצחונו המלא ואומר:

— נו, וכי לא אמרתי לכם תמיד, כי טובה צפרנו של "פוני גנב" מכריסו של ה"דייטש"... בשבילנו היהודים טוב הרוסי מאה מונים מה־"דייטש" השוטה, המקפיד על כל קוץ ותג של החוק, ה"גיזעטץ"... התפללתם לנצחונו, רציתם בו, צפיתם לו ל"דייטש", נכספתם לו, והריהו עתה לפניכם בכל הדר גאונו וטפשותו... ופני ה"פטריוטים הגרמניים" שבקלויז חפו, כבשו את פניהם בקרקע מעוצר בושה וכלימה

והצטערו עתה צער רב על־כי "עזרו" לגרמני, ב"אסטרטגיה" שלהם, ליד התנור בקלויז, לנצח את הרוסים...

סב. המהפכה באה

משנתחוללה מהפכת פברואר ב־1917 והצאר הורד מכיסאו קבלה גם טרנובקה באנחת־רווחה ובשמחה את פני המהפכה. נער צעיר, כבן 16 אהרן ז"ל, בן־טרנובקה, כה התלהב מהמהפכה עד־כי עורר את כנורו וחיבר שיר עברי לכבוד המהפכה. זכור לי עוד ה"בית" הראשון של השיר התמים הזה שהושר אז ע"י חבריו במנגינת מרסלייזה:

"בידינו מתנוססים דגלי־תפארה
חג חרות לנו היום
הממשלה הישנה כליל נגזרה
ירדה לעמק התהום".

ראשי העדות של היהודים, האוקראינים והפולנים נדברו ביניהם לערוך תהלוכה חגיגית לכבוד המאורע ההיסטורי הזה. התהלוכה שהשתתפו בה המונים רבים, עברה ברחובותיה הראשיים של העיירה ונתעכבה ליד בתי־התפילה של כל הדתות. בתהלוכה נישאו ספרי־תורה ולהבדיל צלבים ואיקונין. נואמים מכל העדות וקצין צבא צעיר, סוציאל־דימוקרט, נאמו אז נאומים נלהבים על המהפכה ועל "חרות, שוויון ואחוה" ועל "וגר זאב עם כבש" וכו'. "כלי־זמר", שבתקופת־המלחמה נדם קולם, אפילו בחתונות, השמיעו עתה את מנגינותיהם העליזות וכמובן גם את המרסלייזה. האות הראשון, כי אכן שורר עתה "שוויון" היה זה, כי נער יהודי נתקבל כפקיד־מתלמד לדואר בטרנובקה. שמו היה גרישא קישיניבסקי, שאחר־כך עלה ארצה עם קבוצת החלוצים הראשונה מטרנובקה. כאן בארץ, שירת כל השנים בדואר ואף עלה לדרגת מנהל הדואר בחיפה. שמו בישראל צבי ברקוני. כן היו בתחילה כמה מיליציאנטים יהודים. נערים ונערות רבים נהרו אז למוסדות תיכונים שבערים אחרות — בטרנובקה לא היה אז "תיכון". בימים ההם נוסד בעיירה גם "סובייט" ("מועצת פועלים"),

שרוב חבריו היו יהודים. תפקיד ה״סובייט״ הזה היה בעיקר הגנה מקצועית על שכירי־העבודה השונים, יהודים ונוצרים. השלטון המדיני עדיין היה אז בידי הממשלה הזמנית ולא בידי ה״סובייט״.

סג. הציונות בעיירה

אם־כי המהפכה פתחה את שערי ״שוויון־זכויות״ ליהודי רוסיה ונתגלו סיכויים רבים להתפתחותה של יהדות זו, לא הסיחו היהודים את דעתם ולבם מציון, והתנועה הציונית התפתחה אז ברוסיה בצעדי־ענק. גם בטרנובקה היכתה הציונות שרשים ונוסדה אז בעיירה ״הסתדרות ציונית״ שפעיליה ועסקניה היו בעיקר הוורט־מנים. בעיירה התקיימה אז גם קבוצת ״פועלי־ציון״ קטנה, אך פעילותה לא הורגשה כמעט בעיירה. שום תנועה לא־ציונית, לא נתקיימה בעיירה, כן נוסדה אגודה לספורט בשם ״מכבי״ שבראשה עמד ״גרישא״ הנ״ל הוא צבי ברקוני. הפיקוד ב״מכבי״ היה בעברית. בין עסקני הציונים הבולטים והאישים היפים וה־מעניינים שבעיירה היה יעקב מולדאבסקי. זו היתה אישיות שלימה ורבת־ניגודים כאחת. הוא היה שוחט וגם, כבעל־השכלה כללית, רב מטעם. כדתי וירא־שמים היה מקורב לדתיים וכמשכיל ואדם מודרני היה מתרועע עם הדור הצעיר, החפשי בדעות, ומקרבו. הוא היה גם חזן, ולא פעם הוזמן ע״י עיירות סמוכות להתפלל שם ב״ימים־הנוראים״ עם מקהלת משוררים שאירגן. משהוקם ה״קלויז״ החדש של ה״צעירים״ נתקבל שם כחזן וכבעל־קורא. הוא היה מכובד מאד על הציבור וחביב עליו בשל מידותיו התרומיות. עם גלי ה״עליה השלישית״ עלה גם הוא ומשפחתו ארצה, ונשתקע בחיפה. הוא כאב מאד את ״ריב־האחים״, שבישוב ובמדינה ואף פרסם כרוז נגד ״שנאת חנם״ זו. הוא נפטר לפתע בחיפה. יהי זכרו ברוך.

בקיץ 1918 הובא ע״י ציוני טרנובקה העסקן הציוני הנודע בגלילנו המשפטן ונואם בחסד, חבר המרכז הציוני באוקריינה, צבי בומפלד, שעמד בראש הסתדרות ציוני אומאן. אחרי נאומו הנפלא המלהיב

ב"קלויז" החדש, בערב, לפני המונים רבים שנדחקו לשמוע את דבריו הנלבבים, הזמינו הציונים את "כלי־הזמר" של העיירה והם לווהו מה"קלויז" החדש עד בית־מארחיו, לבית אחד האחים קופמן שבקצה העיירה, בנגינות ציוניות שונות וביניהן כמובן ה"תקוה". **המונים רבים לווהו עד אכסנייתו. כאן בארץ היה צבי בומפלד פעיל בתנועה הרביז־יוניסטית, אך לא זמן רב כי נפטר לפני זמנו. יהי זכרו ברוך.**

כאשר הגיע יום ההצבעה לאספה המכוננת הכל־רוסית הצביעו כל יהודי העיירה בעד הרשימה הציונית, שבראשה עמדו הרב הנודע מזא"ה ועורך־הדין המפורסם גרוזנברג. יהודי רוסיה זכרו להם את חסד הגנתם הנפלאה והאמיצה על מנדל בייליס — קרבן עלילת־דם בקייב. כידוע תפסו אז הבולשביקים את השלטון והם פיזרו בכוח את האספה המכוננת הכל־רוסית שהם היו בה מיעוט קטן.

סד. הצהרת בלפור

משנודע בטרנובקה דבר "הצהרת בלפור" עלה מאד כבוד העסקנים הציונים בעיירה. הרי "בזכותם" ניתנה ליהודים הצהרה זו... יהודי העיירה ראו הצהרה זו כהצהרה על הקמת מדינה יהודית, מה־גם שהעתונים פרסמו כבר את רשימת חברי־הממשלה; של מדינת ישראל: ברנדייס — נשיא המדינה; מכס נורדוי — ראש הממשלה; סוקולוב — שר־החוץ; ביאליק — של התרבות והחנוך; ז'בוטינסקי — שר ההגנה והבטחון; אוסישקין — שר החקלאות והעבודה ועוד ועוד...

יהודי טרנובקה רוו נחת ממשלה נכבדה זו שמיוצגים בה גדולי הציונות והיהדות. "ממשלה כזו לא תבוש אף בפני ממשלות של מדינות אדירות" — אמרו אברכים משכילים. ההתרגשות היתה רבה, וביחוד גברה ההתרגשות כשקראו בעיתונים את תיאור ההפגנה־התהלוכה העצומה של יהודי אודיסה לכבוד הצהרת בלפור. רבים מיהודי העיירה חיכו וציפו כבר בכליון־עינים לשעת פתיחת שערי היציאה מרוסיה ולשערי הכניסה לא"י. יהודי אחד, בעל־חנות מנופקטורה,

גיסו של הרב, יהודי חלוש ותמים קצת, התחנן לפני העסקנים הציו־נים שבעיירה, כי יגידו לו אם ממשלת מדינת היהודים תתיר ותרשה לו לכשיעלה אי״ה לא״י, לפתוח לו חנות מנופקטורה, כי אין לו כוח להיות איכר ולחרוש את האדמה.
כי כל יהודי ויהודי שיעלה לא״י יהיה יוגב, איכר, נושא משך הזרע — בזה לא הטיל ספק שום איש בעיירה.
כך חלמו והזו יהודי העיירה על מדינת היהודים בארץ־ישראל עם התפרסם הצהרת בלפור...

סה. בין מלכות למלכות

עם תפיסת השלטון בידי הבולשביקים והתפוררות החזית ערקו משם חיילים רבים. בימים ההם התארגנו בחזית המתפוררת צבאות לאומיים שונים — אוקראינים, פולנים, לאטיים ועוד. בתקופה זו עברה דרך טרנובקה בסוף 1917, דיביזיה פולנית מחיילי החזית על נישקה המלא. היא חנתה אז בעיירה על הכיכר הגדולה שליד הכנסיה הקתולית, כשבוע ימים. שררה בה משמעת יפה והחיילים הפולנים לא נגעו לרעה בתושבי העיירה. כמה צעירים פולנים מקומיים ומהסביבה התנדבו אז לצבא פולני זה. מגמת פני הצבא הזה היתה לחזור למולדת פולין, שבה שלטו אז הגרמנים. בין ״מלכות למלכות״ לא היה כמעט שום שלטון בעיירה ו״איש הישר בעיניו יעשה״. לא פעם הדהדו, בעיקר בערבים, יריות רובים סתם־כך. כי כמעט לכל חייל עריק או משוחרר היה רובה. באחד ה״ירידים״ ניצל אז האספסוף שבא מהכפרים ״את המצב״ והתנפל על חנויות היהודים והרוכלים בעיקר של מנופקטורה ובזז אותם, לפתע נשמעו כמה יריות וכל באי ה״יריד״ נסו על נפשם לכפריהם.
ב״יריד״ הבא אירגנו החנוונים כעין ״משמר אזרחי״ של כמאה ״נושאי רובים״ ויותר, רובם של מתנדבי ״משמר אזרחי״ זה היו מגויי טרנובקה. שקיבלו כמובן שכר יפה בעד שמירתם ב״יריד״. ואכן מאז עברו ה״ירידים״ בשלום ושוב לא אירעו מעשי שוד וביזה.

לאחר שה״ראדה״ (מועצה) האוקראינית הכריזה על עצמאות אוקריינה והבולשביקים גירשו אותה מקייב ותפסו את השלטון, קראו האוק־ראינים לעזרה את הגרמנים, והם גירשו את הבולשביקים מאוקריינה. אך גם ה״ראדה״ לא שלטה זמן רב, כי בהשפעת הגרמנים ובחסותם נתכנסו בעלי־האחוזות, ״חליבורובים״, וחוללו מהפכה ימנית והכריזו על שלטון ההטמן סקורופאדסקי — בעל אחוזה גדולה. הגרמנים פיזרו את ה״ראדה״, בשם ה״מהפכה״, וההטמן שלט והשליט בעזרת הגרמנים, סדר ומשטר באוקריינה. אך עם מפלת הגרמנים בחזית המערב, בשנת 1918 ועם יציאתם של הגרמנים מהארצות הכבושות ומאוקריינה תפסה ה״ראדה״ שוב את השלטון, ושוב באו ימי מהומה ומבוכה.

סו. פרעות פטליורה והכנופיות

ה״דירקטוריון״ האוקראיני, הועד הפועל של ה״ראדה״, תפס שוב את השלטון. למעשה היה השלטון בעיקר בידי פטליורה וחבריו. הוא ידע יפה, כי לאיכרים האוקראינים אין תודעה לאומית־אוקראינית והם רואים את עצמם כחלק של העם הרוסי. על־כן החליט פטליורה למשוך את לבם של האוקראינים בפרעות ביהודים. דם יהודי ישמש איפוא ״שמן משחה״ על גלגלי העצמאות האוקראינית. אז ערך את הטבח הנורא ביהודי פרוסקורוב, שבה נרצחו כחמשת אלפים יהודים וכן ערך פרעות בעוד ערים ועיירות. כשלוש מאות אלף יהודים נרצחו ונפצעו אז באוקריינה ע״י פטליורה והכנופיות. בקיץ שנת 1919 פרצה בלילה כנופת קלימאנקו לטרנובקה — זו היתה כנופיית הרוצחים הראשונה בטרנובקה — הם שדדו ורצחו כמה יהודים. עם בוקר כינס קלימאנקו זה אספה של איכרי טרנובקה אל כיכר ה״וולוסט״ — מרכז השלטון של הכפרים — ונאם לפניהם נאום פוגרומי על היהודים, כי הם הז׳ידו־קומוניסטים מחריבים כנסיות נוצריות, מנתצים צלבים ואיקונין קדושים, רוצחים כמרים וכוהני־דת פרבוסלבים ואומרים לגזול את האדמה מהאיכרים־הנוצרים ולהופכם

לעבדים, לצמיתים לז׳ידים, ובכן כל מי שרוצה להציל את המולדת והדת הנוצרית יקום איפוא נגד הז׳ידו־קומוניסטים ויצטרף לאנשיו, מצילי־המולדת. שום אותות הסכמה לנאומו הפרוגרומי לא נראו ולא נשמעו. גויי טרנובקה הביטו בעין רעה על־כך שרוצחים ושודדים באים לעיירה שלהם ורוצחים ושודדים את היהודים ״שלהם״. במשך כל שנות מגורי היהודים בטרנובקה שררו יחסי־שכנות יפים והוגנים בין היהודים והגויים. מצבם הכלכלי של איכרי העיירה היה טוב פי־כמה ממצבם של הכפרים המרוחקים, כי המקומיים היו משתכרים יפה בהובלת סחורות ומשאות של החנוונים וכן שימשה העיירה שוק לתוצרתם החקלאית. משהרגישה הכנופיה שאין האיכרים המקומיים מתלהבים כלל מ״מעשיהם היפים״ הסתלקה מהעיירה. אחרי־כן באו עוד כנופיות. עוף השמים הוליך אליהן את הקול, כי האיכרים המקומיים מביטים בעין רעה על ״מעשי הגבורה״ שלהן — שום איכר מקומי לא השתתף כל שנות הפרעות לא בשוד יהודים ועל אחת כמה לא ברצח יהודים — היו אז ראשי־הכנופות מזעיקים את ראשי הקהל היהודי. ביניהם התבלט משה־נחום, יהודי אמיד, חסיד טלנה נלהב — כעין ״ר׳ סנדר הגביר״ של ה״דיבוק״. אגב, בנו מרדכי היה בקבוצת התלמידים שעלו ב־1913 ללמוד בארץ־ישראל בגימנסיה ביפו. ראשי הכנופיה היו אומרים אז לראשי־הקהל: ״אנו יודעים, כי אתם הז׳ידים מטרנובקה אינכם קומוניסטים כז׳ידים אחרים שמתעללים ב׳אחינו׳ הנוצרים ורוצחים אותם, והנכם חיים בשלום עם ה׳אנשים׳, כלומר, עם הגויים, ולכן לא נהרוג בכם ולא נשדוד אתכם, אלא נטיל עליכם ״קונטריבוציה״ להחזקת צבאנו שנלחם לשחרור הנוצרים מהז׳ידו־קומוניסטים! עליכם איפוא לתת לנו עד שעה זו וזו כך וכך זוגות מגפים, כך וכך טבק, כך וכך בדים ומלח ועוד, ועוד, ולא — נקח בעצמנו!״ ראשי־הקהילה היו טוענים לפניהם טענה צודקת אחת — יהודי העיירה התרוששו כבר מרוב ה״קונטריבוציות״ שהטילו עליהם ״צבאות״ שונים ובכלל אי־אפשר להשיג עתה סחורות אלו בשל שיבושי התחבורה והרס המסחר, אך ראשי־הכנופיות דרשו ״קונטריבוציה״ ולא רצו לשמוע דבר. אחרי עמידה על המיקח התפשרו אתם איכשהו. וכך היה הדבר חוזר ונישנה

אצל כל כנופיה וכנופיה. לא פעם הניח ראש־הכנופיה את חרבו על צוארו של משה־נחום, ראשי־הקהילה ואיים לשחוט אותו, באם לא ימלא את דרישתו.

אם־כי ביחס לעיירות אחרות שבסביבה, שנרצחו בהן מאות יהודים, יצאה טרנובקה עוד בחסד וברחמים, הרי גם בה נרצחו בתקופת הפרעות של הכנופיות כחמשה־עשר יהודים. טרנובקה נחשבה אז בעיני יהודי עיירות אחרות כ״נוה־שלום״ והרבה יהודים שהיו בורחים מפני הכנופיות לטרנובקה היו יושבים בה עד יעבור זעם אצלם. דרך טרנובקה עברו אז צבאות שונים. כך למשל, עברו מחנות האנארכיסט מאכנו, שלא פגעו ביותר בעיירה, וכן צבאות בודיוני, המצביא־הקוזק של ה״צבא האדום״, צבא פרשים, שרדף אחרי הפולנים הנסוגים מאוקריינה, שפטליורה קרא אותם לעזרתו כנגד הבול־שביקים. חיילי בודיוני לא נגעו לרעה בתושבי העיירה. ראשי־הקהילה קיבלו את פניהם בשער העיירה בלחם ומלח וחלקו סיגריות לכל חייל וחייל. אגב, מבין החיילים הפולנים הנסוגים — הם לא היו בטרנובקה גופה, כי־אם בסביבתה — ערק חייל יהודי אחד ששהה בעיירתנו כמה שבועות עד כי הוברח בדרכון מזוייף לרומניה ומשם היגר לארצות הברית לקרוביו.

בשל האַנרכיה וההפקרות, הרציחות והשוד, שבתו כמעט המסחר והמלאכה בכל העיירות. גם בטרנובקה הורע מאד המצב הכלכלי והחומרי והגיעו הדברים לידי כך, שרבים מתושבי העיירה היו תופרים להם ״חליפות״, וביחוד מכנסים, משקי תבואה או סוכר. כן היו רבים נועלים לרגליהם, בקיץ בעיקר, כפכפי־עץ, כי נעלי־עור היו אז יקרות מאוד. בימים ההם, ימי דוחק, יצאו הרבה נערים ונערות יהודים, אף ממעמד ״בעלי־בתים״ לשדות הסלק וניכשו את גידולי־הפרא שבין הערוגות והשתכרו כמה שהשתכרו.

סז. חסידי בראסלאב

בימי המהומות ששררו אז באוקריינה כשהדרכים היו בחזקת סכנה "אין יוצא ואין בא", הופיעו לפתע ביום אחד בעיירה שלושה יהודים מזוקנים ונער אחד. משונים היו בלבושם ובדיבורם האידי משאר יהודי אוקריינה. היו אלה יהודי פולין, שיצאו ממנה ברגל וב"טרמפים" של עגלות והגיעו תוך סכנות נפשות ממש עד העיר אומאן, הסמוכה לטרנובקה שבה טמון הרבי ר' נחמן מבראס־לאב זצ"ל. הם היו "חסידי" הרבי הזה והחליטו איפוא להשתטח על קברו אפילו תוך סכנות נפשות. מה־להם כנופיות רוצחים, מה־להם גייסות אויבים לעומת האושר הנעלה והעונג העילאי ל"שוחח" עם הרבי ר' נחמן, לשפוך לפניו את לבם! שהרי ידוע הוא, כי רבי נחמן לא מת: "צדיקים במיתתם קרויים חיים", ושמוע ישמע סוד שיח חסידיו. חסידים אחרים היו מלגלגים על חסידי בראסלאב וכינו אותם "חסידים מתים", כי הרבי ר' נחמן לא השאיר יורש שימשיך את שושלתו. נסיעתם או הילוכם לאומאן נמשכה כשנה. לאחר שעשו באומאן כמה שבועות חזרו לפולין דרך טרנובקה. משהזהירו אותם תושבי העיירה, כי סכנה גדולה היא עתה לצאת לדרך וביקשו מהם כי יחכו בטרנובקה עד יעבור זעם, ואז ילכו להם לפולין, לא אבו שמוע. ביום אחד נעלמו ויצאו מהעיירה בלי מורא ופחד, כי זכותו של הרבי ר' נחמן, שעינו פקוחה על חסידיו, תגן עליהם מכל צרה ופגע.
אם אמנם הגיעו לפולין — מי נביא וידע?

סח. צבא דניקין

בין הכנופיות השונות וה"צבאות" השונים והמשונים שפקדו לעתים קרובות את העיירה הופיע יום אחד גם צבא דניקין. "צבא לבן" זה בא להחזיר את ה"עטרה ליושנה", להשליט "סדר ומשטר" ברוסיה וסיסמתו היתה: "רוסיה אחידה ומאוחדת". בעיירה התנהגו אז כצבא סדיר ומאורגן ולא התפרעו — היה זה עוד לפני

מפלותיו. מטה הגדוד השתכן בבית האחים קופמן העשירים. כן החרימו עוד חדרים ובתוכם גם את מועדון ה"הסתדרות הציונית" ושיכנו בהם קצינים. כדי להוכיח כי הם משליטים "סדר ומשטר", תלו צעירים אוקראינים אחדים שנחשדו בעיניהם על בולשביזם. וכדי "לאזן" את התליות תפסו צעיר יהודי לא־שפוי קצת, בן פחח, שהסתובב סתם־כך, ליד מחנה הגדוד ותלוהו כמרגל־קומוניסטי במרכז העיירה. הם גם אסרו עוד צעיר יהודי ממשפחה מכובדת, שעבד כרוקח במוסקבה וחזר לטרנובקה, כי אביו הרשיל דינצאס נרצח בפרעות של אחת הכנופיות הרצחניות. מאחר שבא ממוסקבה הריהו חשוד על קומוניזם והדניקינים עמדו לתלותו. נשי הקופמנים נפלו לרגלי הקצינים ונשבעו שאינו קומוניסט — ואכן לא היה קומוניסט — הן בקשו רחמים עליו וסיפרו לקצינים על הכנופיה הפטליורית שרצחה את אביו. לבסוף נתרכך לבם ושיחררוהו.
עם צאת הגדוד הדניקיני לחזית השאירו בעיירה "מימשל אזרחי" — "פריסטאב" ומשטרה חדשה. לא יצאו ימים רבים וכמו מתחת לאדמה הופיע "צבא חדש", ספק כנופיה, ספק פלוגת צבא. חיילי פלוגה זו, אוקראינים, נטו לבולשביקים. מיד אסרו את ה"פריסטאב" והוצי־אוהו אל מחוץ לעיירה, ירו בו ורצחוהו נפש. לפני מותו התחנן לפני היורים ובקש רחמים על שמונת ילדיו שיתייתמו והוכיח להם באותות ומופתים כי מעולם לא נלחם בשום צבא ואף לא בצבא הדניקינים, אלא היה סתם פקיד אזרחי. אך הם לא שמו לב לדבריו ורצחוהו. ואכן פריסטאב זה שבגיל העמידה היה אדם צנוע, שקט ולא פורע דניקיני.
כך חיתה העיירה בפחדים ובאימה עד שסוף־סוף נתייצב המשטר הבולשביקי. לעיתים, היה מופיע אז גדוד בולשביקי בפיקודו של הקצין גוריץ והוא היה מתקיף את הכנופיות ששוטטו בסביבה, אך אחרי שהסתלק גוריץ זה היתה הכנופיה צצה ומופיעה שוב. כמה חוואים, בעלי־אחוזות־קטנות שבסביבת טרנובקה, התארגנו אף הם לכנופיה תחת פיקודו של אחד החוואים "צ׳רנובול" ("שור שחור"), והם היו מתנפלים בעיקר על מוסדות הממשל הבולשביקי, על כיתות חיילים בולשביקים קטנות. ואחר־כך היו נמלטים ומסתתרים.

בשל מצב החמרי הרע בעיירות היגרו אז יהודים רבים לפנים רוסיה, לאזורי התעשיה, והסתדרו שם איכשהו. כן היגרו רבים לחו״ל, לא״י ולארצות אחרות, תוך סכנות של הברחת גבולות. בעיירה נשארו אז כמחצית היהודים, והם התקיימו קיום צנוע ודל עד מלחמת העולם השניה.

סט. פריץ העיירה

כמוזכר כבר באחד הפרקים הראשונים, היה ״פריץ״ העיירה טרנובקה ממוצא יווני. הנצר האחרון בשושלת ה״פריצים״ היוונים האלה היה אדם במבחר שנותיו, רווק נכה־רגלים. הוא היה בבחינת ״עורב לבן״ בין ה״פריצים״ שבסביבה. רובם ככולם היו ממוצא פולני־קתולי, זכר לשלטון הפולנים בפודוליה לפני ספוחה לרוסיה (1793). הפריץ היוני לא נמנה על חברתם וחבורתם של ״פריצים״ אלה לא לפי דתו שהיתה יונית־אורטודוקסית, ולא לפי לאומיותו. הוא היה איפוא בודד במועדיו, אם־כי היה עתיר־נכסים — אחוזתו בטרנובקה השתרעה על אֲלפיים דאסיאטין* אדמה עידית ויערו על כמה מאות דאסיאטין — היה כילי גדול וקופץ את ידו. מעולם לא תרם תרומה כלשהי למוסד תרבותי — יהודי או נוצרי. סיפרו בעיירה: פעם אחת בא אליו קבצן נודד וביקש ממנו נדבה ואמר: ״אנא, חוס־נא ורחם עלי, כי נכה־רגלים אנוכי״. ענהו הפריץ ואמר: ״אף אני גופי זקוק לרחמים, כי גם אני נכה־רגלים״... ולא נתן לו נדבה כלשהי. אין פלא איפוא שה״פריץ״ הזה לא היה אהוב ביותר על הבריות. וכאשר ברחה באחד הלילות סוכנת־הבית שלו, הצעירה, לא מקומית, עם שלל של עשרים אלף רובל כסף שגנבה מכספת ביתו, שמח לא אחד מתושבי העיירה לאידו...

בין ״פריץ״ זה, ״נדיב הלב״ ובין חייט יהודי שבעיירה, לייזר (אלעזר, אחיו של ראובן החייט לבגדי נשים) נתקים משפט מקרקעין שנמשך שנים רבות. סלע המחלוקת ביניהם היה זה: החייט לייזר טען והוכיח

* דאסיאטין הוא בערך הקטר.

באותות ומופתים, כי ביתו שלו עומד גם הוא, כרוב בתי העיירה, על מגרש "עתיק" שקם לו למקנה לצמיתות והוא חייב איפוא בדמי־חכירה סמליים בלבד ל"פריץ", ככל הבתים ה"עתיקים" שבעיירה ואילו ה"פריץ" טען, כי בית החייט עומד על מגרש "חדש" שאם־כי קנהו בכסף מלא הריהו רק בחזקת מגרש־חכירה כהרבה מגרשים "חדשים" שעליהם נבנו בתים רבים והוא חייב איפוא בתשלום דמי־חכירה שנתיים ולא סמליים.

משפט מקרקעין זה נמשך, כאמור, שנים רבות ורושש את החייט, אך הוא, כבן לעם קשה־עורף, התעקש ואמר: "אלחם עד הפרוטה האחרונה ב"פריץ" הכלב ואלמדהו לקח".

אלמלא המהפכה שנתחוללה ברוסיה, ב־1917, כי־אז ודאי היה המשפט מתמשך עוד שנים מרובות.

עם פרוץ המהפכה הבולשביקית בא לעיירה גדוד צבא של המחנה השמיני האדום, שהיה פרוע לשמצה, ונתפרסם במשמעתו הלקויה, ובחיילי ההפקר שלו. במקום לשמור על הסדר ושלום התושבים מפני כנופיות ושודדים שונים היו הם עצמם זקוקים לשמירה ולהשגחה... כי לא־אחת שלחו את ידיהם בבזה ושוד.

ראשי הגדוד הזה אסרו מיד את ה"פריץ" כקונטר־רבוליוצינר, כפיאודל ואמרו לירות בו, אך למחרת שוחרר, כי שיחדם בהון תועפות, כופר נפשו. לאחר ששוחרר עקר־ערק מהעיירה ונמלט בעור שיניו לכרך אודיסה שבה חיו מקדמת דנא המוני יוונים. הוא "נמוג" בקרבם ואף הסתדר שם במשרה ממלכתית. בימים ההם, ימי ראשית המהפכה הקומוניסטית, ימי תוהו ובוהו ברוסיה, ובמנגנון הממשלה, כשהפקי־דות הממשלתית הצארית הכריזה כעין סבוטאג׳, לא קשה הייה לו להסתדר ולהסתתר עד יעבור זעם...

ואכן כעבור ירחי־מספר כבשו ה"לבנים", חילות דניקין, מידי ה"אדומים" את אודיסה ואניות נוסעים ומשאות הילכו שוב בין אודיסה לקושטה. "הפריץ", הפקיד הסובייטי, נצל את שעת־כושר זו עזב את אודיסה וחזר למולדתו יוון, שלא ראה אותה מעולם...

כך היה סופו של ה"פריץ", שהיה בבחינת "עכברא דשכבי אדינרי"...

ע. בימי "הקומוניזם הצבאי"

בראשית תקופת הבולשביזם, בתקופת ה"קומוניזם הצבאי", טרם התרגלו התושבים לפקודותיהם, צווייהם ואיסוריהם הדחופים־התכופים של הבולשביקים שהוציאו חדשים לבקרים. התושבים לא הקפידו עוד אז ביותר על קיומם המלא. וביחוד כשהמצב החמרי הרע אילץ לא־פעם לעבור על גזירות אלו. בימים ההם קנה יהודי אחד, בעל־משפחה צעיר, בן טרנובקה, טון סוכר באחד מבתי־החרושת לסוכר שבסביבה. רשמית אמנם הולאמו אז כל בתי־החרושת לסוכר. אך פקידי בית־החרושת ראו את הדבר כ"הלכה ואין מורין כן" והתירו לעצמם היתר למכור בגניבה סוכר, כי משכורת הממשלה הקומוניסטית לא הספיקה להם אף לקיום עלוב. כאשר הוביל יהודי זה בעגלה את הסוכר לעיירה נתקל בסוכני הצ'קה. מיד החרימו את הסוכר ואותו אסרו. לאחר משפט קצר בעיר אומאן ירו בו ורצחוהו. אגב, בפקידים של בתי־החרושת לסוכר לא נגעו לרעה, וכן לא בגוי שהוביל את הסוכר. מקרה זה זעזע את העיירה והסעירה והטיל עליה פחד ואימה.

עא. עליית חלוצי טרנובקה

בימים הנוראים ההם התארגנו כמניין נערים בטרנובקה והחליטו לעלות לא"י, על אף סכנות הדרכים והגבולות. הם שכרו עגלון יהודי, שהסיע אותם אל הגבול, הדניאסטר. כשלושה ימים נסעו בדרכים לא־דרכים, עד הגיעם לעיירה קאַמינקה שעל הדניאסטר — מרחקה מטרנובקה כ־300 ק"מ. שם נצטרפה לקבוצה הטרנובקאית קבוצת חלוצים מקאמינקה. בעזרתם ובהמלצתם קשרנו קשרים עם מבריח יהודי צעיר, והוא בעזרת מבריחים גויים־מולדאבאניים ושוחד לשומרי־הגבול העבירונו בשלום בסירה בלילה, לעבר מזה של הדניאסטר לבסרביה, רומניה. בין חלוצי קאמינקה אלה היו האיכר הותיק יעקב שחטמן מבלפוריה ושמואל כהנא, בעל המשרד התיאטרוני הידוע בירושלים.

לאחר גלגולים שונים בעיירות בסרביה ועריה הגענו לגאלאץ עיר־הנמל והפלגנו משם לקושטא. משהגענו אליה שיכנו אותנו במושבה היהודית ״מסילה־חדשה״, שנוסדה ע״י יק״א. בזמן שהותנו שם פחתו מתיישביה: אחדים עלו לארץ־ישראל, אחדים היגרו לארצות אחרות. נשארו בה מתי־מעט. רב המושבה הנפלא, שפירא, טיפל בחלוצים כאב ודאג לכל ענייניהם, אחר־כך עלה ארצה. כעבור שבועות אחדים, עם התקבל הסרטיפיקאטים, הפלגנו ארצה באניה ״מחמודיה״ וירדנו יחד עם עולים רבים אחרים בנמל חיפה, הגענו אליה ערב חנוכה תרפ״א.

עב. גלגולי דרך חייה של יתומה

בעת ההתנפלויות הרצחניות של אחת הכנופיות על טרנובקה נרצחה אשה צעירה אחת, שהשאירה שתי יתומות קטנות. בעלה סחר במוצרי עור. משפחה זו, נתנזון, היתה מצאצאי הרב הנודע מלבוב, יוסף שאול הלוי נתנזון (תקס״ח—תרל״ה). משנהרו הרבה יהודים לגבול רומניה היתה ביניהם גם אחות הנרצחת הזאת. כדי להקל על גיסה האלמן לקחה אתה אחת היתומות האלו, ש פ ר ה שמה, שהיתה אז כבת עשר. אותה עת באו שליחי מוסד פילאנטרופי של יהודי גרמניה ״עזרה״ שמו, ל ב ס ר ב י ה לאסוף כמה יתומי הפרעות באוקריינה ל״מוסד״. בין היתומים הללו נכללה גם היתומה מטרנובקה, שפרה. היא התחנכה חינוך יפה במוסד הזה, שצביון דתי־מסורתי היה לו סיימה שם ״תיכון״ בהצלחה מרובה. מאחר שהצטיינה בלימודיה ובנימוסיה החליטה הנהלת המוסד ״עזרה״ לשלוח אותה לארץ־ישראל להשתלם בהוראה בסמינר לבנות ״מזרחי״, כדי שבשובה לגרמניה תורה ותלמד במוסד הזה. משסיימה את חוק־למודיה בסמינר ״מזרחי״ לא נטתה להוראה אלא ללימודי־רפואה ובהסכמת המוסד נסעה ללונדון ושם השתלמה יחד עם בעלה מ. ארנסט שהכירה בארץ, ברפואה פסיכיאטרית. לאחר פרקטיקה רבת־שנים־בלונדון החליטה שנים ספורות לאחר קום המדינה לחזור לארץ והיא יחד עם ד״ר בתר יסדה וניהלה את המכון לייעוץ פסיכולוגי־פסיכיאטרי של עירית חיפה. שנתים לפני מותה בטרם עת

נסעה לרוסיה, לאודיסה להתראות עם אחותה היחידה שלא ראתה אותה כ־45 שנים. ב־1968 חלתה כאן מחלה קשה ונפטרה. לפני מותה ציותה ד"ר שפרה ארנסט את גופתה לאוניברסיטה. היא מתה בגיל 58 שנה, השאירה בעל ושתי בנות נשואות באנגליה. יהי זכרה ברוך.

עג. מורה־הוראה

באחד הימים, שנת תרע"ג, בא אל ר' דוד קרוגליאק, הרב דטרנובקה, נער אחד כבן ארבע־עשרה, בן אחיו השוחט מהעיירה בוהוסלב, מחוז אומן. נער זה, מוטל קרוגליאק, בן־יחיד, נשלח ע"י הוריו אל דוד הרב ללמוד אצלו תורה ויראת־שמים — נער זה היה "יוצא־דופן" בין נערי טרנובקה. הוא לבש ארוכות, גידל פאות ו"להכעיס" אף הקדים זקנו לצמוח. מתמיד גדול היה וכל הימים שחה עם דודו הרב בים התלמוד ונושאי־כליו. הרב, שרווה נחת מבן־אחיו זה, נבא לו גדולות וראהו בעתיד כאחד מגדולי ההוראה בישראל. כשנה לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה החזירוהו הוריו לעיירתם. הם חששו שבעוד שנה יקחוהו לצבא, כי אז בימי המלחמה הקדימה הממשלה לגייס צעירים לצבא, אפילו בנים־יחידים, ולכן החליטו איפוא הוריו להכניסו, מטעמים של פקוח־נפש, לגמנסיה רוסית ואזי יידחה גיוסו לצבא עד תום חוק לימודיו בגימנסיה. ובינתיים ודאי תסתיים המלחמה... אם כי מוטל זה לא ידע כמעט צורת אות רוסית, הרי במשך זמן קצר התכונן, בעזרת מורה, לבחינות הכניסה לגימנסיה ועמד בהן יפה ונתקבל בה כתלמיד. הוריו סמוכים ובטוחים היו, כי בנם לא יתקלקל, חלילה, בגימנסיה ולא יסור מדרך־הישר, מדרך התורה ויתנהג כתנא רבי מאיר ש"רימון מצא, תוכו אכל וקליפתו זרק", אך לא כאשר דימו כן היה. מוטל הציץ ונפגע: הוא הציץ בתורת דארווין ובתורה האסטרונומית של קנט־לפלס ועוד, ועיניו "נפקחו" לראות כי בריאת העולם והאדם אינה כלל וכלל כמו שכתוב בספר "בראשית"... ואז התפקר והחל לקצץ בנטיעות. דוקא משום שחינוכו עד גיל 16 — 17 היה חד־צדדי, דתי

קיצוני, ולא ידע דבר וחצי דבר מהשכלה עברית־כללית, דוקא מעבר חריף, פתאומי זה מהעולם הדתי התמים, לעולם ההשכלה, זעזע אותו עד היסוד ועשאו ל״אחר״...

משפרצה ברוסיה, ב־1917, מהפכת פברואר וברחוב היהודי הופיעו אז מפלגות יהודיות שונות היה מוטל זה אחד מחסידי מפלגת ה״מאוחדים״ — ס.ס. + י.ס. — או סיימובצים״. שהטיפו לתרבות חילונית באידיש, לאוטונומיה יהודית בארצות הגולה והתנגדו תכלית ניגוד לציונות ולתחית השפה העברית. והוא היה אחד הקנאים שבמפלגה זו.

בקיץ שנת 1918, בירחי החופש בבתי־האולפנה הממשלתיים חזר מוטל קרוגליאק לטרנובקה. הוא חזר לא כדי ללמוד תלמוד ונושאי־כליו, חלילה! כי־אם בא כמורה להורות שיעורים פרטים ברוסית לנערי ישראל, ולצבור קצת ״מזומנים״ להמשך השתלמותו באוניברסיטה. אלה שזכרוהו מקודם לא הכירוהו עתה: הוא לבש קצרות, גילח זקנו, קיצץ פאותיו וחבש כובע רוסי עם מצחיה מבריקה... משראהו דודו הרב בכך, חשכו עיניו — לבו בכה בקרבו על האי צורבא־דרבנן, על האי עילוי, בן־אחיו, שיצא לתרבות רעה. אם־כי גם עתה התארח מוטל אצל דודו הרב, הרי לא היה ביניהם כמעט שום מגע רוחני.

אני הייתי נפגש אתו לא אחת והיינו מטיילים ארוכות וקצרות ומשוחחים על דא ועל הא. אני הייתי מדבר אליו בעברית ואילו הוא, שידע יפה עברית, ענני באידיש מתוך ״פרינציפ״... לאחר כמה ירחי הוראה ולימוד יצא את העיירה ונעלם מן האופק.

באחד הימים בשנת תשל״א, כעבור חמשים שנה ומעלה להעלמו מאפקי, נתקלתי במקרה, שוב בשם מוטל קרוגליאק אך לא בו בעצמו.

הגברת אסתר רוזנטל־שניידרמן, שעלתה לפני שנים ארצה, פרסמה ב״העבר״, של שנת תשל״א, זכרונות על עברה כמורה אִידישית ובין השאר מזכירה היא גם את מוטל קרוגליאק וכך היא כותבת:

״בשעתו לא ידעתי את שמות הנואמים (הכוונה לנואמים בועידה הכל־

רוסית הראשונה של פעילים יהודים בנושא המתודיקה של החנוך הסוציאליסטי שנתקיימה בשנת 1926, במוסקבה — ג.ב־צ) אך אחד מהם שחצב להבות זכור לי היטב. זה היה מוטל קרוגליאק הבלתי־מפלגתי — בנו של שוחט בעיירה קטנה, קנאי באדיקותו (האידישיסטית־שמאלנית — ג. ב־צ.) ואילו הוא עצמו למדן גדול שיצא לו שם כעילוי בבחרותו. את שמו לא יכולתי לשכוח, שכן לאחר זמן למדתי עמו במכון לתרבות יהודית בקיוב ואחר־כך ביחד עבדנו שם ופרסמנו כמה עבודות בדפוס.

כיום, מוטל קרוגליאק הוא חבר מפלגה (המפלגה הקומו־ניסטית — ג.ב־צ.) ומשמש פרופ׳ לפסיכולוגיה במכון הפדגוגי בנייז׳ין שבאוקריינה. הוא מפרסם עבודות בפדגוגיה ובפסיכולוגיה בכתבי־העת האוקראינים והרוסיים. בטרם עקרה המפלגה מהשורש את רשת החינוך היהודית כתב רבות בכתבי־העת הפדגוגיים היהודים. היה מחברם של ספרי לימוד ביידיש ועשה עבודות־מחקר בבתי־הספר היהודיים״...

אלה תולדות נער דתי שלן ב״ד׳ אמות של ההלכה״ אצל דודו הרב בטרנובקה. הרב קיוה, כי מוטל זה יהא ברבות הימים מורה־הוראה בישראל ואכן היה מוטל ״מורה־הוראה״ — מורה־הוראה קומוניסטי־אוקראיני...

עד. ״האפיקורוס״

עם התבססות המשטר הבולשביקי בעיירה היו באים אליה תעמלנים אפיקורסים — ״באזבוז׳ניקים״ ומנהלים תעמולה אנטי־דתית. בין אלה שנתפסו לתעמולה ״אפיקורסית״ זולה זו היה יהודי אחד, בור ועם־הארץ, שלא ידע צורת א׳ ממש. הוא היה ״חצי״ עגלון ו״חצי״ סוחר־בהמות, בעל־משפחה בגיל העמידה. כדי להפגין את ״אפיקור־סותו״ הפסיק ללכת לבית־הכנסת להתפלל, אפילו ביום־הכי־פורים. כן היה מגדל ״להכעיס״ חזירים. והנה פעם ביום־כפורים אחד, כשנדדה שנתו והשכים קום עם שחר, ראה לתמהונו,

כי פלוני הצעיר, חתנו של אחד משה, סוחר בתבואה, יוצא מן העיירה ברגל ואחריו במרחק־מה נוסעת עגלת איכר ועליה "מאזנים אנגלים" לשקילת שקי תבואה, וכן גם שקים ריקים רבים. משאל ה"אפיקורוס" את ה"גוי" לאן הוא נוסע ומוביל את הכבודה הזו, סיפר לו ה"גוי" לפי־תומו, כי הוא נוסע ל"יריד", לכפר טרוייני, והצעיר ששכר אותו יעלה אחר־כך מחוץ לעיירה על העגלה. הצעיר נסע כנראה בהסכמת חותנו, שכן שניהם החותן והחתן, שותפים היו לעסק התבואה. נראה, כי הצעיר נסע במכוון ביום־הכפורים ליריד כדי שיהיה כפתגם העממי: "היחיד ביריד". הוא ידע יפה, כי שום יהודי אחר לא יבוא ל"יריד" וכך לא יהיו לו מתחרים ויעשה איפוא עסקים טובים. כאן מצא לו ה"אפיקורוס"־הבור מקום לגבות את חובו ושעת־כושר לנקום ב"יהודים היפים" המרמים את ה' והבריות: הוא שלח אחר־כך ילד קטן לבית־הכנסת, שבו התפלל החותן משה, ובשעה שכל היהודים עמדו שם עטופים בטליותיהם וגם ב"קיטליהם" (אז עוד לא סגרו הבולשביקים בתי־תפלה יהודים) ושפכו את מר ליבם לפני הבורא, ניכנס הילד לבית־הכנסת וסיפר למתפללים כי חתנו של משה, סוחר־התבואה, שנסע הבוקר ל"יריד" בכפר טרוייני, נרצח בדרך וכספו נשדד! מהומה וחרדה כאחת נשתררו בבית־הכנסת. חרדה — לרצח יהודי צעיר, ומהומה — על מעשה מחפיר ומביש זה, שיהודי חתנו של משה סוחר התבואה ושומר מצוות, יסע בעצם יום־הכיפורים ל"יריד" לעסוק ב"סחר־מכר". מובן שהאבל והיללות והבכי במשפחת ה"נרצח" היו גדולים וכן גדולה היתה החרפה והבושה. כך עבר כל יום־הכיפורים בסערת־רוחות עזה, עד בוא הערב ואז הופיע הצעיר בביתו, בגניבה, כמובן, שלם ובריא, חי וקיים!

כך נקם איפוא ה"אפיקורוס" ב"יהודים היפים" הדתיים. הוא התפאר בפני־כל איך "סידר" את הרמאים הצבועים והתהלך לו בגאוה וב־חשיבות רבה כתרנגול־הודו.

עה. הדתי הנאמן

בין אלה מיהודי טרנובקה ויהודי עיירות אחרות שנדדו לפנים רוסיה הגדולה היה טרנובקאי אחד זייליג שמו, מניני הרב ר׳ יעקב ובן השוחט ר׳ ישעיהו שנזכר כבר. הוא היה אדם דתי ולמדן. לזייליג זה היתה בת־יחידה, אין לו זולתה בן או בת. כשהייתה סטודנטית באוניברסיטת לנינגרד התאהבה שם בסטודנט שלא מבני־ברית. משנודע הדבר לאביה ״הפך עולמות״ והכריז, כי לעולם לא יתן את בתו ל״שייגץ״, ל״גוי״. אך היא סירבה לנתק את הקשרים אתו, כדרישת האב. פעם אחת, משהלך עם בתו זו ושוחח אתה על נושא זה והיא מיאנה להעתר לתחנוניו ולדרישתו — לנתק את יחסיה עם הנכרי קפץ על מסילת־החשמלית כדי להתאבד. רק בדרך נס הצליח נהג החשמלית לעצור בה ולא לדרסו למוות. קמה אז מהומה והמולה והמשטרה התערבה בדבר. אותה שעה נשבעה הבת לאב כי תנתק את הקשרים עם הסטודנט הנכרי והיא תינשא ליהודי. ואכן קיימה את הבטחתה. היא עתה רופאה.

עו. חורבן טרנובקה והשמדתה

כאשר התנפלה גרמניה הנאצית על רוסיה לא ידעו כמעט יהודי רוסיה ואוקריינה ושאר אזורים דבר על מעשי־הזוועה של הנאצים ביהודים. השלטון הסטאליניסטי שכרת ״ברית־ידידות״ עם הנאצים לא נעם לו לפרסם ברוסיה את ״מעשיר־היפים״ של ״בן־בריתו״. ולכן כאשר פלש הצבא הנאצי לרוסיה ואוקריינה, לא ברחו כמעט היהודים לפנים רוסיה. רובם הגדול נשאר במקום מגוריו. היהודים סברו וחשבו, כי הצבא הגרמני, שפולש עתה לאוקריינה, הוא כצבא הגרמני אז, כצבא שהיה באוקריינה בימי ההטמאן. הנאצים ששרפו את יהודי אירופה בתנורי הגז באושוויץ, במרמה ובהסתר, לא נהגו כך באוקריינה, ולא שלחו את יהודיה ל״אושוויץ״. כאן ידעו יפה שאין צורך להם ל״התבייש״ בפני האוקראינים ולכסות על מעשה־הזוועה שלהם

כבמדינות אירופה. כאן בארץ הדמים של הרוצחים חמלניצקי, גונטה־ז׳יליזניאק, פטליורה והכנופיות הרצחניות, אין להם מה להסתיר. כאן אפשר לעשות את מעשי־הזוועה שלהם בריש־גלי לעין־השמש אף בברכתם של האוקראינים, והם רצחו את יהודי אוקריינה במקומות מושבותיהם לעיני הגויים. יום אחד גייסו הגרמנים גויים ויהודים מתושבי טרנובקה לחפור חפירות מחוץ לעיירה. החופרים סבורים היו כי אלה הן חפירות־הגנה, כנהוג בימי מלחמה. אך למחרת נתגלתה כבר סיבת החפירות ההן. הגרמנים הוציאו פקודה, על־ידי כרוזים נאצים שעברו ברחובות העיירה והכריזו, כי על כל יהודי העיירה, מזקן ועד טף, להתרכז מחר בבוקר ב״סטאפוק״, הככר הגדולה שליד הכנסיה הקטולית שבקצה העיירה ולא — יתחייבו בנפשם.

בשעה שמונה בבוקר כשנתכנסו־נתרכזו כל יהודי העיירה, שלא העלו כלל על דעתם את הזוועה־האסון שצפוי להם, פקדו הנאצים עליהם לצאת את טרנובקה וללכת לכפר פוסיחיבקה — מרחק של 5—6 ק״מ — ושם ישתקעו זמנית, כך השלו אותם הנאצים. משעברו האומללים ליד החפירות שמחוץ לעיירה עצרום הנאצים ולפתע־פתאום נפתחו עליהם אש־תופת, מכונות־יריה רעמו וקצרו־קטלו שם את כל יהודי טרנובקה, מעולל ועד זקן, וגופותיהם נפלו־הושלכו לתוך החפירות הללו. רק שלושה יהודים הצליחו להמלט מגיא־ההריגה אל אחד הכפרים שבסביבה. אך גויי אותו כפר רצחו שנים מהם, ביניהם את יוסף טרויאַנסקי, שנכדו קלמן בן לוי נפל במלחמת הקוממיות ורק השלישי ששרד בחיים, סיפר, כעד־ראייה לטבח האיום, את כל קורות הטבח הזה, את גורלם המר והנמהר של יהודי טרנובקה.

עם שובם של הנאצים־הרוצחים ממרחץ־הדמים שלהם לעיירה ערכו להם, עשרות הגרמנים־הבאווארים, שהתישבו כקולוניסטים על אדמת טרנובקה הדשנה, ל״גבורים־הנאצים״, נשף עליז, נשף נגינה ושירה, ריקוד ומחול ; נשף סביאה וזלילה והוללות שיכורים — נשף ״נצחון״ על יהודי טרנובקה הטבוחים ; אנשים, נשים וטף.

יום הטבח הנורא הזה היה ביום ד׳ י״א בסיון תש״ב 27.5.1942.

כך עלה הכורת האכזר על עיירה צנועה, שרשית זו, שנתקיימה כמאה ושלושים שנה ורקמה את חייה הצנועים ברוח האומה ושמרה על גחלת התקווה הנושנה, תקוות גאולת האומה במולדת העתיקה.

✶

לאחר מפלת הנאצים נתלקטו כמה מיהודי טרנובקה, שנפוצים היו ברוסיה, וחזרו לעיירה והם מתקיימים שם קיום עלוב.

אַחֲרִית דָּבָר

בְּהַעֲלוֹתִי עַל יְרִיעוֹת מְגִלָּה זוֹ אֶת קוֹרוֹת עֲיָרָתֵנוּ טֶרְנוֹבְקָה עַד קִצָּהּ הַטְּרָגִי, הַמַּר וְהַנִּמְהָר, שִׁוִּיתִי לְנֶגֶד עֵינַי אֶת דִּבְרֵי הַמְקוֹנֵן הַלְּאֻמִּי: „מַבְלִיגִיתִי עֲלֵי יָגוֹן, עָלַי לִבִּי דַוָּי". הִבְלַגְתִּי אֵפוֹא עַל יְגוֹן נַפְשִׁי וּדְוֵי לִבִּי, עָצַרְתִּי בְּקוּלְמוּסִי וּבְרוּחִי וְהִרְצֵיתִי אֶת דִּבְרֵי־יְמֵי הָעֲיָרָה וְקוֹרוֹתֶיהָ כְּמֵסִיחַ לְפִי תֻּמּוֹ, כְּאוֹרֵחַ נָטָה לָלוּן... וְעַתָּה עִם סִיּוּם הַפֶּרֶק הָאַחֲרוֹן, פֶּרֶק הַחֻרְבָּן וְהַכִּלָּיוֹן שֶׁבִּמְגִלַּת טֶרְנוֹבְקָה, לֹא אוּכַל עוֹד עֲצוֹר בְּרוּחִי הַסּוֹעֶרֶת וּבְנַפְשִׁי הַהוֹמָה וּמִלִּבִּי הַדּוֹאֵב מִתְפָּרֶצֶת קִינַת הַמְקוֹנֵן הַלְּאֻמִּי: „מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה אֶת חַלְלֵי בַת־עַמִּי" — חַלְלֵי הָעֲיָרָה הַיְהוּדִית הַצְּנוּעָה, הַתַּמָּה עַל יְהוּדֶיהָ הָעֲמָמִיִּים, הַתְּמִימִים וְהַיְשָׁרִים שֶׁשָּׁמְרוּ בְּכָל הָעִתִּים וְהַזְּמַנִּים, תּוֹךְ טֻמְאַת צוֹרְרֵיהֶם הָאַכְזָרִים, עַל צֶלֶם אֱלֹהִים וְאָדָם: הָעֲיָרָה הַיְהוּדִית הָרְחוּמָה שֶׁנִּשְׁתַּמְּרָה בָּהּ בְּכָל זִיוָהּ וְתֻמָּהּ רוּחַ יִשְׂרָאֵל סָבָא: הָעֲיָרָה הַיְהוּדִית שֶׁהָיְתָה „מִקְוֵה־הַדָּם הַבָּרִיא" שֶׁל הָאֻמָּה וְהִזְרִימָה כֹּחוֹת רַעֲנַנִּים וּבְרִיאִים לְגוּף הָעָם, שֶׁשָּׁמְרוּ עָלָיו מֵהִתְנַוְּנוּת וּתְשִׁישׁוּת — הָעֲיָרָה הַיְהוּדִית הַמֻּפְלָאָה הַזֹּאת אֵינֶנָּה עוֹד, כִּי נִמְחֲקָה בִּידֵי נוֹשְׂאֵי צְלַב־הַקֶּרֶס הַטְּמֵאִים מִתַּחַת שְׁמֵי ה׳ — הי״ד.

התוכן

כל הפרקים המסומנים בכוכב ✶ נוספו למהדורה השניה.

	עמוד
תרשים של העיירה טרנובקה והאזור	2
פתח־דבר	5
✶ עם המהדורה השנייה	6
א. כך קמה העיירה	7
ב. מעשה ברב העיירה וברבי מטלנה	9
✶ צלום "תנאים", תנאי־אירושין	10
✶ תעתיק ה"תנאים"	11
ג. שבחי הרב ר' יעקב	13
צילום כתב־ידו של ר' יעקב ותעתיק	14
ד. כלכלת העיירה ופרנסותיה	15
✶ ה. משפחה שכזאת	16
ו. חינוך והשכלה	18
ז. מורים פרטיים	21
✶ ח. המשולח	21
ט. סיפרייה ותיאטרון	23
י. האמן אוקון	25
יא. בתי־כנסיות ותפלה	26
יב. מרד בעלי־המלאכה	27
✶ יג. חתן־תורה	28
יד. שירותי הרפואה בעיירה	30
טו. מגיפות דבר, היספאנקה וטיפוס	32
טז. אסונות טראגיים	33
יז. אורחים תמהוניים	34
יח. המאפייה התורכית	35
יט. ה"גראבארני"	37
כ. מי־מריבה	38
כא. מתי כפור	39
✶ כב איך ניצלו מהכפור ?	40
כג. החרם על הקצב	41
✶ כד. מקצץ בנטיעות	42
כה. קרואי הצבא־הטירונים	42
כו. מהפכת 1905	44
כז. טרנובקה ושושלת הרומאנובים	45
כח. חג המולד הנוצרי	46
✶ כט. הבורר	46
ל. הגראמופון הראשון	48
✶ לא. מעשה בסעודת חלב	49
לב. העלייה לארץ־ישראל	51
לג. פגישה מופלאה	53
לד. אתרוג דבי שותפי	53
לה. יוזפ (יוסף) מבאראזובקה	54
לו. מעשה בשוחט	55
לז. סירכא וגימטריא	55
לח. בית־אבא	56
✶ לט. בית ישראל	58
מ. שודדים יהודים	60
✶ מא. שואב המים הזקן	61
✶ מב. ארקה פובוזקה	61
מג. דוור יהודי	62
מד. גוי מניח תפלין	63

עמוד

✶ מה. שמעריל שרייבר 64
מו. משפט ביילים 65
✶ מז. סיוטי לילה 66
מח. מתא דייתבא אנהרא 68
מט. טובלי־קרח 68
נ. העניים והאביונים 69
✶ נא. חזקיל סגי־נהור 70
נב. מעשה ב״פריקאזצ׳יק״ (זבן) . . . 70
✶ נג. מנשה פיאטקופייעצ׳ניק 71
✶ נד. סנדריל אשה 72
נה. שריפות 74
✶ נו. שומר ישראל 74
נז. שמחות ובדורים בעיירה 76
✶ נח. חובב טבע 77
נט. הסנדלר המנחש 79
ס. מלחמת העולם הראשונה 80
✶ סא. הפטריוט הרוסי 80

עמוד

סב. המהפכה באה 83
סג. הציונות בעיירה 84
סד. הצהרת בלפור 85
סה. בין מלכות למלכות 86
סו. פרעות פטליורה והכנופיות . . . 87
סז. חסידי בראסלאב 90
סח. צבא דניקין 90
✶ סט. פריץ העיירה 92
ע. בימי ה״קומוניזם הצבאי״ 94
עא. עליית חלוצי טרנובקה 94
עב. גלגולי דרך חייה של יתומה . . . 95
✶ עג. מורה־הוראה 96
עד. ה״אפיקורס״ 98
עה. הדתי הנאמן 100
עו. חורבן טרנובקה והשמדתה 100
אחרית דבר 102